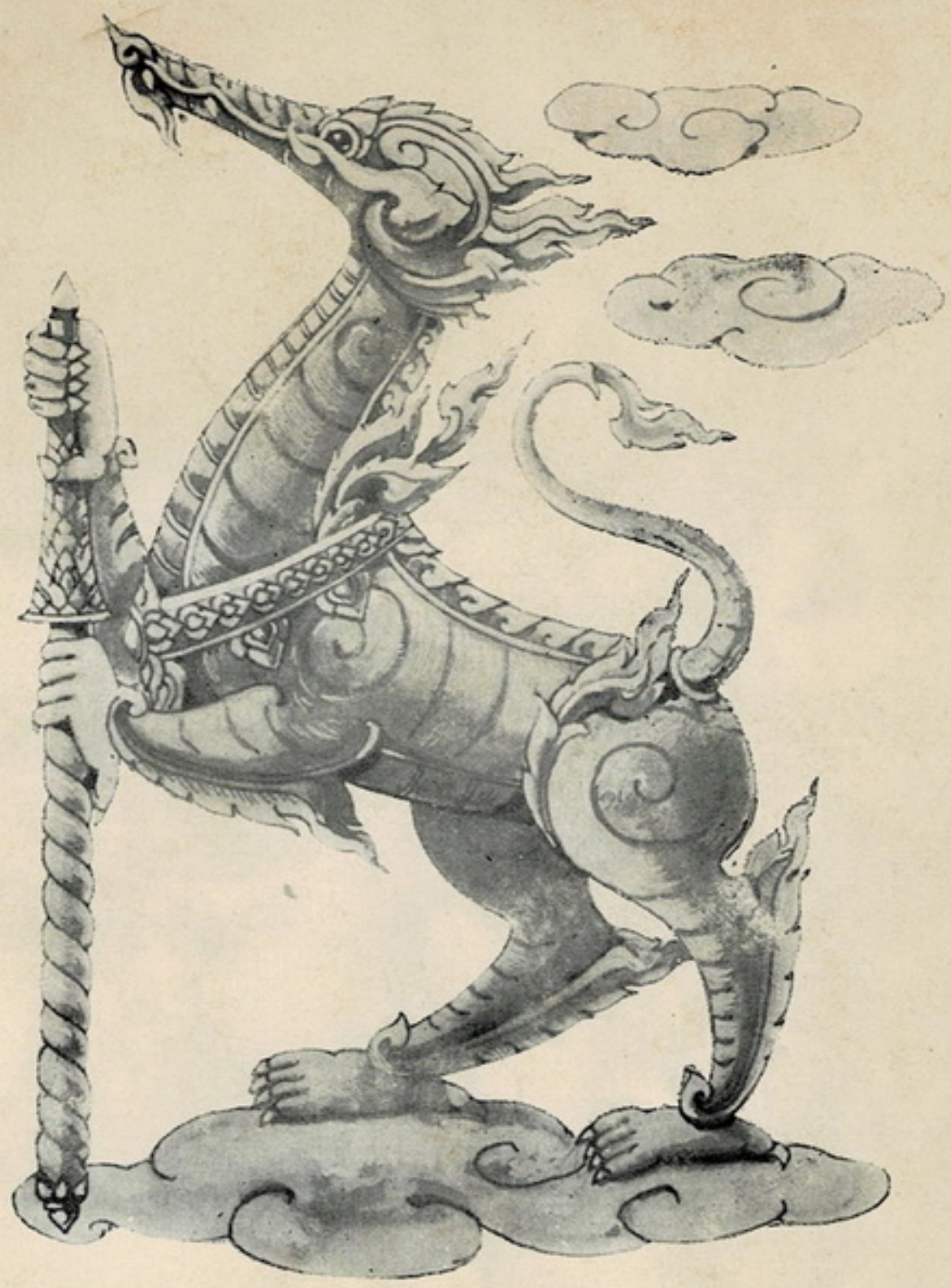

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันตรี ควง อภัยวงศ์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ป.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑

(
920
อ234ค

มอบให้น้องสมุด

อภินันทนาการ จาก

น.ส. กานดา พิทักษ์ไพรวัน

หอสมุดแห่งชาติ
๒๒ ก.พ. ๒๕๒๙
วิทยทรัพยากร

หอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันตรี ควง อภัยวงศ์ ป.จ., ม.ป., ช., ป.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑

หอสมุดแห่งชาติ
สำนักหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขห้อง 104 ส๖ว
เลขหมู่ 920
๑๒๓๔๑
เลขทะเบียน ม.๑๘๑๐๕๔๒๗

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ ถนนราชบพิธ พระนคร
นายเชวง เชวงธรรมรัตน์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๑

วันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๑๑

คุณหญิงเลขา

ทั้งๆที่ฉันได้พยายามทำใจแล้ว แต่พอ
ทราบว่าดูศรวงถึงแก่กรรม ต้องใจหาย และ
เสียดายไม่ได้ เพราะทราบดีว่า ดูศรวง
เป็นหญิงที่มาก มีกล้าแต่ประโยชน์ของประเทศ
ชาติเป็นใหญ่เสมอมา ฉันรู้สึกเสียใจร่วม
กับดูศรวงและครอบครัวด้วย

ในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของนายควง อภัยวงศ์นี้ ข้าพเจ้าพูดได้ด้วยจริงใจว่านับถือความว่องไวเฉลียวฉลาด และน้ำใจกล้าซึ่งปรากฏมาเนือง ๆ ในเวลาที่ล่วงมาแล้ว จึงขอสนองคำขอร้องของเจ้าภาพด้วยคำอาลัยข้างบนนี้

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

วันที่ ๓๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๑

คำไว้อาลัย

พันตรี ควง อภัยวงศ์ เคยได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงโกวิท อภัยวงศ์ แต่ภายหลังได้ลาออกจากบรรดาศักดิ์พร้อมกับรัฐมนตรีร่วมคณะ เมื่อปี ๒๔๘๔

พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นคนหนึ่งในคณะผู้ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญเปลี่ยนการปกครองครั้งแรกในปี ๒๔๗๕ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกในปีนั้นแล้ว ได้เลื่อนตำแหน่งจากข้าราชการผู้น้อยจนถึงได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง และเคยเป็นนายกรัฐมนตรีถึง ๔ สมัย แม้ว่าจะเป็นนายกรัฐมนตรีแต่ละสมัยในเวลาอันน้อย แต่ก็เป็นเวลาที่คับขัน การบริหารราชการเต็มไปด้วยความยุ่งยากและประสบอุปสรรคนานาประการ พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนักการเมืองที่มีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย และรู้จักเลือกบุคคลเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยความสามารถสามัคคีปรองดองเข้ากันได้ดี การบริหารจึงดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย เช่น ในระหว่างปี ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ ตอนปลายมหาสงครามครั้งที่ ๒ ใกล้จะยุติลง มีทหารต่างด้าวเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก รัฐบาล พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้บริหารด้วยความยากลำบาก แต่ก็ได้ดำเนินไปโดยการประนีประนอม ไม่มีการปะทะกันขึ้น

ในสมัยที่ พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นครั้งแรก เป็นพิเศษ มีหน้าที่เฉพาะร่างรัฐธรรมนูญต่างหากจากรัฐสภา เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญได้ร่างเสร็จแล้วเสนอต่อรัฐสภาเห็นชอบ และได้ประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งใช้เวลาทั้งหมดภายใน ๖ เดือน รัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยทั่ว ๆ ไปถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยยิ่งกว่าฉบับใด ๆ ที่ได้ใช้มาก่อน และทั้งร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็ยึดถือนำมาร่างเป็นส่วนมาก

ตั้งแต่ทางการได้อนุญาตให้มีพรรคการเมือง พันตรี ควง อภัยวงศ์ กับพวกได้ตั้งพรรคประชาธิปัตย์ขึ้น และตนเองได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคนั้นตลอดมา ทุกคราวที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทุกครั้ง จนกระทั่งทางการให้ยกเลิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกภาพแห่งสภาผู้แทนราษฎรในปี ๒๕๐๑ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าราษฎรมีความนิยมในพันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นอันมาก

ในเวลาที่ไม่เป็นรัฐมนตรีหรือนายกรัฐมนตรี พันตรี ควง อภัยวงศ์ ทำหน้าที่เป็นฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรตลอดมา

กล่าวถึงอุปนิสัยใจคอ พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นคนดี มีคนนับถือมากทั้งไทยและเทศ เป็นผู้กว้างขวางในวงสมาคม เป็นผู้กระทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ ตามเยี่ยงอย่างบรรพบุรุษในสกุลอภัยวงศ์ แม้จะได้ทำราชการในตำแหน่งสงมาเป็นเวลาหลายปี ก็ไม่มั่งมีเหมือนคนอื่นเขา

เมื่อพันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้ถึงอสัญกรรมลง ก็เป็นที่น่าอาลัยเสียดาย ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นมิตรและเคยร่วมราชการสำคัญกันมา รู้สึกเศร้าโศกเสียใจอย่างสุดซึ้ง ด้วยเดชะบุญกุศลที่ พันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้สะสมไว้ จงเป็นปัจจัยลบรรดาลให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

บ้านจิตตสุข

ถนนสีลม

๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๑

DEAN RUSK, Secretary of States,
The United States of America,

"Please accept my deepest condolence over the passing of former Prime Minister Khuang Apaiwongse. His qualities and accomplishments are known to many Americans who would join with me in expressing, through you (The Minister of Foreign Affairs), our sympathy to his family. We share with Thailand a sense of loss. Dean Rusk."

Statesman, Prime Minister, Scholar, Politician and Humorist, devoted to His King, to his Country and to the People, who he has served well in troubled times, such a man was His Excellency Khuang Apaiwongse.

It was my good fortune to have known, to have admired and to be counted as one of his friends. I am grateful for the privilege of having discussed with this distinguished citizen of Thailand many matters ranging from international relations, to Thai politics and I treasure his exposition of his country's history.

Mrs. Stanton and I mourn his passing, as does the whole country. We extend to Khunying Lekha our most profound sympathy and we wish we were in Bangkok to pay our homage to this Great Man.

Edwin and Josephine Stanton

Devon, Connecticut
April 3, 1968

March 27th, 1968.

Dear Khunying Lekha,

Muriel and I thank you most warmly for your kind letter of March 19th, we were shocked and grieved to read the sad news you had to convey which, in fact, we had learnt from a brief notice in the London "Times" a short time before your letter arrived. May we offer to you and to the members of your family our most sincere sympathy in your bereavement. We trust that this sympathy, with that of your host of friends, may be of some small consolation in these days of mourning.

I met Khun Khuang for the first time over 30 years ago when I was sent by Sir Josiah Crosby, the British Minister, to seek his assistance in solving a minor problem concerning the Post and Telegraph Department, of which, as Luang Kovid, he was then Director-General. I well remember that he rapidly disposed of our problem with understanding and good sense and that we had a joke about it. During the years which followed I had the privilege of improving my acquaintance with him both socially and officially. I grew to appreciate the value of his friendly personality, his ready wit, his sense of humour and his great fund of that quite rare quality—common sense. He was a keen observer of men and public affairs, with great understanding of the works and ways not only of his fellow-countrymen but also of us Europeans, and indeed of people from all over the world. He thus inspired much affection and esteem among the foreign community in Bangkok over a period of many years.

As former members of Bangkok's foreign community, my wife and I venture to pay tribute to the memory of an old and trusted friend by bearing witness to the cheerful good humour and the wise understanding which accompanied his friendship and which, together with his friendship, will be greatly missed.

Please believe, dear Khunying Lekha, that our thoughts are with you and that we think back with great pleasure to the many happy memories we have of Khun Khuang and of yourself.

With our warmest regards and most sincere condolences we are.

Yours very sincerely,

Richard Whitington

สาราอาลัย

จากใจประชาชน

อาลัยท่าน พันตรีควง อภัยวงศ์

ซึ่งชีวิต ปลิดปลง แสนสงสาร

เหลือแต่ชื่อ ลือชา ปรากฏนาน

เพราะความดี ที่ท่าน สร้างสรรค์มา

เป็นนายก รัฐมนตรี สี่สมัย

นำชาติรอด ปลอดภัย ไม่เป็นข้า

ครั้งสงคราม อาเซีย บูรพา

ชาวประชา ยังระลึก นึกถึงคุณ

เมื่อเงินตรา ค่าเฟ้อ ไม่เผลอไผล

สั่งเก็บใบ ละพัน กันเงินหมุน

กู้ฐานะ การคลัง ระวังทุน

คอยค้ำจุน จนรอด ไม่วอดวาย

บุญคุณท่าน นั้นไซร้ ใช่เท่านี้

อันคุณงาม ความดี มีเหลือหลาย

ประชาชน คนไทย รักไม่คลาย

สุดบรรยาย ถ้อยทำ เป็นคำกลอน

ท่านเป็นยอด นักประชา ธิปไตย

ทำแบบอย่าง วางไว้ ได้ใช้สอน

ให้เสรี
ไม่บั่นทอน
เล่นการเมือง
ไม่รักอาตม์
จนลืมชาติ
ลืมเลือดเนื้อ
จะพรรณนา
ยิ่งปรากฏ
ชาติสูญเสีย
เหมือนตะวัน
ถึงวิญญาณ
แต่ชื่อ “ควง”
คู่ประชา
เราทั้งหลาย

อิสระ
รอนริด
ด้วยหลัก
รักตัว
ศาสนา
เชื้อไข
ความดี
ให้เห็น
คนดี
ลับหล้า
ท่านจะจาก
คงอยู่
ธิปไตย
ยังสรรเสริญ

ประชากร
สิทธิ์ของใคร
ความรักชาติ
มัวหลงใหล
ประชาไทย
ไทยเผ่าพันธุ์
ไม่มีหมด
เป็นมิ่งขวัญ
ครั้นครัน
ทิวาวาย
สู่ฟากสรวง
ไม่รู้หาย
ท่านไม่ตาย
เจริญรอย.

.....

อริยมรรคธรรมเทศนา

ของ

พระธรรมกิตติโสภณ วัดเบญจมบพิตร ฯ

แสดง

วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทธสฺส

ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จ ธมฺมา ยุคฺคา สทฺธาธุรํ

หิรี อีสา มโน โยตฺตํ สติ อารกฺขสารถีติ ฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับบัญญาบารมี อนุโมทนากุศลราศีทักษิณานุประทาน อันท่านจอมพล นายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรี ได้มีกัลยาณจิตเบื้นสมานฉันทกุศล บำเพ็ญให้เบื้นไปเพื่ออุทิศกัลปนาผลแก่ท่านพันตรี ควง อวัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้ถึงแก่อสัญญกรรมล่วงลับดับขันธ์ไปด้วยอาศัยความระลึกถึงคุณความดีอันมีอยู่ในท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีนั้น เบื้นปัจจัยนำให้ได้บำเพ็ญในโอกาสนี้ ซึ่งนอกจากจะประกาศมิตรธรรมอันมีอยู่ต่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ยังเบื้นการประกาศคุณความดีของท่านผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นให้ปรากฏอีกด้วย เพราะคุณธรรมความดีนั้นโดยปกติธรรมดาแล้ว เมื่อมีอยู่ในผู้ใด ในส่วนตนย่อมชักนำผู้นั้นให้ประพฤติแต่สุจริต อันเบื้นเหตุให้เกิดผลสัมฤทธิ์ คือประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ผู้นั้น ในส่วนบุคคลอื่น บุคคลผู้มีความดีและประพฤติปฏิบัติดี ย่อมอำนวยประโยชน์โสตถิผลแก่ผู้อื่นเบื้นความดีและความสุขโดยสุจริตใจ และเบื้นเหตุให้ผู้ที่ได้รับหรือได้รับทราบระลึกถึงอยู่เสมอ เมื่อมีโอกาสย่อมกระทำตอบแทนความดีนั้น หรือประกาศความดีนั้น ๆให้ปรากฏแก่ประชุมชน ฯ

ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในอดีต ๔ สมัย ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีหลายครั้ง และที่สำคัญเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ตลอดมา ย่อมเป็นหลักประกันได้ว่า เป็นผู้มีคุณธรรมความดีอยู่ในตน และสามารถใช้คุณธรรมนั้นอำนวยประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นได้ ความดีประการอื่นๆจะขอยกไว้ จะกล่าวเฉพาะความดีที่ปรากฏในทางการเมืองเท่าที่ทราบได้ คือการที่ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ ได้มีชีวิตรุ่งเรืองในทางการเมืองโดยลำดับมา นับตั้งแต่เป็นนักการเมืองผู้น้อย เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งโดยการแต่งตั้งและเลือกตั้ง เป็นรัฐมนตรี ทั้งช่วยว่าการและว่าการกระทรวงหลายกระทรวง เป็นนายกรัฐมนตรีถึง ๔ สมัย ถึงแม้ผลงานจะปรากฏไม่มาก เพราะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไม่นาน บางสมัยก็เป็นเพียงเพื่อแก้ไขสถานการณ์เท่านั้น แต่ถึงอย่างนั้นผลงานที่จัดว่าเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติมหาศาลก็มีปรากฏอยู่ คือในสมัยเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งถ้าหากไม่ได้ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว อาจจะทำให้สถานการณ์ของประเทศชาติยุ่งยากหลายประการ ซึ่งเป็นที่เข้าใจและทราบกันดีแล้วโดยทั่วไป ถึงผลงานที่ท่านสามารถแก้ไขสถานการณ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม มิได้มีความยุ่งยากแต่ประการใด เท่าที่ทราบปรากฏว่า ท่านเป็นนักการเมืองที่รู้แพ้รู้ชนะและรู้ให้อภัย เมื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องการให้ท่านเป็น ท่านก็เป็น เมื่อต้องการให้ท่านออกจากตำแหน่ง ท่านก็ยินดี มิได้ติดใจที่จะต่อต้านหรือคัดค้านแต่ประการใด ชีวิตความเป็นไปของท่านจึงเป็นปกติโดยลำดับมา มิได้ผ่านคุกตารางเท่าที่ควร หรือมิได้ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่ที่ไหน คงมีชีวิตเป็นปกติอยู่ในประเทศไทยตลอดมา มิได้มีความเดือดร้อนแต่ประการใด โดยเฉพาะในฐานะแห่งหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ถึงแม้เหตุการณ์ทางการเมืองจะเป็นประการใด คือทั้งสมัยที่มีระบบพรรคการเมือง หรือไม่มีพรรคการเมืองอย่างไร ท่านก็คงดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคตลอดกาล เป็นที่ไว้วางใจของลูกพรรคตลอดมา นับได้ว่าเป็นนักการเมืองที่หาได้ยากท่านหนึ่ง ซึ่งควรเป็นที่ตั้งแห่งความยกย่องสรรเสริญ เป็นบุคคลที่มีความเชื่อและปัญญาไหวพริบฉลาดดี สามารถแก้ไขสถานการณ์ต่างๆให้เป็นไป

โดยเรียบร้อย แม้สถานการณ์จะเป็นไปในเวลาที่คับขัน ท่านเป็นผู้มีอารมณ์ชื่นบานสนุกสนาน สามารถทำให้บุคคลอื่นคลายทุกข์และความกังวลต่างๆได้เป็นอันดี เท่าที่ทราบมา ท่านเป็นผู้มีกำลังใจเข้มแข็งสามารถระงับความดีใจและเสียใจได้ คือในเวลาได้รับการยกย่อง ก็ไม่แสดงความดีใจ ในเวลาถูกลดจากตำแหน่งหน้าที่ก็ไม่เสียใจ คงปฏิบัติตนเป็นพันตรี ควง อภัยวงศ์ ตลอดมา เพียงเท่านี้ก็เป็นอันกล่าวสรุปได้ว่า ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ นั้น เป็นผู้มีคุณธรรมความดีอยู่ในตน และสามารถนำความดีนั้นออกใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนแก่บุคคลอื่น และแก่ประเทศชาติ พระศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยสมควรแก่กาลสมัย ฯ

อันบุคคล ผู้มีคุณธรรม ความดี ที่สามารถนำ คุณธรรมความดีนั้น ออกใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนและบุคคลอื่นได้เช่นนี้ โดยธรรมบรรยายหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสรรเสริญไว้ว่า เป็นผู้มีอริยมรรคธรรมอยู่ในตน คือเป็นผู้ดำเนินชีวิตในมรรคาหนทางอันชอบ เพราะประกอบด้วยปรีชาความรู้ที่หยั่งทราบเหตุและผลโดยแจ้งประจักษ์ จัดว่าเป็นผู้มีอริยมรรคยาน ท่านกล่าวอุปมาความข้อนี้ไว้ว่า เป็นประดุจผู้โดยสาร ยานคือรถอันพาผู้โดยสารให้บรรลุถึงที่ประสงค์ฉะนั้น รถคืออริยมรรคยานนี้มีชื่อเรียกหลายสถาน ว่าพรหมยาน—ยานของพระพรหมหรือยานอันประเสริฐบ้าง ว่าธรรมยาน—ยานคือธรรมบ้าง ว่าอนุตตรสังคามวิชัย—ยานที่นำไปสู่ชัยชนะในสงครามหายานอื่นเสมอมิได้บ้าง รวมความว่า รถคืออริยมรรคยานนี้ เมื่อบริบูรณ์พร้อมด้วยคุณธรรมอันเป็นเครื่องประกอบและประดับแล้ว ย่อมเป็นประดุจรถเกราะในสงครามอันพร้อมด้วยสรรพาวุธและเครื่องป้องกัน จึงได้นามเรียกว่าอนุตตรสังคามวิชัย พระคันถรจนาจารย์ได้แสดงความสำคัญแห่งรถคืออริยมรรคยานนี้ไว้ โดยนัยแห่งคาถาประพันธ์ภาษิตที่ได้ยกมาเป็นอุทเทศบทนั้นว่า

ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จ ธมฺมา ยุคฺคา สทฺธาธุรํ

เป็นต้น แปลได้ความว่า รถคืออริยมรรค มีศรัทธาและบัญญาเป็นคู่พาหนะเทียบประจำนำให้แล่นไป มีหิริพร้อมด้วยโอตตัปปะอันมีลักษณะให้อายแก่ใจและให้เกรงเป็นผิด เป็นประดุจงอนรถอันเชิดชูอยู่ในเบื้องหน้า มีมโนคือความคิดเป็นประดุจสายขับ มีสติคือความระลึกได้หรือความยั้งคิดรอบคอบ เป็นประดุจสารถีผู้ขับขี่ที่มีความคอยระวังอยู่ มีศีลคือความสำรวมระวังรักษามรรยาททางกายทางวาจาให้เป็นสุจริต เป็นประดุจเครื่องประดับมีฌานคือความเพ่งพินิจเป็นเพลา มีวิริยะคือความเพียรทางกายและทางจิตจัดเป็นคู่ล้อมีอุเบกขา—ความไม่เอนเอียงด้วยอำนาจอคติ เป็นที่รองรับแอกให้มั่นคง มีอนิจจาความไม่มักได้คือไม่โลภเป็นเรือนรถที่ปกบิด มีอัพยาบาทคือความไม่คิดร้ายและความไม่คิดเบียดเบียน ซึ่งได้แก่เมตตากรุณา และความสงัดกาย สงัดจิต พร้อมทั้งความรักษาตนให้คงอยู่ในความดี คือให้พ้นจากความมัวหมอง จัดเป็นอาวุธประจำรถ ๕ ประการ มีขันติคือความทนทานต่อถ้อยคำครหาอันไม่เป็นธรรม เป็นประดุจเกราะเครื่องป้องกันศาตราวุธ รถคืออริยมรรคยานอันบริสุทธิ์ซึ่งบริบูรณ์พร้อมด้วยเครื่องประกอบและเครื่องประดับเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมคือปลอดภัย นี้เป็นพรหมยานอันยอดยิ่งที่มีในตนแห่งบุคคลผู้เป็นชาติอาชาไนย บุคคลผู้มีบัญญาอาศัยยานนี้แล้ว สามารถนำตนให้พ้นจากอุปสรรคของชีวิต นำชีวิตคือความเป็นอยู่ให้ลุถึงความเกษมสวัสดี ชื่อว่าเป็นผู้มีชัยในที่ทุกสถาน" ดังนี้ ฯ

จักรับประทานพรรณนาธรรมตามภาษิตคานี้พอเป็นนิทัศนนัยอุทาหรณ์ ฯ

ศรัทธา ได้แก่ความเชื่ออันชอบด้วยเหตุและผล เช่นเชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว ความดีความชั่วเป็นของตัวทำ คนอื่นจะทำให้ไม่ได้ คนอื่นเป็นเพียงผู้อุปการะสนับสนุนหรือชักนำแนะแนวให้ดำเนินเท่านั้น ความเชื่ออย่างนี้ ช่วยเกิดความอุตสาหะนำตนให้ก้าวหน้าในชีวิต ดังนั้นจึงเปรียบศรัทธาความเชื่อว่าเป็นม้าประจำรถตัวหนึ่ง ฯ

บัญญา ไดแก่ความรู้รอบคือรู้ถี่ถ้วน รู้ชัดในเหตุและผลที่ประสบเข้า พอจะยืนยันพิสูจน์ได้ว่า ควรจะเป็นได้หรือไม่ควรจะเป็นไปอย่างไร ทั้งในส่วนที่เป็นคุณและเป็นโทษ เป็นประโยชน์หรือเป็นธรรมอย่างไร และสามารถรอบรู้ในสภาพที่ถูกปรุงแต่ง

ขึ้นและสภาพที่เป็นจริงอย่างไร คือเป็นไปตามโลกสมมติ หรือธรรมสมมติอย่างไร คุณธรรมคือปัญญานี้เป็นกำลังให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง และลักษาคัลลองแห่งความปฏิบัติให้ดำเนินไปโดยไม่ผิดธรรม ดังนั้นจึงจัดปัญญาว่า เป็นม้าคู่กับศรัทธา อีกตัวหนึ่ง ฯ

หิริความละอายต่อบาปกรรมคือความทำชั่ว คิดขวยแก่ใจในการทำชั่ว ไม่กล้าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับหรือในที่แจ้ง แสดงเปิดเผยการกระทำนั้นๆให้ปรากฏอยู่เสมอ เป็นธรรมคู่กับโอตตัปปะ โอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อความผิดเพราะกรรมนั้น ได้แก่เมื่อรู้ว่าเป็นความชั่วความผิด คิดเกรงต่อความชั่วนั้นๆ ไม่ทำความชั่วทั้งๆที่รู้ คุณธรรมคือหิริโอตตัปปะนี้ เป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์ของกรณียกิจทุกประการ จึงเป็นสง่าพาให้งาม ประดุจงอนรถอันประดับด้วยธงชัยเป็นต้น จึงเทียบได้ว่าเป็นประดุจงอนรถอันเชิดชูไปข้างหน้า ฯ

มโนคือใจ ได้แก่ความนึกคิดที่แส่ไปในอารมณ์ต่างๆไม่เลือกว่าดีหรือชั่ว หากบุคคลไม่คอยเหนี่ยวรั้งคอยระวังไว้ ปล่อยให้เป็นไปตามอำเภอใจที่คิดแล้ว ก็รังแต่จะนำไปส่ความพินาศเสียหาย เหมือนเชือกบังเหียนม้า หากสารถีไม่คอยเหนี่ยวรั้งไว้ หย่อนปล่อยเรื่อยไปแล้ว ก็แน่นอนที่จะถึงความพินาศ เพราะจะไปโดนโน่นโดนนี่ไปตามทางซึ่งไม่มีดีเลย จึงสมกับเทียบใจว่า เป็นสายขับรถ ฯ

สติ ความระลึกได้หรือความรอบคอบ มีหน้าที่ระวังใจให้คงอยู่ในเรื่องที่คิดในกิจที่ทำ ในคำที่พูด ไม่ให้ผิดพลาด แม้ใกล้จะพลาดก็ยั้งไว้ได้ ให้กรณียกิจทั้งหลายดำเนินไปในทางดีโดยเรียบร้อย ดุจสารถีผู้กุมบังเหียนคอยระวังให้ม้าพารถวิ่งไปสู่ที่มุ่งหมายได้ฉะนั้น เหตุนั้น สติจึงเป็นประดุจสารถี ฯ

ศีล ได้แก่ความสำรวมระวังรักษามารยาททางกายทางวาจาให้เรียบร้อยเป็นไปตามปกติ เป็นอาภรณ์มีค่าของสาธุชน เช่นเดียวกับเครื่องประดับงอนรถ รถที่ไร้เครื่องประดับก็ย่อมหมดงามฉันใด บุคคลที่ไร้มารยาทอันดีงามซึ่งได้แก่ศีลก็เป็นฉันนั้น เหตุนั้นศีลจึงเป็นประดุจเครื่องประดับของรถ ฯ

ฌาน ได้แก่การเพ่งพินิจเพื่อทำจิตให้มั่นคง โดยตรงได้แก่สมาธิการทำจิตให้มั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เพราะธรรมดากิจที่ควรทำทุกอย่าง ยิ่งประณีตเพียงไร จิตจะต้อง

มั่นคงหนักแน่นเพียงนั้น อารมณ์ต่างๆโดยปกติย่อมเกิดกับจิต เมื่อจิตรวนเรแล้ว การทำการคิด ก็รวนเรไปตาม ทำให้เกิดผลดีไม่ได้ เหมือนเพลารถที่กำลังแล่นไป จำต้องให้มั่นคง ถ้าเกิดรวนเรขึ้นมา ก็แล่นไปไม่ตรงหรือไม่เรียบร้อย ยิ่งถ้าเกิดชำรุดเสียหาย ก็ยิ่งซ้ำร้ายเพราะแล่นต่อไปไม่ได้ จิตก็เหมือนกัน เหตุนั้นฌาณการเพ่งพินิจจึงเป็นประดุจเพลารถ ฯ

วิริยะ ได้แก่ความเพียรความบากบั่น ความพยายาม ความไม่ท้อถอย ความไม่ย่อมหยุด ถ้าการทำความดีนั้นยังไม่บรรลุผลที่มุ่งหมาย แม้ถึงจะต้องฝ่าอันตรายก็กล้าสู้ ประกอบพร้อมทั้งกายและจิต คุณธรรมข้อนี้เป็นกำลังอันสำคัญยิ่งนักในการปฏิบัติกรณียกิจต่าง ๆ อันเป็นหน้าที่ให้สำเร็จ ประดุจล้อรถทั้งคู่เป็นส่วนสำคัญของรถฉะนั้น เหตุนั้น วิริยะความเพียรนั้นจึงเทียบด้วยล้อรถ ฯ

อุเบกขา ได้แก่ความวางตนเป็นกลาง คือเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงไปด้วยอำนาจอคติมีความรักเป็นต้น เป็นคุณธรรมที่รองรับความยุติธรรม เป็นหลักที่จะให้การปฏิบัติกิจปราศจากข้ออันพึงจะตำหนิติเตียน เป็นคุณธรรมนำให้ถึงความเจริญก้าวหน้า เปรียบเหมือนที่รองรับแอกรถที่ตั้งมั่นคงที่ไม่เอนเอียงไปฉะนั้น เป็นคุณธรรมที่จำต้องปรารถนาในการทุกเมื่อ เหตุนั้น อุเบกขาจึงเปรียบเป็นประดุจที่รองแอกรถอันมั่นคง ฯ

อนิจจา ความมักได้ ได้แก่ความไม่โลภหรือไม่มักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินศักดิ์ เมื่อบุคคลใดมี ย่อมเชื่อได้ว่าไม่มีความเสียหายที่จะต้องปกปิด จึงเป็นเหมือนเครื่องปกปิดอันสำคัญ เพราะกรณียกิจทุกอย่าง หารผู้ทำมีความมักได้หรือมีความโลภอยากได้จนเกินกำลังทำ หรือมีความมักใหญ่ใฝ่สูงเข้าสิงใจแล้ว ย่อมเป็นช่องทางอันสำคัญที่จะนำให้ปฏิบัติในทางชั่ว อันเป็นทางไหลมาแห่งความเสียหายหรือภัยอันตรายนานาประการ เป็นเหมือนเรือนรถอันไร้เครื่องปกปิดย่อมนำมาซึ่งภัยอันตรายฉะนั้น เหตุนั้น อนิจจาความไม่มักได้ ความไม่โลภ ความไม่มักใหญ่ใฝ่สูง จึงเท่ากับเรือนรถที่ปกปิดดีแล้ว ฯ

นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ประจำรถต้องมีอาวุธครบมือ คือ ความไม่พยาบาทปองร้าย ความมีใจมั่นอยู่ในเมตตา ความไม่คิดเบียดเบียน ความมีใจมั่นอยู่ในกรุณา

ความสงัดกายคือระวังการกระทำ ความสงัดจิตคือระวังความคิด พร้อมทั้งความรักษาตนให้คงอยู่ในความบริสุทธิ์ ทำให้พ้นจากความมัวหมอง ไว้ต่อสู้สัตรูข้าศึกคือกิเลสทั้งภายในและภายนอก ทั้งสวมสอดเกราะที่มั่นคงดี กล่าวคือขันติธรรม ความอดได้ทนได้ คือความทนต่อความลำบาก ความทนต่อความตรากตรำคือทุกขเวทนา และความอดได้ทนได้ต่อความเจ็บใจเป็นต้น บุคคลผู้เป็นเจ้าหน้าที่ประจำรถเมื่อพร้อมสรรพบริบูรณ์ด้วยเครื่องประกอบและเครื่องประดับดังกล่าวมา ย่อมสามารถนำรถให้แล่นไปยังสถานที่อันเกษมสุขสำราญ ปราศจากอุปสรรคอันตรายทั้งหลายได้เป็นอย่างดี มีอรรถาธิบายพอเป็นเครื่องเรืองปัญญา ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ที่มีความสามารถนำนาวาชีวิตให้แล่นมาด้วยดีเช่นนี้ย่อมเชื่อได้ว่า จักมีคุณธรรมเหล่านี้ประการใดประการหนึ่ง หรือแม้ทั้งหมด อยู่ในตน จึงเป็นผลนำให้ท่านประสบผลสำเร็จในชีวิต และประสบความสุขเกษมสำราญ ตามสถานะและอัธยาศัย เป็นนักประชาธิปไตยที่รู้แพ้และรู้ชนะ มีชีวิตอยู่ด้วยดีตลอดมา ฯ กุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่ท่านจอมพล. นายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรี ได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศแก่ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ ด้วยอาศัยกตัญญูกตเวทิตาธรรมและอุปจายธรรม เป็นกุศลราศีสำคัญอันตั้งอยู่ดีแล้วในสงฆ์ เป็นกุศลราศีทักษิณานุประทานที่ได้บำเพ็ญแล้วด้วยความดี ขอกุศลราศีทักษิณานุประทานนั้น ๆ จงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและประโยชน์เกื้อกูลแก่ท่านพันตรี ควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ในคติวิสัยสัมปรายภพทุกประการ ฯ

รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา พอเป็นเครื่องเสริมฉลองศรัทธา มีนัยดังวิสัชนามาโดยย่อด้วยประการฉะนี้ ฯ ขอเจริญพร ฯ

ชีวประวัติ

พันตรีควง อภัยวงศ์

ป.จ., ม.ป.ช., ป.ม.

ราชองครักษ์พิเศษ

ประวัติพันตรีควง อภัยวงศ์

นายควง อภัยวงศ์ เกิดเมื่อวันเสาร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่เมืองพระตะบอง เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม-อภัยวงศ์)

นามมารดา รอด อภัยวงศ์

นามภริยา เลขา อภัยวงศ์

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๕๐ ศึกษา ณ โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ รวม ๓ ปี สอบไล่ได้มูล ๔

พ.ศ. ๒๔๕๔ ศึกษา ณ โรงเรียนอัสสัมชัญ ประมาณ ๗ ปี สอบไล่ได้ชั้น ๓ แผนกฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๖๑ ออกไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๖๒ สอบเข้าศึกษาที่ เอโกล ซังตรัลเดอ ลียอง (ECOLE CENTRALE DE LYON) ประเทศฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๗๐ สำเร็จวิชาวิศวกรรมโยธาจาก เอโกล ซังตรัลเดอ ลียอง ECOLE CENTRALE DE LYON

ก่อนกลับประเทศไทย ได้ไปดูงานการรถไฟ โรงงานกระดาษ ฯลฯ ด้วย

ตำแหน่งราชการประจำ

๖ มิถุนายน ๒๔๗๑ เข้ารับราชการในตำแน่งนายช่างผู้ช่วยโท แผนกกองช่างโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลข

๒๔๗๒ ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยนายช่างแผนกโทรเลข กองช่างโทรเลข กรมไปรษณีโทรเลข

๑๗ ตุลาคม ๒๔๗๕ รั้งตำแหน่งนายช่างอำนวยการโทรเลข

๑ มิถุนายน ๒๔๗๗ เป็นนายช่างอำนวยการโทรศัพท์

๒ พฤษภาคม ๒๔๗๗ ในระหว่างที่เป็นนายช่างอำนวยการโทรศัพท์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข

๑ เมษายน ๒๔๗๘ เปลี่ยนตำแหน่งเป็นนายช่างกำกับการโทรศัพท์

๑ กันยายน ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข

ตำแหน่งทางการเมือง

๑ สิงหาคม ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี

๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรี

๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๐ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

๑๑ กันยายน ๒๔๘๑ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการ

๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๑ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ

๑๙ สิงหาคม ๒๔๘๔ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ

๑๙ สิงหาคม ๒๔๘๔ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

๘ กันยายน ๒๔๘๕ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

๘ กันยายน ๒๔๘๕ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

๑ สิงหาคม ๒๔๘๗ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘ พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

๒ สิงหาคม ๒๔๘๗ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

๑๐ มกราคม ๒๔๘๘ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

๒ สิงหาคม ๒๔๘๗ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

๑๐ มกราคม ๒๔๘๘ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
๖ มกราคม ๒๔๘๘ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนคร
๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
๓๑ มกราคม ๒๔๘๙ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๒๙ มีนาคม ๒๔๘๙ พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
๒๔ มีนาคม ๒๔๘๙ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑ พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ พ้นตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
๒๙ มกราคม ๒๔๙๑ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนคร
๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๘ เมษายน ๒๔๙๑ พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
๒๓ มีนาคม ๒๔๙๓ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนคร
๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๐ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

รายการพิเศษ

๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท ๒
๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖ เป็นกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๗
๑๓ พฤษภาคม ๒๔๗๗ เป็นกรรมการสภารถไฟ

๒๐ กันยายน	๒๔๗๗	เป็นกรรมการหอการค้า
๒๔ สิงหาคม	๒๔๗๗	เป็นกรรมการสภาขนส่ง
	๒๔๗๗	เป็นกรรมการพิจารณาประหยัดการใช้จ่ายเรื่องยาน พาหนะร่วมกับคณะกรรมการซึ่งคณะรัฐมนตรีลงมติแต่งตั้ง
	๒๔๗๗	เป็นกรรมการสหกรณ์ท้องถิ่น
๒๐ มิถุนายน	๒๔๗๘	เป็นกรรมการพิจารณาเรื่องทำภาพยนตร์
๑๐ ตุลาคม	๒๔๗๘	เป็นกรรมการคัดเลือกผู้สนใจในการทำหัตกรรม อุตสาหกรรม เพื่อไปดูการพิพิธภัณฑ์ ณ เกาะใต้หวัน
๑๒ ตุลาคม	๒๔๗๘	เป็นกรรมการที่ปรึกษาของกรมโฆษณาการ (เมื่อครั้งเป็นสำนักงานโฆษณาการ)
๒๑ พฤษภาคม	๒๔๗๙	เป็นกรรมการพิจารณาเรื่องทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
๓๐ ธันวาคม	๒๔๘๐	เป็นรองประธานคณะกรรมการพิจารณาแบ่งส่วนราชการ ของกระทรวงทบวงกรมต่างๆ
๖ กรกฎาคม	๒๔๘๑	เป็นประธานกรรมการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๘๑
๖ สิงหาคม	๒๔๘๑	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นผู้แทนรัฐบาลไทยไปประชุมสากลไปรษณีย์ ครั้งที่ ๑๑ ณ กรุงบูโนสแอเรส
๑๐ กุมภาพันธ์	๒๔๘๒	เป็นประธานกรรมการพิจารณาราคาเครื่องจักร์โรงานน้ำตาล
	๒๔๘๓	เดินทางไปราชการ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อซื้อเครื่องยุทโธปกรณ์ให้กองทัพไทยและซื้อเครื่องวิทยุ
๕ กุมภาพันธ์	๒๔๘๔	ได้รับแต่งตั้งให้เข้าประจำการ ณ กองบัญชาการทหารสูงสุด ในฐานะที่ปรึกษาการสื่อสาร

๑ เมษายน ๒๔๘๔ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสภากาชาดไทย

กรกฎาคม ๒๔๘๔ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการรับมอบดินแดนในมณฑลบูรพา เดิมจากรัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศส

๒๔ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นกรรมการพิจารณางบประมาณประจำปี พ.ศ. ๒๔๘๕

๑๔ กุมภาพันธ์๒๔๘๕ ได้รับแต่งตั้งให้เข้าประจำการกองบัญชาการทหารสูงสุด

๙ กรกฎาคม๒๔๘๕ เป็นกรรมการพิจารณาวางหลักเกณฑ์การให้รางวัล (โบนัส) แก่คนงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ

๑๗ กุมภาพันธ์๒๔๘๕ เป็นกรรมการที่ปรึกษาในคณะกรรมการดำเนินการอุตสาหกรรม ซึ่งต่อมาได้ร่วมกับคณะกรรมการนี้กับคณะกรรมการสร้างอุตสาหกรรมแห่งชาติ รวมเป็นคณะเดียวกัน เรียกว่า “กรรมการสร้างอุตสาหกรรมแห่งชาติ” เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๘๕

๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๕ เป็นกรรมการที่ปรึกษาในคณะกรรมการอุตสาหกรรมเคมี

๑๐ กันยายน ๒๔๘๕ เป็นกรรมการพิจารณาปรับปรุงกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๒๘ สิงหาคม ๒๔๘๕ เป็นกรรมการพิจารณาแบ่งประเภทข้าราชการพลเรือนฝ่ายวิชาการ

๘ ตุลาคม ๒๔๘๕ เป็นกรรมการพิจารณางบประมาณประจำปี ๒๔๘๖

ยศและบรรดาศักดิ์

๘ พฤศจิกายน๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอก กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

๘ พฤศจิกายน๒๔๗๔ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงโกวิทอภัยวงศ์

๕ มีนาคม ๒๔๘๔ ได้รับพระราชทานยศพันตรี เหล่าทหารสื่อสาร และเป็นนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก

๑๕ กรกฎาคม ๒๔๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯแต่งตั้งให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในหน้าที่ราชองครักษ์พิเศษ

๔ ธันวาคม ๒๔๘๔ ลาออกจากบรรดาศักดิ์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๒๔๗๗ ได้รับพระราชทานเหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ

๑๙ กันยายน ๒๔๘๒ ได้รับพระราชทานทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๔ ได้รับพระราชทานประถมาภรณ์มงกุฎไทย

๑๕ กรกฎาคม ๒๔๘๔ ได้รับพระราชทานเหรียญชัยสมรภูมิ

๑๗ สิงหาคม ๒๔๘๘ ได้รับพระราชทานมหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

๑๑ มีนาคม ๒๔๘๙ ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๘ ชั้น ที่ ๑

๒๔๘๙ ได้รับ **Order of the Propitious Clouds (Chingyun)** ชั้นที่ ๑ จากรัฐบาลจีน

๕ พฤษภาคม๒๕๐๒ ได้รับพระราชทานทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

๕ พฤษภาคม๒๕๑๐ ได้รับพระราชทานปฐมจุลจอมเกล้า

๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่๙ชั้นที่ ๑

นายควงมีบุตรกับคุณหญิงเลขาดังนี้คือ

๑. นายดิลก อภัยวงศ์ สมรสกับ ม.ร.ว. หญิง จิรา ชุมพล มีบุตรธิดาคือ

(๑) ด.ช. พิกรม

(๒) ด.ช. ดุลจิต

(๓) ด.ญ. อุมารัตน์

ต่อมาได้สมรสกับนางเสมอแข บุนนาค (กำเหนิด—เลาหะคามิน)

นายดิลก ฯ ขณะนี้ทำงานอยู่ที่องค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ.)

๒. นายคทา อภัยวงศ์ ข้าราชการชั้นโท สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

๓. ด.ญ. คลอ อภัยวงศ์

วงศ์ตระกูลของพันตรีควง อภัยวงศ์

มารดาของนายควงคือ คุณแม่รอดนั้น เป็นชาวบ้านแหลมไผ่ จังหวัดปราจิณบุรี คุณแม่รอดได้ติดตามพี่สาวชื่อริ้วไปอยู่ที่จังหวัดพระตะบองตั้งแต่เด็ก คุณแม่รอดมีพี่น้องร่วมบิดามารดาคือ

น.ส. อ่อน
นางริ้ว อิภะวัต
นางเบ้า
นางถิน
ขุนสุขสานต์สมบัติ (ผิน ผลิตกุล)

ส่วนขุนอุทัยราชภักดี (บุญ บุญภักดี) นั้นเป็นลูกพี่ของคุณแม่รอด หลวงพ่อจาดหรือพระครูศีลวิสุทธาจารย์ วัดบางกะเบา อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจิณบุรี ซึ่งมีชื่อเสียงมากในสมัยกรณีพิพาทอินโดจีนนั้น เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็ชอบพอกับคุณแม่รอดมาก

ส่วนทางบิดานั้น สกุลอภัยวงศ์เกี่ยวข้องกับตระกูลใหญ่ ๆ ดังนี้ ในประวัติเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ปรากฏว่า "เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) นี้ นัยหนึ่งบิดาเป็นญาติกับบิดาเจ้าพระยาเสนา บุนนาค เมื่อกรุงเก่าเสียหนีออกไปอยู่กรุงกัมภูชา ไปมีธิดา ธิดานั้นเป็นบรรพสัตรีของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ช่ม) สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงนับว่าเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) เป็นเชื้อสายในสกุลเดียวกันมาแต่เดิม ส่วนเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) นั้น เมื่อตั้งกรุงธนบุรีแล้วก็กลับเข้ามารับราชการ"

คุณท้าวศรีสุนทรนารถ (แก้ว) ซึ่งเป็นยายของพระนางเจ้าสุวัทนาวรราชเทวี กับคุณบัว บุนนาคนั้น เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) เรียกว่า "คุณพี่" ทั้งสองคน สำหรับคุณบัว บุณนาค เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) ได้เลี้ยงดู ปลูกตึกห้าห้องให้อยู่ในบริเวณบ้านยศเสจนตลอดชีพ

เมื่อเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) เริ่มรับราชการในต้นรัชกาลที่ ๔ โดยท่านบิดานำมาถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง ท่านก็ได้รับการอบรมในสำนักสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ตลอดมา จนกระทั่งได้เลื่อนเป็นพระอภัยพิทักษ์ออกไปรับราชการกับท่านบิดา ณ เมืองพระตะบอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับตระกูลสิงหเสนี ก็มีดังนี้—

เจ้าพระยามุขมนตรี นามเดิมเกษ เป็นบุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) มีบุตรธิดาดังนี้คือ

๑. เป็นชายชื่อสาด ท่านผู้หญิงนกเป็นมารดา

๒. เป็นชายชื่ออิ่ม ท่านผู้หญิงนกเป็นมารดา ต่อมาเป็นพระยากำแหงสงคราม

๓. เป็นชายชื่อเนียม ท่านผู้หญิงนกเป็นมารดา ต่อมาเป็นพระราชโยธา

๔. เป็นหญิงชื่อฉิม ท่านผู้หญิงนกเป็นมารดา

๕. เป็นชายชื่อเอม **ท่านผู้หญิงอิน อภัยวงศ์เป็นมารดา** ต่อมาเป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์

๖. เป็นหญิงชื่อศิลา ต่อมาเป็นคุณหญิงอร่ามมณเฑียร(ม.ร.ว.ใหญ่)

๗. เป็นชายชื่อทองคำ สุด กัลยาณสุตเป็นมารดา ต่อมาเป็น พระยาโยธาธิราช

๘. เป็นชายชื่อพึ่ง นาค กัลยาณสุตเป็นมารดา ต่อมาเป็นพันตรีพระยา สุเรนทรราชเสนา

๙. เป็นชายชื่อคล้าย เป็นมหาดเล็ก

๑๐. เป็นชายชื่อสวัสดิ์ เป็นหลวงภักดีนุรักษ์

๑๑. เป็นชายชื่อหอม เป็นหลวงพิทักษ์สาลี

๑๒. เป็นหญิงชื่อปรางค์ เป็นภรรยาพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช (จ้อย)

เจ้าพระยาคฑาธรธรณินทร์ (เยีย อภัยวงศ์) มีบุตรและธิดากับคุณหญิงทิม คือ

๑. เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์)

๒. คุณหญิงขลิบ ภรรยาพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ (เอม) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ)

๓. นางเทศ ภรรยาพระยาโยธาธิราช (ทองคำ) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ)

๔. นางสมบุญ หม่อมเทวาธิราช (ม.ร.ว.แดง อิสรเสนา)

บุตรหลานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) นั้นจะได้ลำดับในตอนต่อไป สำหรับในตอนนี้จะได้ลำดับบุตรธิดาและหลานเจ้าพระยาคฑาธรธรณินทร์ (เยีย) ก่อนคือ

(๒) คุณหญิงขลิบ เป็นภรรยาพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ (เอม) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) มีบุตรธิดาคือ

๒.๑ หญิง ชื่อพัน เป็นภรรยาพระสยามเสนานุรักษ์ มีธิดาชื่อละออง สมรสกับหลวงราชบูรพา (ฉาย) บุตรเจ้าพระยา อภัยภูเบศร์ (ชุ่ม)

๒.๒ ชาย ชื่ออรุณ เป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ มีบุตรธิดาคือ

๒.๒.๑ ชายชื่อฤกษ์

๒.๒.๒ ชายชื่อเริ่ม

๒.๒.๓ หญิงชื่อวิไล

๒.๒.๔ หญิงชื่อเจียด เป็นคุณหญิงราชโกษา ภรรยาพระยาราชโกษา (โบ๊ต วัชโรทัย)

๒.๒.๕ หญิงชื่อจำรัส

๒.๒.๖ หญิงชื่อผิว

๒.๒.๗ หญิงชื่อเจือย

๒.๒.๘ หญิงชื่อถวิล

๒.๒.๙ ชายชื่อประเสริฐ

๒.๓ หญิงชื่อตาด เป็นท่านผู้หญิงวงษานุประพันธ์ ภรรยาพล.อ. เจ้าพระยาวงษานุประพันธ์ มีบุตรธิดาคือ

๒.๓.๑ ชาย ม.ล. จรูญ เป็นหลวงจรูญสนิทวงศ์

๒.๓.๒ ชาย ม.ล. จรัล เป็นหลวงจรัลสนิทวงศ์

๒.๓.๓ ชาย ม.ล. เดช เป็นหลวงเดชสหกรณ์

๒.๓.๔ ชาย ม.ล. อุดม สนิทวงศ์

๒.๓.๕ หญิง ม.ล. แส เป็นหม่อมในหม่อมเจ้าเสริมสวาสดิ์ กฤดากร

๒.๓.๖ ชาย ม.ล. เกษตร์ สนิทวงศ์

๒.๔ ชาย ชื่อเจริญ เป็นพระขจรศักดาเดช สมรสกับพริ้ง บุตรีหลวงกำโพช พิทักษ์ (แขก อภัยวงศ์)

๒.๕ หญิง ชื่อเสงี่ยม เป็นภรรยานายซุ้ย เสนาปก บุตรออกญากลาโหม (ปก)

๒.๖ ชาย ชื่อมงคล เป็นพระเสนาพิพิธ มีบุตรชายชื่อบุญรอด ร.ท. ขุน เชี่ยวเชิงเวหน

๒.๗ ชาย ชื่อกระจ่าง เป็นหลวงสุนทรกวีวจารณ

๒.๘ ชาย ชื่อโต เป็นหลวงวิชิตภักดี

๒.๙ หญิง ชื่อสงวน เป็นคุณหญิงอภัยภูเบศร์ ภรรยาพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์)

๒.๑๐ ชาย ชื่อชิต สมรสกับเนื่อง ธิดาเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) ไม่มีบุตรธิดา

(๓) นางเทศ ภรรยาพระโยธาธิราช (ทองคำ) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) มีบุตรธิดาคือ

๓.๑ ชาย ชื่อนายสว่าง สิงหเสนี

๓.๒ หญิง ชื่อจวน

(๔) นางสมบุญ ภรรยาหม่อมเทวาธิราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา) ไม่มีบุตรธิดา

บุตรธิดา เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) ต่างมารดากับ พ.ต. ควง อภัยวงศ์ มีตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. นายถิน อภัยวงศ์ (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางแตง ทำการสมรสกับ น.ส. เหม มีบุตรี

๑.๑ น.ส. เหลือบ อภัยวงศ์ (ถึงแก่กรรม)

๑.๒ น.ส. ระเบียบ อภัยวงศ์

๒. หลวงราชบูรพานุรักษ์ (ฉาย อภัยวงศ์) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางผิว ทำการสมรสกับ น.ส. ละออง สิงหเสนี บุตรีคุณพัน—พระยามเสนานุรักษ์ ไม่มีบุตรด้วยกัน

ต่อมาหลวงราชบูรพานุรักษ์มีภรรยาชื่อ สกุล มีบุตรีคือ

๒.๑ น.ส. จรัส อภัยวงศ์ แต่งงานกับ ร.ท. ขุนเชี่ยว เชิงเวหน (บุญรอด สิงหเสนี) บุตรพระเสนาพิพิธ

๒.๒ น.ส. เจริญ

๓. หม่อมเชื่อม กฤดากร (พี่) เกิดจากคุณหญิงสอิ้ง สมรสกับพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร มีบุตรและบุตรีคือ

๓.๑ ม.ร.ว. เจริญศักดิ์ กฤดากร

๓.๒ ม.ร.ว. หญิงถนอมศักดิ์ สมรสกับนายเพื้อ หริพิทักษ์ มีบุตร

๓.๒.๑ นายทนุ หริพิทักษ์

๔. นางเนื่อง สิงหเสนี (พี่) ถึงแก่กรรม เกิดจากนางกิมฮ้อ สมรสกับนายชิต สิงหเสนี บุตรคุณหญิงขลิบ ณรงค์เรืองฤทธิ์

๕. คุณหญิงรื่น กัลยาวัฒนวิศิษฐ (พี่) ถึงแก่กรรม เกิดจากคุณหญิงสอิ้ง สมรสกับมหาอำมาตยตรี พระยากัลยาวัฒนวิศิษฐ (เชียร กัลยาณมิตร) มีบุตร

๕.๑ นายชู กัลยาณมิตร ถึงแก่กรรมแล้ว

๖. พระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์) (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากคุณหญิงสอิ้ง สมรสกับคุณเล็ก บุนนาค มีธิดาคือ

๖.๑ พระนางเจ้าสุวัทนาวรราชเทวี ในรัชกาลที่๖มีพระราชธิดาคือ

๖.๑.๑ พระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพรรณวดี

ต่อมาได้สมรสกับคุณสงวน สิงหเสนี มีบุตรและบุตรีคือ

๖.๒ นายชวลิต อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. นวลศรี กัมปนานนท์ มีบุตรและบุตรี

๖.๒.๑ นายชัชวาลย์ อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. วิชชนี ศิริปาลกะ มีบุตรและบุตรี

๖.๒.๑.๑. น.ส. ทิพย์ภา อภัยวงศ์

๖.๒.๑.๒ ด.ญ. ชลิตา อภัยวงศ์

๖.๒.๑.๓ ด.ช. อภิรัฏ อภัยวงศ์

๖.๒.๒ นายอนันทชัย อภัยวงศ์

๖.๒.๓ นายสุชาติ อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. เยาวลักษณ์ พูนศิริวงศ์ มีบุตรี

๖.๒.๓.๑ ด.ญ. ปาริชาติ อภัยวงศ์

๖.๒.๔ น.ส. อนุสยา อภัยวงศ์

๖.๓ นายเบศร์ อภัยวงศ์ (ถึงแก่กรรมแล้ว) สมรสกับ น.ส. สอางค์ สิงหเสนี มีบุตร

๖.๓.๑ นางอังศนา บุญชู สมรสกับ พ.อ. นภดล บุญชู มีบุตรและบุตรี

๖.๓.๑.๑ ด.ญ. จุติพันธ์ บุญชู

๖.๓.๑.๒ ด.ช. อรรถยุทธ บุญชู

๖.๓.๑.๓ ด.ญ. กนกพร บุญชู

๖.๓.๒ นางสุทธิศรี สังกาจ สมรสกับ พ.ต.อ. สิงห์โต สังกาจ มีบุตรี

๖.๓.๒.๑ ด.ญ. ศิริพร สังกาจ

๖.๓.๓. นางศิวะรีย์ ทองธรรมชาติ สมรสกับนายกมล ทองธรรมชาติ มีบุตร

๖.๓.๓.๑ ด.ช. ชมธวัช ทองธรรมชาติ

๖.๓.๔ นางอุมาภรณ์ ทิพย์วาที สมรสกับ น.อ.ท. ประโพธิ์ ทิพย์วาที มีบุตรี

๖.๓.๔.๑ ด.ญ. อินทรา ทิพย์วาที

๖.๔ นางถนอมวงศ์ แสง—ชูโต (ถึงแก่กรรม) สมรสกับ น.อ. หลวงประดิษฐ์นาวายุทธ (เฉียบ แสง—ชูโต) มีบุตรี

๖.๔.๑ นางประนอม อิศรางกูร ณ อยุธยา สมรสกับ นายมณี อิศรางกูร ณ อยุธยา

๖.๔.๒ นางนิตย์ศรี สุวรรณศิริ สมรสกับนายบี่ยวัฒน สุวรรณศิริ มีบุตรี

๖.๔.๒.๑ ด.ญ. ปณิธิวรรณ สุวรรณศิริ

๖.๔.๒.๒ ด.ญ. ปริยนุช สุวรรณศิริ

๖.๕ น.ส. ประจงยศ อภัยวงศ์ (ถึงแก่กรรม)

๖.๖ นางประกอบกูล วุฑฒินันท์ (ถึงแก่กรรม) สมรสกับ พ.ต.อ. สวงศ์ วุฑฒินันท์ มีบุตรและบุตรี

๖.๖.๑ นางศศิมา ศรีวิกรม์ สมรสกับนายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ มีบุตร

๖.๖.๑.๑ ด.ช. พิมล ศรีวิกรม์

๖.๖.๑.๒ ด.ช. ชัยยุทธ ศรีวิกรม์

๖.๖.๒ นายวงศ์วุฒิ วุฑฒินันท์

๖.๖.๓ นางกรรณิการ์ ริโก้ สมรสกับนายยศ ริโก้ มีบุตร

๖.๖.๓.๑ ด.ช. กรีพล ริโก้

๖.๖.๓.๒ ด.ช. ไกรเทพ ริโก้

๖.๗ นางประชุมวงศ์ โปษยานนท์ สมรสกับนายชิตร โปษยานนท์ มีบุตร

๖.๗.๑ นายอนุชิต โปษยานนท์

๖.๗.๒ นายจุลชิต โปษยานนท์

๖.๘ นางสุดสงวน ทองปุสสะ สมรสกับ พ.ต.ต. แถม ทองปุสสะ มีบุตรและบุตรี

๖.๘.๑ นายวิวัฒน์ ทองปุสสะ

๖.๘.๒ นางนัฏชรี เลขะกะ สมรสกับ พ.ต.อ. สมสวาท เลขะกะ มีบุตร

๖.๘.๒.๑ ด.ช. กฤษณ์ เลขะกะ

๖.๘.๓ นายบีย์ะธัช ทองปุสสะ

เมื่อคุณหญิงสงวนอภัยภูเบศร์ได้ถึงแก่กรรมลงแล้ว พระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์) ได้สมรสกับคุณหญิงอิดิธอภัยภูเบศร์ (กำเนิด อิดิธ เรย์) มีบุตร

๖.๙ นายจันทรคุปต์ อภัยวงศ์ ถึงแก่กรรมแล้ว

๖.๑๐ นายฑีฆาวุ อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. อุดม พราหม์นายนต์ มีบุตรและบุตร

๖.๑๐.๑ น.ส. ธิดาวรรณ อภัยวงศ์

๖.๑๐.๒ น.ส. สุชาดา อภัยวงศ์

๖.๑๐.๓ นายอานนท์ อภัยวงศ์

๖.๑๐.๔ ด.ญ. ปาริชาติ อภัยวงศ์

๖.๑๐.๕ ด.ช. ยุทธภัณฑ์ อภัยวงศ์

๖.๑๐.๖ ด.ช. ครรชิต อภัยวงศ์

๗. นางนารถ เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา (พี่) ถึงแก่กรรม เกิดจากนางน้ิว สมรสกับนายอุทัย เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา มีบุตร

๗.๑ นายสโรทัย เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา

๗.๒ นายถัง เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา

๘. พระอภัยวงศ์วรเศรษฐ (ช่วง อภัยวงศ์) (พี่) เกิดจากคุณหญิงสอิ้ง ทำการสมรสกับ ม.ล. อาภา กุญชร ณ อยุธยา ธิดาเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ มีบุตรี

๘.๑ นางวนิดา แก่นอบเชย สมรสกับ พ.ต.ต. วิฑูรย์ แก่นอบเชย มีบุตร

๘.๑.๑ นายเชิดชาย แก่นอบเชย

๘.๒ นางจิตราภา วรทัต สมรสกับ น.ต. สวิส วรทัต รน. มีบุตร

๘.๒.๑ น.ส. วราภา วรทัต

๘.๒.๒ ด.ช. สรวิทย์ วรทัต

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
๑๒ ก.พ. ๒๕๔๙
กรมศิลปากร

๘.๒.๓ ด.ช. ฉันทวัฒน์ วรทัต

๘.๒.๔ ด.ช. พัฒนวัฒน์ วรทัต

๘. ๓ นางคธาลัย พาณิชกุล สมรสกับนายอำนวย พาณิชกุล มีบุตร

๘. ๓. ๑ ด.ช. อัคคณิต พาณิชกุล

๘. ๓. ๒ ด.ญ. อโนมา พาณิชกุล

๙. นางเชื้อ ชลานุสรณ์ (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางกลีบ สมรสกับหลวงชลานุสรณ์ (บุญเกิด รัตนเสน) มีบุตรและบุตรี

๙. ๑ นางนงสันต์ เศขรฤทธิ์ สมรสกับนายแพทย์เชิญ เศขรฤทธิ์ มีบุตรและบุตรี

๙. ๑.๑ ด.ช. เชนทร์ เศขรฤทธิ์

๙. ๑.๒ ด.ญ. นุสสร เศขรฤทธิ์

๙. ๒. ร.ต.ท. ประกาศ รัตนเสน สมรสกับ น.ส. เบ็ญจมาศ แซ่ซิม มีบุตร

๙. ๒.๑ ด.ช. ธนะวัฒน์ รัตนเสน

๑๐. นางเริงจิตต์ อภัยวงศ์ (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว มีบุตรคือนางเริ่มศรี ศิริพันธ์ (๑๐.๑) นางเริ่มศรี ศิริพันธ์ มีบุตรและบุตรี

๑๐. ๑.๑ น.ส. ดวงดาว ศิริพันธ์

๑๐. ๑.๒ นายชาญชัย ศิริพันธ์

๑๑. น.ส. หวิง อภัยวงศ์ (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางแหวน

๑๒. นายยวง อภัยวงศ์ (พี่) เกิดจากนางเยื้อน สมรสกับ น.ส. โสภี ศรีนาคาร์ มีบุตร และบุตรีคือ

๑๒. ๑ พ.ต.ต. ชัยฤกษ์ อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. บุญชุม สมบัตินันท์ มีบุตร

๑๒. ๑.๑ นายนพพร อภัยวงศ์

๑๒. ๑.๒ ด.ช. อภัย อภัยวงศ์

๑๒.๒ นายชาลี อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. ศิริพรรณ โทณะวณิก มีบุตร และบุตรี

๑๒. ๒.๑ น.ส. อาภา อภัยวงศ์

๑๒. ๒.๒ น.ส. เอื้อมพร อภัยวงศ์

๑๒. ๒.๓ ด.ญ. เอื้อพันธ์ อภัยวงศ์

๑๒.๓ นายปรีชา อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. สมบูรณ์ กสิณอุบล มีบุตร และบุตรี

๑๒. ๓.๑ ด.ช. ต่อตระกูล อภัยวงศ์

๑๒. ๓.๒ ด.ญ. อุมาพร อภัยวงศ์

๑๒. ๓.๓ ด.ญ. บวรรัตน์ อภัยวงศ์

๑๒. ๓.๔ ด.ญ. อัจฉริยา อภัยวงศ์

๑๒.๔ นางกาญจนทิพย์ สุขก้อน สมรสกันนายประสม สุขก้อน มีบุตร

๑๒. ๔.๑ ด.ญ. กาญจนาภรณ์ สุขก้อน

๑๒. ๔.๒ ด.ญ. พัชราวลัย สุขก้อน

๑๒. ๔.๓ ด.ญ. เพชรรัตน์ สุขก้อน

๑๒. ๔.๔ ด ช. เขมทัต สุขก้อน

๑๒.๕ นางกัณหา แก้วปลั่ง สมรสกับนายแพทย์ มุนี แก้วปลั่ง มีบุตร และบุตรี

๑๒. ๕.๑ ด.ช. นอร์แมน แก้วปลั่ง

๑๒. ๕.๒ ด.ช. ชฎิล แก้วปลั่ง

๑๒. ๕.๓ ด.ญ. ปรารถนา แก้วปลั่ง

๑๓. นางเพียร กัลยาณมิตร (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางถนอม สมรสกับ พ.อ. หลวงยุทธปฏิภาณ (ชุด กัลยาณมิตร) มีบุตรและบุตรีคือ

๑๓.๑ นายโชติ กัลยาณมิตร สมรสกับ น.ส. ทรรศณียา

๑๓.๒ นางชีวิน อภัยภูมินารถ สมรสกับนายสฤษดิ์ อภัยภูมินารถ

๑๔. นายขาบ อภัยวงศ์ (พี่) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางหยุด สมรสกับ น.ส. จิตรา อัศวเสนา มีบุตรคือ

๑๔.๑ นายขจิต อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. ลัดดา โมรัษเฐียร มีบุตรและบุตรี

๑๔. ๑.๑ ด.ญ. วิธิดา อภัยวงศ์

๑๔. ๑.๒ ด.ญ. จิตติมา อภัยวงศ์

๑๔. ๑.๓ ด.ช. อัตถชัย อภัยวงศ์

๑๕. นายควง อภัยวงศ์ (รายละเอียดแจ้งแล้ว)

๑๖. นายชุบ อภัยวงศ์ (น้อง) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางสมอ

๑๗. นายเชียด อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางริ้ว สมรสกับ ม.ล. พวงร้อย สนิทวงศ์ มีบุตรและบุตรีคือ

๑๗.๑ น.ส. มัทนพันธ์ อภัยวงศ์

๑๗.๒ น.ส. พัชราภรณ์ อภัยวงศ์

๑๗.๓ นายกสก อภัยวงศ์

๑๘. นายจิตรเสน (หมิว) อภัยวงศ์ (น้อง) ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดจากนางถนอม สมรสกับ น.ส. เมรี อีริคสัน

๑๙. นางจรัสศรี สุจริตกุล (น้อง) เกิดจากนางหวาน สมรสกับนายสวาท สุจริตกุล (พระสุจริตธำรง) มีบุตรและบุตรีคือ

๑๙.๑ นายบียะชาติ สุจริตกุล สมรสกับ น.ส. กอปร์สุข สุขประยูร มีบุตรี

๑๙. ๑.๑ ด.ญ. ตติยา สุจริตกุล

๑๙.๒ พ.ต.ท. ศิริ สุจริตกุล สมรสกับ น.ส. อำไพ วงศ์สว่าง มีบุตรและบุตรี

๑๙. ๒.๑ ด.ช. ฉัตรไชย สุจริตกุล

๑๙. ๒.๒. ด.ญ. ชามานันท์ สุจริตกุล

๑๙.๓ นายโสรัส สุจริตกุล สมรสกับ น.ส. ทัศนีย์ บุปผเวศ มีบุตริ

๑๙. ๓.๑ ด.ญ. (ยังไม่ตั้งชื่อ)

๑๙.๔. พ.ต.ต. วัฒนะ สุจริตกุล มีบุตรและบุตรี

๑๙. ๔.๑ ด.ช. อรชุน สุจริตกุล

๑๙. ๔.๒ ด.ญ. ดวงกมล สุจริตกุล

๑๙. ๔.๓ ด.ญ. ก้อย สุจริตกุล

๑๙.๕ นายรัตน สุจริตกุล

๑๙.๖ น.ส. ทวีสวาท สุจริตกุล

๑๙.๗ น.ส. สว่างศรี สุจริตกุล

๑๙.๘ นายโสทร สุจริตกุล (ถึงแก่กรรม)

๑๙.๙ น.ส. ประภาศิริ สุจริตกุล

๑๙.๑๐ นายจำรูญ สุจริตกุล สมรสกับ น.ส. เชาวลา มีบุตรคือ

๑๙. ๑๐.๑ ด.ญ. นุชนารถ สุจริตกุล

๑๙. ๑๐.๒ ด.ญ. จุ๊บแจง สุจริตกุล

๒๐. นางราญปฏิเวธ (อบเชย อภัยวงศ์) (น้อง) เกิดจากนางสังวาลย์ สมรสกับ พล.จ. หลวงราญปฏิเวธ (เวก สุวรรณกร) มีบุตรและบุตรีคือ

๒๐.๑ นางเกษณี ทรรภลักษณ์ สมรสกับนายเครือ ทรรภลักษณ์

๒๐.๒ นางสุวลี สวัสดิ์บุรี สมรสกับนายปรีชา สวัสดิ์บุรี มีบุตรและบุตริ

๒๐. ๒.๑ ด.ญ. สวกา สวัสดิ์บุรี

๒๐. ๒.๒ ด.ญ. อัญญมาศ สวัสดิ์บุรี

๒๐. ๒.๓ ด.ช. ปสันน์ สวัสดิ์บุรี

๒๐.๓ นายไพโรจน์ สุวรรณกร

๒๐.๔ นางนวลศรี หนูครองสิน สมรสกับนายแสวง หนูครองสิน มีบุตร

๒๐. ๔.๑ ด.ช. สุขนิตย์ หนูครองสิน

๒๐. ๔.๒ ด.ช. ธเนศ หนูครองสิน

๒๐. ๔.๓ ด.ช. ธนัญชัย หนูครองสิน

๒๑. พ.ต. แถบ อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางบัว สมรสกับ น.ส. บุญทรัพย์ เลาหะพันธุ์ มีบุตร

๒๑.๑ นางประภัสสรา จิระพิพัฒนสุข สมรสกับนายพูนศักดิ์ จิระพิพัฒนสุข

๒๑.๒ น.ส. นันทวดี อภัยวงศ์

๒๒. นางแจ่มศรี วัชราภัย (น้อง) เกิดจากนางอ๊ิว สมรสกับนายภักดี วัชราภัย มีบุตรและบุตรีคือ

๒๒.๑ นายโอภาส วัชราภัย

๒๒.๒ นางดวงพร หงสกุล สมรสกับ พล. ร.ต. จวบ หงสกุล มีบุตรและบุตรี

๒๒. ๒.๑ นางพัลลภา สุจริตกุล สมรสกับนายไกรจิตต์ สุจริตกุล มีบุตรี

๒๒. ๒.๑.๑ ด.ญ. โสภณา สุจริตกุล

๒๒. ๒.๒ น.ส. อารตี หงสกุล

๒๒. ๒.๓ น.ต.ท. สินาด หงสกุล

๒๒.๓ นายเด็ดดวง วัชราภัย (ถึงแก่กรรม) สมรสกับ น.ส. จรรยา มีบุตรและบุตรี

๒๒. ๓.๑ ด.ญ. เพ็ชร์รัดดา วัชราภัย

๒๒. ๓.๒ ด.ช. พาณินทร์ วัชราภัย

๒๒.๔ นายชาย วัชราภัย

๒๓. นางแสงอำไพ ฉัตรภูติ (น้อง) เกิดจากนางแย้ม สมรสกับ กวี ฉัตรภูติ มีบุตรและบุตรี

๒๓.๑ นางผุสสดี วันทนาโกเมษ สมรสกับนายปกิจจ์ วันทนาโกเมษ

๒๓.๒ น.ส. วิรนารถ ฉัตรภูติ

๒๓.๓ นายชาติปรีดี ฉัตรภูติ

๒๓.๔ น.ส. ประไพพักตร์ ฉัตรภูติ

๒๓.๕ นายพระพล ฉัตรภูติ

๒๓.๖ น.ส. วิมาลักษณ์ ฉัตรภูติ

๒๔. นางนวลฉวี บุณยเกศานนท์ (น้อง) เกิดจากนางช้อย สมรสกับ พ.อ. สงบ บุณยเกศานนท์ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๔.๑ นายวีระ บุณยเกศานนท์ สมรสกับ น.ส. สุมล เชาวนชาติ มีบุตรี

๒๔.๑.๑ น.ส. ดวงใจ บุณยเกศานนท์

๒๔.๒ นางวิมลวรรณ พุกกะณะสุต สมรสกับนายทิพา พุกกะณะสุต

๒๔.๓ นายวศษฐ์ บุณยเกศานนท์ สมรสกับ น.ส. รัตนภรณ รัตนภาวร

๒๔.๔ นายวิสุทธิ์ บุณยเกศานนท์

๒๔.๕ น.ส. นงนุช บุณยเกศานนท์

๒๕. นางถวิล อภัยภูมินารถ (น้อง) เกิดจากนางบัว สมรสกับนายสนั่น อภัยภูมินารถ มีบุตรคือ

๒๕.๑ น.ต.เล็ก อภัยภูมินารภ ร.น. สมรสกับ น.ส.บุญสัณห์ เลาหะพันธุ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๕.๑.๑ ด.ญ. สุธัญญา อภัยภูมินารถ

๒๕.๑.๒ ด.ช. วิจักษณ์ อภัยภูมินารถ

๒๕.๑.๓ ด.ญ. เทวัจฉรา อภัยภูมินารถ

๒๕.๑.๔ ด.ญ. ปุณฑรี อภัยภูมินารถ

๒๕.๑.๕ ด.ญ. หิตธารี อภัยภูมินารถ

๒๕.๒ นายสฤษฎ์ อภัยภูมินารถ สมรสกับ น.ส. ชีวิน กัลยาณมิตร มีบุตรและบุตรี

๒๕. ๒.๑ ด.ญ. นิรา อภัยภูมินารถ

๒๕.๒.๒ ด.ช. วีระพล อภัยภูมินารถ

๒๖. นายแสวง อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางถนอม สมรสกับ น.ส. นิภา พุ่มทองสุข

๒๗. นายสวาสดิ์ อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางละมุน สมรสกับ น.ส. ประวัติ สาณะเศรษฐ์ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๗.๑ นางสุดา นภาวรรณ สมรสกับนายบียะชัย นภาวรรณมีบุตรและบุตรีคือ

๒๗. ๑.๑ ด.ญ. บียะภา นภาวรรณ

๒๗. ๑.๒ ด.ญ. ประพีภรณ์ นภาวรรณ

๒๗. ๑.๓ ด.ช. ปกรณ์เดช นภาวรรณ

๒๗.๒ ร.ต. สุวิทย์ อภัยวงศ์ รน.

๒๗.๓ นายวิชา อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. สุภาพ มวลคำลา

๒๗.๔ นางจิตติมา พลอยรักษา สมรสกับ ร.อ.ท. สมพงษ์ พลอยรักษา บุตรและบุตรีที่เกิดแก่นางจงดี (กำเนิด จุลินทร)

๒๗.๕ นายสุจินต์ อภัยวงศ์

๒๗.๖ นายสุเจตน์ อภัยวงศ์

๒๗.๗ น.ส. ผุสดี อภัยวงศ์

๒๘. นายสวงษ์ อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางเยื้อน สมรสกับ น.ส. เลียบ ลิ้มสุวรรณ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๘.๑ น.ส. สมสวาท อภัยวงศ์

๒๘.๒ ร.อ. อัตถ์ อภัยวงศ์ สมรสกับ แพทย์หญิงอรสา อิทธิเกษม มีบุตรี

๒๘. ๒.๑ ด.ญ. ศศิธร อภัยวงศ์

๒๘.๓ นางวัชรี ศิริรัตน์ สมรสกับนายแพทย์ อุดม ศิริรัตน์ มีบุตร และบุตรีคือ

๒๘. ๓.๑ ด.ช. คณิต ศิริรัตน์

๒๘. ๓.๒ ด.ช. คมกฤช ศรรัตน์

๒๘. ๓.๓ ด.ญ. มัลลิกา ศิริรัตน์

๒๘.๔ นางวัชรินทร์ เวชากุล สมรสกับนายไพโรจน์ เวชากุล สมรสครั้งที่สองกับ น.ส. สุวรรณา จิตต์จันทร์กลับ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๘.๕ น.ส. สุวลี อภัยวงศ์

๒๘.๖ น.ส. แสงโสม อภัยวงศ์

๒๘.๗ นายอนุสิทธิ อภัยวงศ์

๒๘.๘ น.ส. กษิษฐา อภัยวงศ์

๒๘.๙ ด.ช. วิศิษฏิศักดิ์ อภัยวงศ์

๒๙. พ.ต.ท. สนอง อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางสอน สมรสกับ น.ส. วิไลวรรณ บูรณะศิริ มีบุตรและบุตรีคือ

๒๙.๑ น.ส. กิดาการ อภัยวงศ์

๒๙.๒. นายกำชัย อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. ผาณิต วัฒนสินธุ มีบุตรี

๒๙. ๒.๑ ด.ญ. ดจฤดี อภัยวงศ์

๒๙. ๒.๒ ด.ญ. ปรารถนา อภัยวงศ์

๒๙.๓ น.ร.ต. ก้องเกียรติ อภัยวงศ์

๒๙.๔ น.ส. เกวลี อภัยวงศ์

๒๙.๕ น.ต.ท. มันธาน อภัยวงศ์

๓๐. พ.ท. รวย อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางช้อย สมรสกับ น.ส. ละมัย วัลยเสวี มีบุตรี

๓๐.๑ นางรุจิรา พุ่มเล็ก สมรสกับ ร.อ. ตรีทิพย์ พุ่มเล็ก ร.น. มีบุตรและบุตรี

๓๐.๑.๑ ด.ญ. รุ่งทิพย์ พุ่มเล็ก

๓๐.๑.๒ ด.ช. รุ่งธรรม พุ่มเล็ก

๓๑. นายเกษม อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางละม้าย สมรสกับ น.ส. อนุศรี ปลีโหตร มีบุตรี

๓๑.๑ แพทย์หญิงอรสา ขำภโต สมรสกับนายตามใจ ขำภโต บุตรีเกิดจากนางยุพิน

๓๑.๒ น.ส. ศิริยุพา อภัยวงศ์ บุตรและบุตรีเกิดจากนางเฉลิม (พลับโสภา)

๓๑.๓ น.ส. นวรัตน์ อภัยวงศ์

๓๑.๔ นายธีระ อภัยวงศ์

๓๑.๕ นายสรพล อภัยวงศ์

๓๒. นางฉอ้อน ปกมนตรี (น้อง) เกิดจากนางละม้าย สมรสกับพระพิเศษพาณิชย์ (วิบูลย์ ปกมนตรี) มีบุตรและบุตรี

๓๒.๑ นายวุจิระ ปกมนตรี สมรสกับ ม.ร.ว. กิตติวัฒนา ไชยยันต์ มีบุตรและบุตรี

๓๒.๑.๑ ด.ช. อิศร ปกมนตรี

๓๒.๑.๒ ด.ญ. อวัสดา ปกมนตรี

๓๒.๒ น.ส. เรวดี เกษมศรี สมรสกับ ม.ร.ว. เกษมสโมสร เกษมศรี

๓๒.๓ นายศิริสมพงศ์ ปกมนตรี สมรสกับ ม.ร.ว. พิมลภักตร์ สุขสวัสดิ์ มีบุตรและบุตรี

๓๒.๓.๑ ด.ญ. สิริพักตร์พิมล ปกมนตรี

๓๒.๓.๒ ด.ช. ทรงสิริ ปกมนตรี

๓๒.๓.๓ ด.ญ. (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ) ปกมนตรี

๓๒.๔ นายวงศ์วิรัตน์ ปกมนตรี สมรสกับ น.ส. ศรีสุภัค สันติสิริ มีบุตร

๓๒.๔.๑ ด.ญ. ศิริรัตน์ ปกมนตรี

๓๒.๕ นายวิลาศ ปกมนตรี สมรสกับ น.ส.สุวณี พิพิธแสงจันทร์ มีบุตร

๓๒.๕.๑ ด.ช. วราวุธ ปกมนตรี

๓๒.๖ นายอนสิทธิ ปกมนตรี สมรสกับ น.ส. เทวี ประทีปเสน มีบุตร ๒ คน

๓๒.๖.๑ ด.ช. ชลธร ปกมนตรี

๓๒.๖.๒ ด.ช. กิตติภิญญ์ ปกมนตรี

๓๒.๗. นายสิรวุฒิ ปกมนตรี

๓๓. นายพัลลภ อภัยวงศ์ (น้อง) เกิดจากนางละม้าย สมรสกับ น.ส. กฤษณา กฤษยพิสิษฐ์ มีบุตรคือ

๓๓.๑ นายเฉลิม อภัยวงศ์ สมรสกับ น.ส. สมสุข ทองหล่อ มีบุตรคือ

๓๓.๑.๑ ด.ญ. โศรยา อภัยวงศ์

เรื่องราวของพันตรีควง อภัยวงศ์

ป.จ. ป.มช. ป.ม. ราชองครักษ์พิเศษ

พันตรีควง อภัยวงศ์ ป.จ., มป.ช., ป.ม.

ราชองครักษ์พิเศษ

อดีตนายกรัฐมนตรี

อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร

หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ประเทศไทยต้องเสียดินแดนมณฑลบูรพาให้แก่ ฝรั่งเศส เนื่องจากกรณี ร.ศ. ๑๑๒ พระยาคธาธรธรณินทร์ (เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์) ต้องอพยพจากจังหวัดพระตะบองมายังจังหวัดปราจิณบุรี ขณะนั้นนายควงมีอายุประมาณ ๕ ขวบ ได้ร่วมมาในขบวนด้วย

ที่จังหวัดปราจินบุรี นายควงได้เริ่มเรียนหนังสือเล็ก ๆ น้อย ๆ กับขุนอุทัย ฯ (บุญ บุญภักดี) ผู้เป็นลุงฝ่ายมารดา ต่อมาเจ้าคุณบิดาก็ส่งมาเรียนในกรุงเทพ ฯ ที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ ด้วยเหตุที่เจ้าคุณบิดาตั้งใจจะส่งไปศึกษาต่างประเทศ จึงได้ย้ายนายควงไปเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ และได้ศึกษาอยู่ประมาณ ๗ ปี

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสงบลงแล้ว นายควงได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศสโดยเรือ "มิเตา" มีพี่น้องที่ร่วมเดินทางไปด้วยคือ นายเชียด นายจิตรเสน (หมิว) และนายแถบ อภัยวงศ์ เจ้าคุณบิดาได้ฝากไปกับพระยาบุรีนวราษฐ์ (ชวน สิงหเสนี) ซึ่งเดินทางไปรับราชการใน ตำแหน่งอัครราชทูตประจำพระราชสำนักเซนต์เยมส์

นายชม จารุรัตน์ (หลวงคหกรรมบดี) เพื่อนสนิทของนายควงผู้หนึ่งได้เขียนชีวิตการศึกษาของนายควงขณะอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศสไว้ดังต่อไปนี้

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ได้มีเรือบรรทุกทหารอาสาราชการสงครามชุดที่หนึ่งชื่อเรือมิเตา ได้พาทหารอาสา ฯ มาส่ง ตอนขากลับไปสู่ยุโรปเที่ยวแรกนั้น ได้มีข้าราชการไทยที่จะไปรับตำแหน่งในต่างประเทศหลายประเทศและนักเรียนที่จะไปศึกษาต่อ ณ ยุโรปจำนวนประมาณสามสิบกว่าคน ข้าราชการก็มีท่านเจ้าคุณบุรีนวราษฎร์ พร้อมทั้งครอบครัว มีคุณหญิงเนื่อง บุรีนวราษฎร์ และบุตรีคือหม่อมเสมอ สวัสดิวัฒน์ในปัจจุบันนี้ เดินทางไปเป็นอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน คุณพระสุนทรวาจนา เลขานุการสถานทูตไทย กรุงลอนดอน คุณพระลิขิตกรณ์โกศล (แสวง เทพาคำ) พร้อมด้วยภรรยาและบุตร ไปเป็นเลขานุการสถานทูตไทยประจำกรุงโคเปนเฮเก้น คุณหลวงวิศาลพจนกิจ (เจือ บุนนาค) ไปประจำกรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา เป็นต้น

ส่วนนักเรียนที่จะได้ไปเรียนต่อในยุโรปมีเจ้านายเชื้อพระวงศ์และนักเรียนอื่นๆ จำนวนหลายสิบนาย สำหรับเชื้อพระวงศ์ก็มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต (เดิม พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจมพตพงศ์บริพัตร์) หม่อมเจ้าสโมสรเกษม เกษมศรี หม่อมเจ้าลักษณากร เกษมสันต์ หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร เป็นต้น ส่วนบุตรข้าราชการและคหบดีก็มี นายควง อภัยวงศ์ และน้องชายอีกหลายคน นายแนบ พหลโยธิน นายสินธุ์ กมลนาวิน นายจักร์ โสภโณดร นายหยิบ ณ นคร นายเอนก สาตราภัย และนายชม จารุรัตน์ เป็นต้น นอกจากนักเรียนชาย ยังมีสุภาพสตรีอีกท่านหนึ่ง เป็นบุตรีท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คืออาจารย์ไฉไล เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา ได้ร่วมเดินทางไปในคณะท่านทูต เพื่อจะไปเรียนต่อ ณ ประเทศอังกฤษอีกผู้หนึ่ง ซึ่งเมื่อ ๕๐ ปีก่อนนั้น นักเรียนสตรีที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศแทบไม่มี นอกจากบุตรีหรือญาติสนิทติดตามไปกับครอบครัวข้าราชการที่ไปประจำในประเทศต่าง ๆ

เรือมิเตาที่นายควงได้เดินทางไปเป็นเรือค่อนข้างเก่า เดินชั่วโมงละแปดน็อตเท่านั้น ออกจากเกาะสีชังปลายเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๑๙ ถึงประเทศอังกฤษต้นเดือน

กรกฎาคมเป็นเวลาสองเดือนเศษ แต่ต้องขอขอบคุณกัปตันเรืออย่างหนึ่ง คือได้นำเรือไปตามเส้นทางที่ไม่มีคลื่นลมจัด เมื่อเรือออกจากเกาะบีนังในมหาสมุทรอินเดีย มีมรสุมกัปตันได้นำเรือหลบไปทางเกาะมาดากาสก้า เมื่อถึงเอเดนได้เห็นเรือทอดสมอหลายลำกำลังซ่อมแซม เพราะถูกมรสุมในมหาสมุทรอินเดีย ทางแถบฝั่งโคลอมโบ เมื่อเรือได้เดินทางถึงประเทศอังกฤษ ได้จอดในท่าเรือเล็ก ๆ ชื่อ **Barry** ใน **Wales** ไม่ผ่านทางช่องแคบ เพราะเวลานั้นทางการยังเก็บทุ่นระเบิดใต้น้ำยังไม่หมด ฉะนั้นผู้โดยสารจึงได้ขึ้นบก แล้วโดยสารรถไฟไปลอนดอนประมาณ ๙๐ เปอร์เซนต์ ผู้ที่จะเดินทางต่อไปกับเรือคงมีผู้ที่จะไปประเทศเดนมาร์กเท่านั้น สำหรับคนไทยคงมีคุณพระลิขิกรณ์โกศลกับครอบครัว และหลวงสินธุ์สงครามชัย ขณะนั้นนามนายสินธุ์ กมลนาวิน ซึ่งจะไปเรียนที่โรงเรียนนายเรือประเทศเดนมาร์ก เมื่อถึงกรุงลอนดอนต่างคนก็แยกย้ายกันไป นักเรียนที่จะข้ามไปเรียนที่ฝรั่งเศสมีอยู่ ๗ คนคือ นายควง อภัยวงศ์ นายหมิว อภัยวงศ์ นายเชียด อภัยวงศ์ นายแถบ อภัยวงศ์ นายเพรียจ สมวิเชียร นายเอนก สาตราภัย และนายชม จารุรัตน์ ซึ่งได้เดินทางข้ามไปประเทศฝรั่งเศสสองสามวันต่อมา โดยการนำของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนชัย และหลวงจรัล สนิทวงศ์ ถึงปารีสก่อนวันชาติฝรั่งเศสคือ ๑๔ กรกฎาคม ๑๙๑๙ สองสามวันในบีนั้นทางประเทศฝรั่งเศสได้มีการฉลองชัยชนะสงครามอย่างใหญ่หลวง มีทหารสัมพันธมิตรเดินสวนสนามทุกประเทศรวมทั้งทหารอาสาของไทยด้วย เมื่ออยู่ประเทศฝรั่งเศสแล้วได้แยกย้ายกันไปอยู่ตามบ้านครู เพื่อเรียนภาษาและสามัญศึกษา นายควงและนายหมิวไปอยู่กับครูที่เมืองตุรส์ **(Tours)** นายเชียดและนายเพรียจไปอยู่กับครูที่เมืองบั่วติเอร์ **(Poitiers)** นายเอนกและนายชมไปอยู่กับครูที่เมืองโซส์ **(Sceaux)** ส่วนนายแถบเป็นเด็กเล็กกว่าคนอื่นไปอยู่กับครอบครัวหนึ่งใกล้ ๆ กับสถานทูตไทย เมื่อได้ไปอยู่ในบ้านครูดังกล่าวต่างคนก็เริ่มเรียนดำเนินการศึกษาเพื่อเตรียมตัวเข้าศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยและอุดมศึกษาต่อไป ในบีหนึ่งจะได้มีโอกาสมาพบกันต่อเมื่อโรงเรียนบีดเทอม เทศกาลตรุษฝรั่ง และเทศกาลปาสกา **(Easter)** มีนักเรียนไทยไปเรียนที่ประเทศฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นตลอดเรื่อย ๆ เช่น

นายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกระทรวงยุติธรรม นายอำรุง สุนทรวร นายเอ็จ ณ บ้อมเพ็ชร์ นายดวง รักตะประจิต นักเรียนกระทรวงมหาดไทย หลวงลวสุต นักเรียนกรมรถไฟ หลวงสนิทรักสัตว์ นักเรียนสภากาชาด มีนักเรียนส่วนตัวอีกหลายคน เช่นหม่อมเจ้าธัญญลักษณ์ สุขสวัสดิ์ นายปฐม คชเสนี นายอาชว์ กุญชร ณ อยุธยา นายขุนศรียาภัย นายถวิล อรรถยุติ นายชวัช ชุมะโชติ นายวิเชียร สุวรรณบั๋ทมะ

นายควงมีเพื่อนอีกกลุ่มหนึ่ง ท่านเหล่านี้โดยมากมีอายุมาก คือนักเรียนไทยที่ติดอยู่ในประเทศเยอรมัน และถูกกักกันเมื่อสงครามโลกยุติลงแล้ว ได้ย้ายมาเรียนต่อในประเทศสวิสส์และอยู่ในความดูแลของสถานทูตไทยกรุงปารีส เวลาบิดเทอมได้เข้ามาพักในกรุงปารีสร่วมกับนักเรียนไทยในฝรั่งเศส จึงคุ้นเคยกันดี มี ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ม.ล. อุดม สนิทวงศ์ นายตั้ว ลพานุกรม นายแพทย์เติม บุนนาค นายประจวบ บุนนาค นายทหารที่สำเร็จโรงเรียนเสนาธิการทหาร หรือลาไปเรียนต่อมีหลวงพลหาญสงคราม (จิตร อัคนิทัต) จอมพลแปลก พิบูลสงคราม หม่อมเจ้าลักษณเลิศ ชยางกูร หม่อมเจ้าลายฉลุทอง ทองใหญ่ หลวงทัศนัยนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) นายประยูร ภมรมนตรีเดิมไปเรียนที่เยอรมันแล้วบ่วย ต้องไปรักษาตัวที่บนภูเขาในประเทศสวิสส์ เมื่อหายแล้วจึงได้มาเรียนอยู่ที่ปารีส นายทวี บุญยเกตุได้ย้ายมาจากประเทศอังกฤษ นายแนบ พหลโยธินเมื่อเรียนสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษแล้ว ได้มาเรียนกฎหมายต่อที่ปารีส

มีนักเรียนไทยกลุ่มหนึ่ง อยู่ในความดูแลของมองซิเออร์ แอล. ดูปลาต์ อยู่ที่เมืองเกรอนอบล์ (Grenoble) มีนายเดือน บุนนาค นายอุภัย พินธุโยธิน นายทนุ สาตราภัย นายจิ๊ด เศรษฐบุตร นายอาบ คอมันตร์ นายเชื้อ คงคากุล นายเข็ม ณ บ้อมเพ็ชร์ นายถนัดถวิล อมาตยกุล นายแพทย์ยนต์ บุนนาค นายสลัมภ์เดช บุนนาค เป็นต้น

นายควง อภัยวงศ์ ได้สอบเข้าโรงเรียนวิศวกรรมที่เมืองลีออง Ecole Centrale de Lyon พร้อมกับนักเรียนไทยอีกสองคน คือหม่อมเจ้าธัญญลักษณ์ สุขสวัสดิ์ และหลวงลวสุต (สันต์ ลวสุต) ส่วนเพื่อนคนอื่นๆก็ได้เข้ามหาวิทยาลัย หรือสถาบันอุดมศึกษา

แยกกันไป นายปรีดี พนมยงค์ มาทำปริญญาเอกทางกฎหมายที่ Faculte de Droit ที่ปารีส นายชม จารุรัตน์ เข้าศึกษาที่ Ecole Libre des Sciences Politiques, Paris หลวงสนิทรักสัตว์ และนายชวัช ชุมะโชติ ศึกษาที่ Ecole Veterinaire เมือง Maison Alfort จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เข้าโรงเรียนนายทหารบีนใหญ่เมือง Fontainebleau หลวงทัศนัยนิยมศึก เข้าโรงเรียนนายทหารม้าเมือง Saumur เพื่อนอื่นๆเตรียมเข้ามหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนอุดมศึกษาทยอยกันไป ตอนนี้ได้เป็นนักเรียนผู้ใหญ่ ไม่ต้องอยู่กับครู หรือครอบครัวฝรั่ง ทางสถานทูตจ่ายเป็นเงินเดือน ต่างคนต่างหาที่พักจัดหาอาหารกันเอง นายปรีดีกับนายชมต่างมีห้องพักใกล้กันใน Quartier Latin นายควงเวลามากรุงปารีสก็พักในห้องของคนใดคนหนึ่งในสองคนนี้ ไม่ต้องไปเช่าโรงแรม สามคนนี้เป็นเพื่อนรักสนิทกันเป็นพิเศษ ชอบไปเที่ยวด้วยกัน เวลาหยุดหน้าร้อนสามเดือน ทางสถานทูตให้ข้ามไปอังกฤษ เพื่อจะได้เรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติม ก็ไปรวมอยู่ ณ ที่เดียวกัน

สถานทูตไทยในกรุงปารีสขณะที่นายควงเป็นนักเรียนอยู่นั้นประกอบด้วย พระ-วรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร เป็นอรรคราชทูต พระยาภาษาปริวรรตเป็นที่ปรึกษาสถานทูต เป็นอุปทูตเมื่ออรรคราชทูตไม่อยู่ ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่เที่ยงธรรม เป็นที่นับถือของหมู่นักเรียนทั่วไป พระยาศรีวิศาลวาจาเป็นเลขานุการสถานทูต ท่านมีอารมณ์ดีใจดี แต่ท่านไม่มีหน้าที่เกี่ยวกับนักเรียน หลวงพิรัชพิสดารเป็นเลขานุการสถานทูต ท่านผู้นี้มีหน้าที่เกี่ยวกับนักเรียน เป็นผู้จ่ายเงินเดือนแก่นักเรียน เวลานักเรียนต้องการอะไรต้องเบิกผ่านท่านผู้นี้ สำหรับนายควงท่านสนิทชิดชอบเป็นพิเศษ จะเห็นได้ว่าท่านมีบ้านพักใกล้กับเมือง Melun ท่านได้ชวนให้นายควงและเพื่อนมีนายปรีดี นายชม และหม่อมเจ้าธัญญลักษณ์ ไปพักผ่อนกันอยู่ด้วย เวลาเทศกาลก่อนวันคริสตมาส ท่านได้เชิญสี่ห้าคนนี้ไปร่วมฉลองกันที่บ้านตามประเพณีฝรั่ง ตอนสองยามมีเลี้ยงสุราแชมเปญ ถึงกับต้องพยุงกันขึ้นห้องนอน

หลวงวิจิตรวาทการและหลวงศิริราชไมตรี ตอนหลังเป็นเลขานุการสถานทูตทั้งคู่ แต่ถือว่าเป็นเพื่อนกันมากกว่า เพราะเมื่อไปถึงเป็นนักเรียนผีกหัดไม่อยู่ในบัญชี

การทูต เท่ากับนักเรียนคนหนึ่งชอบพอกับหมู่เพื่อนๆของนายควง เมื่อหลวงวิจิตรได้ทำการสมรสกับ **Mlle Laffite** นายควงก็ได้เป็นเพื่อนเจ้าบ่าว

นายควง มีนิสัยใจคอดี เป็นที่ชอบพอ ของนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสทั่วไป จึงได้รับคะแนนเสียง เป็นกรรมการ และปฏิคมของสมาคม นักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศส ที่อยู่ในความดูแลของสถานทูตไทยในกรุงปารีส ในระหว่างที่เตรียมการประชุมนักเรียนประจำปี นายแดง คุณะดิลก เป็นนักเรียนกฎหมายสำนักอบรมกฎหมายแห่งหนึ่งของกรุงลอนดอน ได้พาน้องสาวคุณเล็ก คุณะดิลก มากรุงปารีส เพื่อคุณเล็กจะได้เรียนภาษาฝรั่งเศสให้ช่ำชองขึ้น ก็ได้มารู้จักและคุ้นเคยกับนายควงและหมู่เพื่อนๆของนายควงเป็นอย่างดี นายแดงได้เช่าแฟล็ตแห่งหนึ่งแถว **Passy** นายควงและเพื่อนๆได้จัดหาอาหารสดพากันไปขอให้คุณเล็กประกอบอาหารไทยรับประทานรวมกันอย่างกันเองเสมอ และได้ชวนให้นายแดงและคุณเล็กไปประชุมนักเรียนไทยด้วย ณ ตำบล **Chartrete** ใกล้กับ **Melun** ทั้งสองยินดี ไปร่วมประชุมและสมัครเป็นสมาชิกนักเรียนไทย ในประเทศฝรั่งเศสด้วย คุณเล็กเมื่อกลับมาประเทศไทยแล้วได้ทำการสมรสกับนายควง อภัยวงศ์ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อตามรัฐนิยมเป็นคุณหญิงเลขา อภัยวงศ์ จนทุกวันนี้

ในระหว่างที่มีการประชุมนักเรียนนั้นเอง เงินแฟรงก์ฝรั่งเศสเกิดตกต่ำอย่างมาก เดิมอัตราแลกเปลี่ยนปอนด์หนึ่งแลกเงินฝรั่งเศสได้ ๖๐ ถึง ๗๐ แฟรงก์ เงินแฟรงก์ลดลงเหลือปอนด์หนึ่งแลกได้ถึง ๑๔๐ ถึง ๑๘๐ แฟรงก์ ในหมู่นักเรียนผู้ใหญ่จึงได้หารือกันว่าเงินแฟรงก์ลดลงเช่นนี้ค่าครองชีพก็สูงขึ้น และงบประมาณที่ทางกรุงเทพจ่ายมานั้นเป็นเงินปอนด์ จึงควรทำหนังสือร้องเรียนไปยังสถานทูตเนื่องจากอัตราดังกล่าวแล้วต่อไปขอให้จ่ายเป็นเงินปอนด์อย่างข้าราชการสถานทูตได้รับ ทางสถานทูตเมื่อได้รับคำร้องก็โกรธเป็นฟืนเป็นไฟ หาว่านักเรียนเหล่านี้มีหัวเป็นชาวประเทศตะวันตกประชาธิปไตย โทรเลขเข้ามากรุงเทพ ฯ ขอให้เรียกนักเรียนผู้ใหญ่หลายคนกลับทันที อาทิ จอมพลแปลก พิบูลสงคราม นายปรีดี พยมยงค์ หลวงสนิทรักสัตว์ นายชม จารุรัตน์

และหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ไม่ใช่นักเรียน เป็นข้าราชการสถานทูต แต่ถูกหาว่าเป็นผู้ผักใฝ่และเป็นที่ปรึกษาของนักเรียนเหล่านี้ เคราะห์ดีอย่างหนึ่งว่าทางกรุงเทพฯ เห็นว่านักเรียนที่ถูกเรียกให้กลับนั้นเป็นนักเรียนที่เรียนดี กำลังจะสำเร็จและจวนจะสำเร็จอยู่แล้ว จึงตอบไปว่าให้เขาเรียนสำเร็จจึงให้กลับ ส่วนหลวงวิจิตรวาทการถูกย้ายจากสถานทูตกรุงปารีสไปอยู่สถานทูตลอนดอน ส่วนนายควงนั้นเป็นนักเรียนทุนส่วนตัวและด้วยเงินของตัวเองซึ่งได้รับมรดกจากท่านเจ้าคุณบิดา ทางสถานทูตทำอะไรไม่ได้ จึงบอกบัดไม่ยอมให้อยู่ในความดูแลของสถานทูต ตั้งแต่นั้นมานายควงจึงเป็นนักเรียนปกครองตนเองจนสำเร็จการศึกษากลับมาประเทศไทย

เมื่อนายควงสำเร็จการศึกษา และกลับประเทศไทยแล้ว ก็ได้อาศัยพระยาราชเสนา ซึ่งเคยรับราชการกับเจ้าคุณบิดาที่มณฑลบูรพาให้ช่วยฝากฝั่งงานให้ ครั้งแรกได้ไปเฝ้าเจ้าฟ้าสมเด็จกรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระองค์ท่านทรงคุ้นเคยกับเจ้าคุณบิดาดี และทรงสัพยอกว่า “จะทำงานจริงๆหรือ พวกแกไม่มีใครรับราชการเลย เห็นจะร่ำรวยกันมากๆแล้ว” นายควงทูลว่าตนเองตั้งใจจะรับราชการจริงๆ และมิได้ร่ำรวยอะไร สมเด็จเจ้าฟ้าทรงรับทราบ แต่ก็ยังไม่ทรงโปรดประการใด ต่อมานายควงได้ทราบข่าวว่าที่กรมไปรษณีย์โทรเลขมีตำแหน่งว่าง จึงได้ไปหาเจ้าพระยาวงษานุประพัทธเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ท่านกรุณาฝากฝั่งกับพระยาประกิตกลศาสตร์อธิบดีกรม ฯ ให้ นายควงจึงได้รับราชการในตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยในกองช่างโทรเลข ได้รับพระราชทานเงินเดือนชั้นต้นเดือนละ ๒๐๐ บาทแต่นั้นมา ครั้นต่อมาไม่นานนัก เจ้าฟ้าสมเด็จกรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงรับสั่งให้นายควงไปรับราชการในกรมนคราทร และทรงกำหนดเงินเดือนให้มากกว่าที่ได้รับอยู่ที่กรมไปรษณีย์ ฯ คือจะได้เดือนละ ๓๐๐ บาทเศษ แต่นายควงได้กราบทูลว่าตนได้รับราชการอยู่ที่กรมไปรษณีย์ ฯ แล้ว จึงมิได้ย้าย คงรับราชการในกรมไปรษณีย์ ฯ เรื่อยมา

ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นายควงได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าตัดสายโทรศัพท์เพื่อป้องกันการติดต่อ พวกญาติๆ

จึงพากันล้อนายควงว่า “การที่ไม่ยอมย้ายไปรับราชการที่กรมนครบาลตามที่เจ้าฟ้าสมเด็จกรมพระนครสวรรค์ทรงพระกรุณา ทั้งได้รับเงินเดือนสูงกว่านั้น คงจะเป็นเพราะได้รับหน้าที่ตัดสายโทรศัพท์แล้วกระมัง? นายควงบอกพวกญาติๆว่า “มิใช่เช่นนั้น ที่ไม่ยอมย้ายไปก็เพียงเพื่อแสดงว่าตนมิได้เห็นแก่ตำแหน่งและเงินเดือน ความจริงตนก็อยู่กองช่างโทรเลข มิใช่กองช่างโทรศัพท์ ทั้งยังไม่มีสมัครพรรคพวกอะไร ที่ทำไปสำเร็จก็เพราะโชคอำนวย ประกอบกับมีเพื่อนทหารเรือ เช่น น.ต. หลวงนิเทศกลกิจ (กลาง) ช่วยแข็งแรงด้วย” อนึ่งในการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ดังที่ทราบกันทั่วไป เจ้านายที่สำคัญๆ หลายพระองค์ได้ถูกเชิญไปเป็นประกัน นายควงเอง พรรคพวกได้กำหนดให้ไปคุมตัวสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่โดยเหตุที่เจ้านายพระองค์นี้เคยทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของเจ้าคุณบิดา นายควงจึงขอตัวว่า “ไม่ขอทำความกระทบกระเทือนพระทัยแก่เจ้านายพระองค์นี้

การเปลี่ยนแปลงการปกครองสมัยนั้น ก็เหมือนหลังการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น เช่นรัฐประหารที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มา คือมีการเปลี่ยนย้ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่น้อย ในครั้งนั้นกรมศุลกากร กรมชลประทาน ฯ ล ฯ มีอธิบดีเป็นนายทหาร และก็หวั่นๆกันอยู่ว่าจะมีนายทหารมาเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขเช่นกัน หลังจากกรมรถไฟได้มีการนัดหยุดงานกันเล็กน้อย ก็มีข่าวลับ ๆ ว่ากรมไปรษณีย์ก็จะมีการนัดหยุดงานบ้าง ขณะนั้นนายควงและครอบครัวกำลังไปพักผ่อนที่หัวหิน ทางราชการได้มีคำสั่งเรียกตัวให้กลับกรุงเทพ ฯ ด่วน ต่อมาก็ได้มีคำสั่งให้ดำรงตำแหน่งผู้รั้งตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข นายควงดำรงตำแหน่งนี้อยู่ค่อนข้างนาน และได้รับเงินเดือนตำแหน่งนายช่างกำกับการโทรศัพท์ซึ่งต่ำกว่าตำแหน่งอธิบดี เมื่อมีผู้ถามว่าทำไมจึงไม่เลื่อนเงินเดือนตามตำแหน่ง นายควงตอบว่า “แล้วกันใครจะไปขอเลื่อนเงินเดือนตัวเองได้?” จนกระทั่งได้มีการปรับปรุงกรมไปรษณีย์ ฯ นายควงจึงได้รับเงินเดือนตำแหน่งอธิบดีตามปกติ

อันกรมไปรษณีย์โทรเลขนั้น ตั้งแต่เสด็จในกรมพระกำแพงเพชร์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมมา ได้ทรงตั้งพระทัยไว้ว่า จะสร้างตึก

104 920 ๑234๑ ป.8109ส๑

ไปรษณีย์กลางที่บางรัก และทรงจัดซื้อที่ดินซึ่งเดิมเป็นสถานทูตอังกฤษตรงข้ามห้างไวท์-อเวย์เลดลอร์ไว้แล้ว แต่ยังมิทันสร้างตึก อีกประการหนึ่งก็ทรงดำริจะติดตั้งโทรศัพท์อัตโนมัติ และทรงอยากให้มีการติดต่อทางวิทยุโทรเลขโดยตรงกับกรุงโตเกียว ทั้งสามประการนี้เสด็จในกรมยังมิได้ทรงดำเนินการให้ลุล่วงไปสมพระประสงค์นายควงจึงได้จัดการไปตามพระราชดำริ เริ่มด้วยการจัดสร้างตึกไปรษณีย์ ณ ที่กำหนดไว้เดิม ความจริงอธิบดีก่อนหน้านายควงก็ได้พยายามของบประมาณที่จะดำเนินการตามนั้นตลอดมา แต่ก็มีข้อขัดข้องเสมอเรื่องตึกไปรษณีย์นี้มีเรื่องขัน ๆ อยู่เรื่องหนึ่ง คือเมื่อตอนสงครามโลกครั้งที่สอง ฝ่ายสัมพันธมิตรได้จงใจจะทิ้งระเบิดตึกไปรษณีย์กลางนี้หลายครั้ง แต่ก็เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่ลูกระเบิดไม่ถูก จึงได้มีเสียงโจษขันไปว่า เมื่อเครื่องบินมาทิ้งระเบิด ครุฑสองตัวที่อยู่มุมตึกด้านหน้าจะบินขึ้นไปปกป้องตึกนี้ ครั้นสงครามเสร็จแล้ว มีนักหนังสือพิมพ์บางนายได้ไปถามนายควงว่า “เมื่อสร้างตึกนี้ได้ลงของดีอะไรไว้ ลูกระเบิดจึงคลาดแคล้วไปหมด” นายควงทำหน้าขึงขังตอบว่า “มีซิคุณ เมื่อเวลาสร้างตึกนี้ไม่มีใครไปกินกำไรซักสตางค์ แล้วนั่นไม่ใช่ของดีหรือ ?”

ส่วนการติดตั้งโทรศัพท์อัตโนมัตินี้ได้มีการเรียกประมูลและส่งนายช่างโทรศัพท์ไปศึกษา การติดต่อทางวิทยุโทรเลขกับกรุงโตเกียวนั้น ไม่ทราบว่าจะเป็นเพราะโชคดีหรือเป็นเพราะนายยาโกตา ที่ปรึกษาการคมนาคมของสถานทูตญี่ปุ่นที่กรุงเทพ ฯ ชอบพอกับนายควงเป็นพิเศษก็ไม่ทราบ แต่ปรากฏว่าทางฝ่ายญี่ปุ่นยอมให้ติดต่อไปกรุงโตเกียวโดยตรง แทนที่จะต้องผ่านกรุงมะนิลาอย่างแต่ก่อน

เมื่อนายสวัสดิ์ มันประเสริฐ ขณะนั้นเป็นนายช่างโทรเลข เดินทางไปสิงคโปร์และได้เฝ้าเสด็จในกรมพระกำแพงเพชร์ที่นั่น ก็ทูลว่าอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขได้สั่งมาทูลถวายความเคารพต่อพระองค์ท่าน เสด็จในกรม ฯ ทรงรับสั่งขอบพระทัย และทรงแถมว่า “ตาควงเก่ง ทำของที่ฉันตั้งใจจะทำไว้สำเร็จทุกประการ ฉันไม่คิดว่าตาควงจะเก่งขนาดนี้”

อนึ่งในสมัยนั้น การกระจายเสียงยังขึ้นอยู่กับกรมไปรษณีย์ฯมีสถานีวิทยุพญาไท และสถานีวิทยุกระจายเสียงศาลาแดง หลวงชำนิกลการเป็นหัวหน้าแผนกกระจายเสียงขึ้นอยู่กับกองช่างวิทยุ มี พ.อ. พระอร่ามรณชิตเป็นนายช่างกำกับการ เมื่อได้เกิดมีการกบฏ ยกกำลังมาจากนครราชสีมานั้น วิทยุกระจายเสียงเป็นกำลังโฆษณาอันสำคัญของรัฐบาล เมื่อได้เห็นความสำคัญของการกระจายเสียงเช่นนั้น รัฐบาลจึงได้โอนการกระจายเสียงมาอยู่กับสำนักโฆษณาการในภายหลัง

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดลกับพระราชอนุชาเสด็จกลับประเทศไทยเป็นครั้งแรกนั้น นายควง อภัยวงศ์เป็นประธานกรรมการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ เมื่อเสด็จประพาสงานฉลองรัฐธรรมนูญ นายควงได้ลากรถพระที่นั่ง (รถเจ๊ก) ถวาย

ในกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๑ นายควงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนประเทศไทยไปประชุมสากลไปรษณีย์ที่กรุงบโนสแอรเรส ประเทศอาร์เยนตินา มีขุนชำนาญวรกิจ (หลุย อินธุโสภณ) เป็นเลขานุการไปด้วย เมื่อเสร็จการประชุมแล้ว ได้ไปดูงานเกี่ยวกับโทรศัพท์อัตโนมัติที่ประเทศอังกฤษ ในขณะที่อยู่ในกรุงลอนดอนนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงสละพระราชบัลลังก์แล้ว ได้ทรงรับสั่งให้นายควงไปเฝ้าที่เครนโนล์ และพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ และสมเด็จพระราชินีรำไพพรรณีทรงรู้จักนายควงดีแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ยังทรงศึกษาวิชาทหารที่กรุงปารีส เมื่อพวกเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เข้าเฝ้าขอพระราชทานขมา เมื่อถึงคราวนายควงเข้าเฝ้า ทรงรับสั่งล้อ ๆ ว่า "อ้าว ตาควง แกเอากับเขาด้วยหรือ?" นายควงก็ได้แต่กราบถวายบังคมขอพระราชทานอภัย ควรกล่าวด้วยว่า ตั้งแต่นายควงได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ที่เครนโนล์ครั้งนั้น ความคิดความเห็นได้เปลี่ยนไปเป็นอันมาก กับคนที่ชอบพอกันและญาติ ๆ นายควงมักจะบ่นว่า "เรามันผิดไปเสียแล้ว ควรจะถวายพระราชอำนาจคืน" จากคำปรารภนี้เอง หนังสือพิมพ์บางฉบับนำไปโจมตีว่านายควงมีหัวนิยมเจ้า ทั้ง ๆ ที่บางฉบับก็โจมตีว่ามีหัวเอนเอียงไปทางคอมมูนิสต์

จากประเทศอังกฤษ นายควงได้เดินทางไปประเทศเยอรมนี เพื่อดูการไปรษณีย์โทรเลข สงครามโลกครั้งที่สองได้ระเบิดขึ้นขณะเมื่อนายควงยังอยู่ในประเทศเยอรมันนี

ในระหว่างที่นายควงเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์ฯ อยู่นี้ ได้เป็นรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลเจ้าคุณพหลฯ ด้วย และเกือบจะได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการอยู่แล้ว ต่อมาได้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ มี น.อ. หลวงสินธ์สงครามชัยเป็นรัฐมนตรีว่าการในรัฐบาล พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม

หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองได้เริ่มขึ้นไม่นานนัก กองทัพเยอรมันก็บุกแบบสายฟ้าแลบเข้ายึดครองส่วนใหญ่ของประเทศฝรั่งเศส ส่วนประเทศญี่ปุ่นยังไม่ได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร แต่ก็เข้ามาตั้งมั่นในตอนเหนือของอินโดจีนแล้ว ประเทศไทยได้ลงนามในสัญญาไม่รุกรานกับมหาประเทศหลายประเทศ แต่กับประเทศฝรั่งเศสนั้นยังไม่ได้ให้สัตยาบันกัน เมื่อถูกรบเร้าหนักเข้า ประเทศไทยก็ขอร้องว่า หากต้องมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจในอินโดจีนแล้ว ประเทศไทยก็ควรจะได้รับดินแดนส่วนที่เคยเป็นของประเทศไทยคืน เรื่องนี้รัฐบาลวิชีของฝรั่งเศสไม่ยอม เรื่องได้เกิดลุกลามขึ้นจนถึงมีการใช้กำลังปะทะกันในระหว่างกองทัพไทยกับกองทัพของอินโดจีนฝรั่งเศส ในการพิพาทกันครั้งนี้นายควงได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาทางสื่อสาร และได้รับพระราชทานยศเป็นพันตรีเหล่าทหารสื่อสาร เป็นราชองครักษ์พิเศษ ในที่สุดประเทศญี่ปุ่นยื่นมือเข้ามาไกล่เกลี่ย ประเทศไทยได้รับดินแดนบางส่วนในจังหวัดเสียมราฐ ดินแดนทั้งหมดในจังหวัดศรีโสภณ และจังหวัดพระตะบองตามสัญญาโตเกียว ซึ่งมีการลงนามกันในกรุงโตเกียว

รัฐบาลได้แต่งตั้งให้นายควงเป็นประธานกรรมการรับมอบดินแดน จากรัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศส มี พ.อ. หลวงวีระวัฒนโยธิน พ.อ. หลวงยอดอาวุธ พ.อ. หลวงราญปฏิเวธ ม.จ. วงศานุวัตร์ เทวกุล พ.ต. พูล มาใช้เวทย์ นายอุดม บุญยประกอบ และนายสง่า นิลกำแหง เป็นกรรมการ ก่อนที่จะเดินทางไปรับมอบ พ.ต. ควงได้กล่าวคำอำลา พล.ต. ป. พิบูลสงคราม ดังต่อไปนี้...

"*กราบเรียนท่านนายกรัฐมนตรี*"

วันนี้เป็นวันที่คณะกรรมการรับมอบดินแดนทางด้านบูรพาจะได้เดินทางไปรับมอบดินแดนในวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ที่จังหวัดพระตะบอง ฉะนั้นจึงได้มาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นี้ เพื่อแสดงความเคารพและอำลาก่อนที่จะออกเดินทาง ในการไปรับราชการสนองพระเดชพระคุณครั้งนี้ คณะกรรมการและผู้แทนกระทรวงต่าง ๆ รู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างสูง และรู้สึกภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้รับความไว้วางใจจากคณะรัฐบาล อันมีท่านนายกรัฐมนตรีเป็นประมุข พวกกระผมทั้งหลายขอให้คำรับรองในโอกาสนี้ด้วยว่า จะได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยเต็มกำลังและสติปัญญาความสามารถให้การณ์เป็นไปตามที่ได้กรุณาให้การ อบรมมา แล้วและตามความประสงค์ของรัฐบาลทุกประการ

อนึ่ง กระผมขอถือโอกาสขอบพระคุณท่านนายกรัฐมนตรี ในการที่กรุณามอบความไว้วางใจและให้เกียรติยศแต่งตั้งให้กระผมเป็นประธาน อำนวยการไปในคราวนี้ การที่กระผมถือโอกาสกล่าวขอบคุณพิเศษดังนี้จะเป็นการไม่เหมาะสมอยู่บ้าง แต่เนื่องด้วยมีกรณีเกี่ยวพันอยู่ว่า เมื่อ ๓๔ ปีมาแล้ว ท่านบิดาของกระผมได้เป็นผู้อันเชิญธงไทยกลับสู่ประเทศไทยด้วยอาการอันนองน้ำตาและในวาระนี้กระผมผู้เป็นบุตร ได้มีโอกาสเชิญธงไทยกลับไปสู่ถิ่นเดิม ซึ่งกระผมรู้สึกว่า นอกจากจะเป็นการสนองเกียรติประเทศชาติและรัฐบาลแล้ว ยังเป็นการสนองความปรารถนาอันแรงกล้าของท่านบิดาอีกด้วย ด้วยเหตุนี้จึงหวังว่าท่านนายกรัฐมนตรีและผู้ร่วมในคณะกรรมการคงจะกรุณาเห็นใจและให้อภัย

ในที่สุดนี้ เพื่อไปดำเนินการตามหน้าที่ ดังที่ได้กราบเรียนมาแล้ว กระผมพร้อมด้วยคณะขอประทานกราบลา ณ บัดนี้"

เมื่อ พ.ต. ควง อภัยวงศ์ กล่าวจบแล้ว พล.ต. ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้กล่าวตอบ ดังใจความบางตอนต่อไปนี้...

ภาพที่ ๑๕๕๔ พ.ศ. ๒๕๑๖ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ และนายปรีดี พนมยงค์ ขณะเดินทางกลับประเทศไทย

"*ท่านผู้มีเกียรติที่รัก*

ข้าพเจ้าขอขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้พร้อมใจกันให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้ามา กล่าวคำอำลา เพื่อเดินทางไปกระทำหน้าที่อันสำคัญของประเทศชาติ คือรับมอบดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศสเข้ามารวมในราชอาณาจักรไทย ข้าพเจ้ายินดีรับรองท่านในฐานะที่ท่านจะได้มีทางสนองคุณชาติ บ้านเมือง โดยเต็มกำลังสติปัญญาและความสามารถ ในโอกาสที่ได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาล เพื่อไปปฏิบัติงานอันสำคัญนี้

.....

.....

โดยเฉพาะนายพันตรีควง อภัยวงศ์ รัฐมนตรีและประธานกรรมการรับโอนดินแดนด้านบูรพานั้น ข้าพเจ้ารู้สึกเต็มตื้นในถ้อยคำที่ท่านได้กล่าวมาแล้วสำหรับตัวท่านเองและสำหรับท่านเจ้าคุณบิดาของท่านที่ว่าเมื่อ ๓๔ ปีมาแล้วท่านเจ้าคุณบิดาได้เป็นผู้อันเชิญธงไทยกลับสู่ประเทศไทยด้วยอาการอันนองน้ำตา และในวาระนี้ ท่านผู้เป็นบุตรได้มีโอกาสอันเชิญธงไทยกลับไปสู่ที่เดิม เป็นการสนองเกียรติประเทศชาติและรัฐบาล ทั้งเป็นการสนองความปรารถนาอันแรงกล้าของท่านเจ้าคุณบิดาอีกด้วย คำกล่าวจากน้ำใจอันบริสุทธิ์ของท่านวันนี้ย่อมยังความปลาบปลื้มมาสู่ข้าพเจ้าอย่างสูงสุด และยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าหวังว่าบรรดาพี่น้องชาวไทยทั้งหลาย เมื่อได้ฟังถ้อยคำเหล่านี้ก็คงจะรู้สึกเต็มตื้นด้วยความปีติยินดีอย่างซาบซึ้งด้วยดุจกัน

การที่ข้าพเจ้ายกข้อความในวรรคนี้มากล่าวทวนอีกครั้งหนึ่งนี้ ก็โดยปรารถนาจะแสดงให้มวลชนคนไทยเห็นว่า เมื่อ ๓๔ ปีมาแล้ว ประเทศฝรั่งเศสได้ทำให้น้ำตาของพวกเราหลั่งไหลด้วยความเศร้าสลดใจเป็นที่สุด แต่มาบัดนี้ฝรั่งเศสประเทศเดียวกันนี้เอง ก็ได้กลับให้ความยุติธรรมแก่เรา และทำให้พวกเราเต็มตื้นจนน้ำตาไหลเช่นเดียวกัน ผิดกันก็แต่ที่เราหลั่งไหลคราวก่อน

เป็นน้ำตาแห่งความโศรกสลด ส่วนน้ำตาที่ไหลในวันนี้ เป็นน้ำตาแห่งความปลื้มปีติ อันเนื่องจากเราได้รับความยุติธรรมซึ่งเป็นยอดปรารถนาของชาติไทย คือได้รับดินแดนเดิมของเราคืนมา สรุปแล้วก็คงอยู่ในสาระสำคัญซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วข้างต้น คือสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสซึ่งได้มัวหมองกันมาช้านานหลายสิบปีนั้น บัดนี้ได้กลับดีขึ้น และแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นกว่าเดิม เรามีความยุติธรรมเป็นรากฐานรับรองอยู่ดีแล้ว รากฐานอันนี้จะพยุงหนุนความสัมพันธไมตรีอันดีนี้อยู่ตลอดไป ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าท่านรัฐมนตรี และประธาน กรรมการ คณะ รับมอบดินแดน คงจะ เห็น พ้องกับข้าพเจ้า และพยายามปลุกใจท่านเองให้สดใสแช่มชื่นร่าเริง แล้วตั้งใจปฏิบัติตามนโยบายของเรากับเพื่อนบ้าน ตามที่กล่าวมาแล้วนั้นจงทุกประการ

ในโอกาสอันเป็นศุภมงคลนี้ ข้าพเจ้าขอมอบธงช้างอันเป็นธงไทยเดิม ซึ่งท่านเจ้าคุณบิดาของท่านรัฐมนตรีได้นำ กลับคืนมาสู่ประเทศไทยเมื่อ ๓๔ ปีที่แล้วมา พร้อมกับธงไตรรงค์อันเป็นธงไทยประจำชาติของเราในปรัตยุบันนี้ ให้แด่ท่านและให้แก่จังหวัดต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันนี้ เพื่อนำไปประดิษฐานในดินแดนใหม่ของเรา เป็นประจักษ์พยานว่า พวกเราได้สร้างความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาให้แก่มวลพี่น้องชาวไทยในดินแดนเดิมซึ่งได้รับโอนมาใหม่นั้น และเป็นเครื่องหมายแห่งความกว้างใหญ่ไพศาลของชาติไทยในปรัตยุบันนี้ ทั้งเป็นเครื่องประสานสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสให้ถาวรสืบไป ในที่สุดนี้ข้าพเจ้าขออำนวยพรด้วยอาศัยอานุภาพแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาที่เคารพสักการะของเราทั้งหลาย จงคุ้มครองรักษาให้ท่านรัฐมนตรี คณะกรรมการและข้าราชการ เจ้าหน้าที่ต่างๆทั้งที่อยู่ ณ ที่นี้และที่มิได้มา บรรดาที่จะไปปฏิบัติราชการของชาติในดินแดนใหม่นี้ จงเดินทางด้วยความสวัสดีมีชัย บรรลุถึงที่หมายโดยความเกษมสำราญ สำเร็จผลในงานที่กระทำ

สมปรารถนา อันดี ของ มวล พี่น้อง ชาวไทย ที่ รอคอย อยู่ ณ เบื้องหลัง จงทุกประการ"

การไปรับมอบดินแดนครั้งนี้นายควงได้ มีความวิตกอยู่บ้าง ด้วยเกรงว่าจะไม่ได้รับการต้อนรับสมเกียรติของประเทศไทย เพราะทางจังหวัดพระตะบองเองก็ไม่ทราบว่าไทยจะเข้ารับมอบดินแดนในวันใด นายควงได้เสาะหาพระภิกษุเขมรและคนเขมรซึ่งเข้ามาศึกษาและมีอาชีพในกรุงเทพ ฯ เพื่อจะให้ไปส่งข่าว

เมื่อเตรียมตัวจะไปรับมอบดินแดน พ.อ. พระอร่ามรณชิตได้เตือนว่า สายโทรเลขและโทรศัพท์ในดินแดน ที่จะไปรับมอบนั้นเกรงจะถูกตัดขาด และทำลาย จนใช้ในการสื่อสารไม่ได้ และการติดต่อกันระหว่างหน่วยก็จะลำบาก ควรจะมีวิทยุเคลื่อนที่ขนาดย่อมๆติดตัวไปด้วย เมื่อได้สอบถามราคาในการประกอบ พระอร่ามแจ้งว่าราคาประมาณพันบาทเศษต่อหนึ่งเครื่อง นายควงจึงสั่งให้ทำวิทยุเคลื่อนที่สิบเครื่องเพื่อนำติดต่อไปด้วย

คณะกรรมการ ได้ออก เดินทาง จากกรุงเทพ ฯ ไป โดย ขบวน รถไฟ สายอรัญญประเทศเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๔ และไปขึ้นรถยนต์ต่อไปที่สถานีอรัญญประเทศ ทางสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสกรุงเทพ ฯ แจ้งว่าคณะกรรมการจะเข้ารับมอบดินแดนที่จังหวัดพระตะบองได้เลยทีเดียว แต่เมื่อไปถึงศาลาชั่วคราวที่หลัก ก.ม. ๓๗ ถนนสายปอยเปต ศรีโสภณ คณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศสที่คอยพบอยู่ ณ ที่นั้น แจ้งว่าจะเข้าไปรับมอบยังจังหวัดพระตะบองโดยตรงไม่ได้ ตามกำหนดการ วันที่ ๒๓ กรกฎาคมจะต้องรับมอบอำเภอศรีโสภณ และอำเภอตึกโช (อำเภอสินธุ์สงครามชัย) วันที่ ๒๔ รับมอบอำเภอมงคลบุรีและอำเภอไพลิน แล้ววันที่ ๒๕ จึงจะรับมอบอำเภอระสือ (อธึกเทวเดช) และจังหวัดพระตะบอง ได้มีการเจรจากันอยู่นาน นายควงได้เพื่อนนักเรียนอัสสัมชัญซึ่งเป็นล่ามไทยฝ่ายฝรั่งเศสช่วยสนับสนุนด้วย แต่ก็ไม่เป็นผล คณะกรรมการต้องไปรับมอบอำเภอตึกโช (อ. สินธุ์สงครามชัย) ในตอนบ่ายวันนั้น เมื่อได้รับมอบเป็นทางการเสร็จแล้ว ทางฝ่ายเราได้จัดตำรวจไว้ควบคุมสถานการณ์ ๑๒ คน แต่พวกชาวบ้านพากันมาร้องเรียนว่า กำลังตำรวจ ๑๒ คนนั้นไม่พอจะป้องกันเหตุร้ายได้ พวกเขาเกรงว่า

จะมีการปล้นสดมภ์ในคืนนั้น หรือไม่ก็คืนต่อ ๆ มา ทางฝ่ายเราก็ไม่มีกำลังตำรวจติดไปมาก เพราะทางฝ่ายฝรั่งเศสอ้างว่ากำลังตำรวจและทหารจะเข้ามาในดินแดนใหม่นี้ได้หลังจากวันที่ ๒๕ ซึ่งเป็นการสิ้นสุดการส่งมอบแล้วเท่านั้น นายควงอ้างว่ากำลังตำรวจที่ติดตามมานั้น ก็เพื่อการอารักขาคณะกรรมการ ล่ามฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งเป็นเพื่อนนักเรียนอัสสัมชัญก็ช่วยสนับสนุนด้วย ฝ่ายเราจึงได้รับอนุญาตให้มีกำลังตำรวจเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ ๕๐ คนเศษ และจำนวนนี้ต้องแบ่งกำลังไปไว้ส่วนอื่นบ้าง ฝ่ายเราจึงบอกกับพวกชาวบ้านว่าอย่าวิตกเลย ในคืนนี้กำลังส่วนกลางของเราจะตั้งอยู่ที่ศรีโสภณและเราจะมีวิทยุเคลื่อนที่ไว้ประจำอำเภอนี้ หากมีเหตุร้ายอะไรเกิดขึ้น เจ้าหน้าที่วิทยุจะติดต่อไป เราจะรีบส่งกำลังตำรวจจำนวนมากมาทันที ชาวบ้านจึงพอใจ เครื่องวิทยุเคลื่อนที่นี้มีประโยชน์มาก นายควงได้ใช้ติดต่อรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ มายังจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นประจำในตอนหัวค่ำเสมอ

กลางคืนวันที่ ๒๓ นั้น ขลุกขลักไม่สะดวกเป็นธรรมดา เพราะเราไม่ได้เตรียมตัวว่าจะต้องค้างคืนที่ศรีโสภณ ที่หลับที่นอนก็ขาดแคลนไป คืนนั้นนายควงได้พยายามจะ ส่งคนไปติดต่อ กับผู้คนใน จังหวัดพระตะบอง เพื่อแจ้งว่า รัฐบาลไทย จะเข้ารับมอบดินแดนในวันที่ ๒๕ ขอให้พวกชาวบ้านเตรียมชักธงไทยต้อนรับด้วย แต่ก็ไม่สำเร็จ ไม่มีใครยอมไป กลัวสายลับฝรั่งเศสจะจับเอาไปลงโทษ การที่จะไปรับมอบอำเภอไพลินในวันที่ ๒๔ คือหลังจากรับมอบอำเภอมงคลบุรีแล้ว ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยอมให้ขบวนเราผ่านถนนสายที่ ๑ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำหน้าเมืองพระตะบอง แต่จะให้ผ่านไปทางถนนสายที่ ๓ ซึ่งอยู่หลังเมือง จึงได้คิดกันว่าจะต้องเขียนบัตรเล็กๆเป็นภาษาเขมรม้วนกลมๆแจ้งวันเวลาที่ฝ่ายไทยจะเข้ารับมอบดินแดน แล้วดีดไปให้คนในเมืองพระตะบองซึ่งจะมีมาดูขบวนเพื่อจะได้บอกกันต่อๆไป

หลังจากที่กลับจากรับมอบอำเภอไพลินในตอนบ่ายวันที่ ๒๔ ก็มาหยุดร่ำลากับฝ่ายฝรั่งเศสที่ประมาณสักหนึ่งกิโลเมตรหลังตลาดเมือง พวกเราบางคนจึงไปปะปนกับคนพื้นเมือง ถามดูว่าใครพูดไทยได้บ้าง ทั้งส่งคนเขมรที่นายควงพาไปให้ส่งข่าวกับคนที่

มาเผ้าดูคณะกรรมการร่ำลากันว่าไทยจะเข้ามารับมอบดินแดนในวันที่ ๒๕ ประมาณตอนบ่าย ๆ ขอให้ชวนกันชักธงไทยต้อนรับให้มากๆ แต่ไม่ได้เป็นไปตามนั้น เพราะเมื่อมาร่ำลากันอีกที่เขตติดต่อระหว่างพระตะบองกับศรีโสภณ ทางฝ่ายฝรั่งเศสเกิดเปลี่ยนใจขอเปลี่ยนเวลา ให้ฝ่ายเราเข้ารับมอบดินแดนพระตะบองก่อนเที่ยง แล้วเขาจะมอบอำเภอระสือ (อ. อธึกเทวเดช) ในตอนบ่าย จากนั้นฝ่ายฝรั่งเศสก็จะถอนตัวไปจากดินแดนส่วนนี้ทั้งหมด เราจึงไม่แน่ใจว่าพวกชาวเมืองจะชักธงต้อนรับฝ่ายเราทันตามเวลาหรือไม่ การจัดหาธงนั้นก็กระทำกันอย่างซ่อนเร้น แต่เผอิญขณะที่นายควงรายงานเหตุการณ์ประจำวันทางวิทยุเคลื่อนที่มายังจอมพล ป. พิบูลสงครามในตอนค่ำวันนั้น เสียงที่รายงานไปเข้าเครื่องวิทยุรับฟังของชาวเมืองพระตะบองบางคน เขาจึงบอกกันต่อๆไป เป็นเหตุให้ชาวบ้านทราบกำหนดเวลาที่จะเข้ารับมอบดินแดนได้ถูกต้อง เมื่อฝ่ายไทยเข้ารับมอบดินแดนตอนเช้าวันนั้น ชาวเมืองได้ชักธงไตรรงค์ต้อนรับอย่างพรักพร้อม เป็นที่น่าปีติยิ่งนัก นายควงเองมีความลำบากเรื่องที่พัก เพราะตึกเรสิดังต์นั้น ข้าหลวงประจำจังหวัดจะเข้าอยู่ เมื่อหาที่พักอันสมควรไม่ได้ จึงไปพักที่ตึกพักร้อนของกษัตริย์เขมร ซึ่งมาสร้างอยู่ห่างจากเมืองออกไปประมาณสองกิโลเมตรเศษ

ตอนเช้าวันที่ ๒๖ กรกฎาคม นายควงได้นำธงช้าง อันเป็นธงไทยเดิมไปชักขึ้นที่หน้ามุขตึกเรสิดังต์ซึ่งเป็นที่ทำการด้วย การณ์เป็นที่ประทับใจยิ่งนัก มีไม่น้อยคนที่ยืนดูด้วยน้ำตาคลอ ตอนเช้าวันที่ ๒๗ กองระวังหน้าของกองทัพบูรพาภายใต้การนำของ พ.ท. ไชย ประทีปเสนเคลื่อนเข้าสู่พระตะบอง วันที่ ๒๘ กรกฎาคม มีการสวนสนาม พล. ท. มังกร พรหมโยธี แม่ทัพภาคบูรพาเป็นผู้รับความเคารพ เมื่อการรับมอบดินแดนได้ปฏิบัติไปเรียบร้อยแล้ว นายควงก็เดินทางกลับกรุงเทพ ฯ

หลังจากนายควงกลับมากรุงเทพ ฯ ไม่นานนัก รัฐบาลได้จัดแยกกระทรวงเศรษฐการออกเป็นกระทรวงพาณิชย์กระทรวงหนึ่ง และกระทรวงคมนาคมอีกกระทรวงหนึ่ง นายควงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม เมื่อ ๑๙ สิงหาคม ๒๔๘๔ มี พ.ต.วิลาศ โอสถานนท์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ นายชุบ ศาลยาชีวิน

เป็นเลขานุการและนายชม จารุรัตน์เป็นปลัดกระทรวง ขณะนั้นการท่าเรือกำลังอยู่ในระยะเริ่มงาน มีนายยิน สมานนท์ หลวงประเสริฐรถการ และนายชะวาดเกห์เป็นต้นเป็นผู้ดำเนินงาน

ก่อนหน้าสงครามบูรพาจะประทุขึ้นเล็กน้อย รัฐบาลได้ส่งนายควงให้ไปซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์จากสหรัฐ รวมทั้งเครื่องบินขับไล่ด้วย เมื่อเจรจาเป็นที่ตกลงแล้วนายควงได้เดินทางกลับมา ส่วนเครื่องบินนั้นเมื่อมาถึงกรุงมนิลา ฝ่ายสหรัฐไม่ส่งต่อให้เพราะเกรงว่าจะตกลงไปในมือของญี่ปุ่น ในการเดินทางครั้งนี้นายควงได้รู้จักกับนักเรียนการบิน ๒ ท่านที่รัฐบาลส่งไปเรียนต่อที่สหรัฐ คือ ร.ท. ทวี จุลละทรัพย์ และ ร.ท.หะริน หงสกุล

ในระหว่างที่นายควงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมอยู่นี้ ประเทศญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร กองทัพญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้ยกยาตราเข้าประเทศไทยเพื่อจะบุกไปมลายูและสิงคโปร์ กระทรวงคมนาคมจึงต้องมีภาระในเรื่องรถไฟมากขึ้น ความจริงการขอตู้รถไฟเป็นหน้าที่ของญี่ปุ่นจะต้องเจรจากับคณะกรรมการผสม แต่ก็มีเรื่องที่กระทรวงคมนาคมจะต้องจัดการอยู่ไม่น้อย

ขณะนั้นญี่ปุ่นกำลังจะเริ่มสร้างรถไฟสายกาญจนบุรีไปพม่า ทางฝ่ายทหารญี่ปุ่นได้มาแจ้งเรื่องนี้ต่อนายควงและหารือว่ามีความเห็นอย่างไรบ้าง นายควงตอบว่าถ้าจะมุ่งสร้างทางรถไฟไปพม่าก็ควรจะสร้างที่แม่สอดจะดีกว่า เพราะภูมิประเทศเหมาะกว่าทางเมืองกาญจน์ ฯ ฝ่ายญี่ปุ่นถามนายควงว่าทราบได้อย่างไร นายควงตอบว่าที่ทราบก็เพราะตนเคยเป็นนายช่างโทรเลขมาแล้ว เคยไปทำงานสำรวจและวางสายโทรเลขตามสถานที่เหล่านี้มาแล้ว แต่ญี่ปุ่นยืนยันว่า แผนการได้กำหนดที่จะสร้างที่กาญจนบุรีแล้ว จะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ การติดต่อกับฝ่ายทหารญี่ปุ่นในสมัยนั้น พล. ท. โมริยา (ขณะนั้นเป็นพันเอก) ทูตทหารบกเป็นคนสำคัญ เพราะยังไม่ได้ตั้งหน่วยงิ

การสงครามทำให้อุปกรณ์การคมนาคมต่าง ๆ รวมทั้งอุปกรณ์การเดินรถยนต์ของบริษัทขนส่งขาดแคลนเป็นอันมาก แม้แต่สินค้าที่มีอยู่ในประเทศส่วนมากก็อยู่ในความ

ควบคุมของทางราชการ ทำให้เกิดการขลุกขลักไม่น้อย แต่ด้วยความร่วมมือร่วมใจของเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย เหตุการณ์จึงได้ดำเนินมาด้วยดี

มีอยู่คราวหนึ่งนายควงได้รับรายงานว่า พนักงานวิทยุที่ประจำอยู่ที่ดินแดนในลานช้าง ป่วยเป็นไข้จับสั่นขนาดชั้นสมองจะต้องได้ยาอาเตบรินไปรักษาโดยด่วน การติดต่อกับลานช้างเป็นประจำนั้นก็อาศัยเครื่องบิน แต่เครื่องบินจะบินไปอาทิตย์ละ ๒ ครั้งเท่านั้น นายควงจึงสั่งให้เครื่องบินของบริษัทเดินอากาศไทยที่จังหวัดพิษณุโลกออกบินด่วน แต่ด้วยเหตุที่ตามกำหนดเวลาบินจะต้องถึงลานช้างตอนค่ำ และสถานที่ๆพนักงานวิทยุประจำอยู่ไม่มีลานบิน จึงให้กองช่างวิทยุส่งวิทยุบอกไปทางหน่วยนั้นก่อไฟเป็นสัญญาณ แล้วเครื่องบินก็ทิ้งร่มมียาผูกติดส่งไป พนักงานวิทยุผู้นั้นก็เคราะห์ดี ได้รับยาทันการณ์

นายควงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมไม่นานนัก จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สับเปลี่ยนกับ พล.ต. เสรีเริงฤทธิ์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ให้มาว่าการกระทรวงคมนาคม และให้นายควงไปว่าการกระทรวงพาณิชย์ เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๔๘๕ มี ม.ล.เดช สนิทวงศ์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ

กระทรวงพาณิชย์เวลานั้นมีความสำคัญมาก เพราะสินค้าต่างๆกำลังขาดแคลน ทางราชการได้วางระเบียบไว้ว่าถ้าพ่อค้าคนใดนำสินค้าที่ขาดแคลนซึ่งทางราชการต้องการใช้มาขายให้ตามราคาของทางราชการแล้ว ทางราชการจะชดใช้ส่วนที่พ่อค้าต้องขาดทุนให้ โดยให้ นำข้าวสาร ตากแห้ง หรือ น้ำตาลทรายแดง ที่ตลาด ต่าง ประเทศ ต้องการ มาก ที่สุด ออกไปได้ตามส่วนที่พ่อค้าต้องขาดทุน ทั้งนี้รวมทั้งทองคำแท่งที่พ่อค้านำมาขายตามราคาของทางราชการให้แก่ธนาคารซึ่งรัฐบาลมีหุ้นส่วนใหญ่ด้วย พ่อค้านั้นอยากจะนำเอาข้าวสารตากแห้งหรือน้ำตาลทรายแดงออกไปก่อน โดยทำสัญญาว่าจะนำเอาสินค้าขาดแคลนมาขายให้แก่ทางราชการภายหลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมีอำนาจจะอนุญาตให้นำสินค้าไทยออกไปก่อนได้ แต่ปรากฏว่ามีน้อยรายนักที่ได้รับอนุญาตเช่นนั้น

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ จะเป็นด้วยเหตุใดก็ไม่แจ้งชัด จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ใบลาก็ไปถึงนายทวี บุณยเกตุ

ซึ่งเป็นเลขาธิการคณะรัฐมนตรีในขณะนั้น นายทวี ฯ จึงได้ส่งใบลาไปประกาศทางวิทยุกระจายเสียง แต่ภายหลังจอมพล ป. พิบูลสงคราม บอกว่าตนไม่ได้ลาออก และหาใบลานั้นไม่ได้ นายทวี ฯ จึงต้องลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ครั้นเมื่อถึงเวลาประชุมคณะรัฐมนตรี นายควงก็ไม่ไปประชุมตามปกติ เพราะถือว่ารัฐบาลลาออกแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงต่อว่านายควง เรื่องนี้พูดกันรุนแรง นายควงก็ลาออกจากคณะรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในการเลือกตั้งประธานสภาผู้แทนราษฎรในสมัยต่อมา ปรากฏว่านายทวี บุณยเกตุ ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานสภาและนายควงได้รับเลือกเป็นรองประธาน. แต่ไม่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้นายทวี ฯ เป็นประธาน และก็ไม่ปรากฏว่านายควงได้ทำหน้าที่รองประธานอย่างจริงจังแต่ประการใด วันหนึ่ง ในขณะที่นายควงกำลังพักผ่อนอยู่ที่หัวหินพร้อมทั้งนายทวี บุณยเกตุ ด้วย เจ้าหน้าที่ตำรวจก็มาเชิญตัวให้กลับกรุงเทพ ฯ ด่วน เพราะมีคำสั่งให้เข้าประจำกองบัญชาการทหารสูงสุด ขณะที่นั่งรถไฟมากรุงเทพ ฯ ก็มีตำรวจคุมมาด้วย นายควงเคยเล่าว่าด้วยเหตุที่ตนเองมียศเป็นพันตรี สังกัดหน่วยสื่อสาร ประจำอยู่กองบัญชาการทหารสูงสุดก็เกือบจะถูกส่งไปคุมการสร้างถนนที่เชียงตุงอยู่แล้ว

ในตอนนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องประสบมรสุมทางสภาผู้แทน ฯ อย่างรุนแรง คือ ได้แพ้คะแนนเสียงใน พ.ร.บ. สร้างนครเพชรบูรณ์ และ พ.ร.บ. เรื่องการสร้างพุทธมณฑลที่จังหวัดสระบุรี รัฐบาลจึงจำต้องลาออก จอมพล ป. พิบูลสงครามตั้งใจจะย้ายนครหลวงไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อนโยบายบางประการ แต่การสร้างถนนและสร้างเมืองใหม่นั้น เป็นเหตุให้ราษฎรที่ถูกเกณฑ์ไปทำงานครั้งนี้ต้องเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บและความทุกข์ยากนานับประการ ยารักษาโรคก็ขาดแคลน จึงเป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้คนจำนวนมาก

นายควงนั้น เมื่อลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์แล้ว ก็ยังคงทำงานในตำแหน่งผู้อำนวยการบริษัทพืชกสิกรรมจำกัด ซึ่งเป็นของกระทรวง

พาณิชย์อยู่ วันหนึ่งคนในบริษัทแนะนำว่าให้ลองขอระวางเรือจากกองทัพญี่ปุ่นส่งหัวหอม หัวกระเทียมพริกแห้งไปขายที่ฮ่องกงดูบ้าง นายควงจึงได้ติดต่อกับนายโยโกตา ที่ปรึกษาฝ่ายการคมนาคมของสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นในกรุงเทพ ฯ ก็ได้รับการเอื้อเฟื้อเป็นอันดี หลังจากนั้นประมาณสัก ๓—๔ วัน นาย เอส. โคตานี รองผู้จัดการบริษัทมิตซุยบุชันไกชากรุงเทพ ฯ ได้มาพบญาติของนายควงคนหนึ่ง แจ้งว่าพวกญี่ปุ่นอยากจะขอพบนายควงเพื่อขอทราบข้อความบางอย่าง จะขัดข้องอย่างใดหรือไม่ เมื่อญาตินำความไปบอก นายควงก็ตอบไม่ขัดข้อง และได้มีการพบปะกับพวกญี่ปุ่นหลายนาย ในการนี้ทางฝ่ายญี่ปุ่นมีความมุ่งหมายที่จะทำความรู้จักกับนายควงดีขึ้น เพราะคงจะทราบระแคะระคายมาว่า ได้มีการพยายามเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรีจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ส่วนฝ่ายสภาผู้แทน ฯ เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกแล้ว ก็ได้มีการหยั่งเสียงเพื่อเลือกผู้ที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีแทน การณ์ปรากฏว่านายควงจะได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งยังความแปลกใจแก่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอันมาก ความจริงทางสภาผู้แทน ฯ หรือพวกผู้คิดการเรื่องนี้ เดิมตั้งใจจะเลือก พล. อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ท่านไม่ยอมรับ เพราะท่านได้ให้คำมั่นสัญญาแล้วว่าเมื่อท่านลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านก็จะไม่ขวนขวายแสวงหาอำนาจทางการเมืองอีกต่อไป แม้กระทั่งขอร้องให้ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง ท่านก็ว่าจะผิดสัญญาไป จนกระทั่งต้องอ้อนวอนกันอย่างหนัก เพื่อให้ท่านเห็นแก่ชาติบ้านเมือง ท่านจึงจะยอมรับเป็นรัฐมนตรีลอย แต่ขอให้ประกาศนามท่านเป็นคนสุดท้าย

นายควงนั้น เมื่อทางสภาผู้แทน ฯ เลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีและเสนอชื่อไปยังคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปรากฏว่าประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ไม่ยอมลงพระนามในพระบรมราชโองการ และในที่สุดก็ทรงลาออกจากตำแหน่ง จึงยังเหลือผู้สำเร็จราชการอีกเพียงท่านเดียว คือนายปรีดี พยมยงค์ ท่านผู้นี้ได้ลงนามในพระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้งให้นายควงเป็นนายกรัฐมนตรี

นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อมีอายุประมาณ ๔๒ ปี การจัดตั้งคณะรัฐบาลของนายควงนั้นขลุกขลักมาก ก่อนที่จะได้มีการตั้งคณะรัฐบาลสักเล็กน้อย

ได้มีโทรศัพท์จาก พล. ต.อ. อดุลย์ อดุลย์เดชจรัส ที่วังปารุสกวันขอให้นายควงไปพบด่วน แทนที่ พล.ต.อ อดุลย์จะโทรศัพท์มายังบ้านนายควงเอง กลับโทรศัพท์ไปที่โรงพักปทุมวัน (เดิมอยู่ข้างสนามกีฬา ฯ) และตำรวจที่โรงพักนำความมาบอก จึงทำให้เกิดความสงสัยพวกญาติ ๆ และเพื่อน ๆ ที่อยู่ที่บ้านขณะนั้น ไม่อยากให้นายควงออกไป แต่นายควงบอกว่าต้องไป ญาติคนหนึ่งเข้าไปบอกว่านายทหารญี่ปุ่นได้ให้บัตรและหมายเลขโทรศัพท์ไว้ บอกว่าถ้ามีเรื่องฉุกเฉินให้โทรศัพท์ไป หน่วยทหารญี่ปุ่นจะมาทันที แล้วก็ยื่นบัตรให้ดู นายควงจ้องหน้าญาติคนนั้นแล้วถามว่า "แกบ้าหรือ? เรื่องอะไรจะให้ทหารญี่ปุ่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องของฉัน" แล้วนายควงก็เอานามบัตรไปฉีกทิ้งเสียก่อนที่จะออกไป พวกญาติอ้อนวอนขอให้เปลี่ยนรถยนต์ที่เคยนั่งเป็นคันอื่นเสีย นายควงทนอ้อนวอนไม่ได้จึงยอมไปกับรถเฟียต ๕ แรงม้าของนายประสาน สุทธิพงศ์ ซึ่งเป็นคนขับเอง มีคนติดตามไปอีกสองคน เมื่อไปถึงวังปารุสกวัน พล. ต.อ. อดุลย์ ฯ บอกว่าได้โทรศัพท์ไปจริง เพื่อต้องการเตือนว่าคนบางคนที่นายควงตั้งใจว่าจะขอให้มาร่วมในคณะรัฐบาลนั้น เขาจะไม่ยอมร่วมด้วย และก็เป็นความจริง บุคคลที่นายควงตั้งใจจะขอร้องให้ร่วมคณะรัฐบาลด้วย ๓—๔ ท่านต่างพากันปฏิเสธ บางคนกำหนดไว้ด้วยว่า ถ้านายควงไปหาที่บ้านจะไล่เลย เฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมนั้นไม่มีใครกล้ารับ จนนายควงต้องเคี่ยวเข็นให้ พลเรือเอก สินธุ กมลนาวินรับ พล. ร.อ. สินธุ ฯ ว่าทหารเรือจะมาเป็นรัฐมนตรีกลาโหมได้อย่างไร นายควงก็โต้ว่า "เจ้าคุณราชวังสันพี่ลือก็เคยเป็น" พล. ร.อ. สินธุ ฯ จึงตกลงยอมรับทั้งๆที่หนักใจไม่น้อย เพราะถึงแม้จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วก็ตาม ก็ยังคงเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ ทหารส่วนใหญ่ก็เคลื่อนกำลังไปอยู่จังหวัดลพบุรี นายควงเองว่าการกระทรวงอื่นอีกด้วย มีกระทรวงการคลังและกระทรวงคมนาคม รถยนต์ประจำตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ไม่มี รถยนต์ส่วนตัวก็มีแต่รถยี่ห้อมอริสแปดแรงแบบประทุน ต้องขอยืมรถยี่ห้อ เอ็ม.จี. สปอร์ต ซึ่งกรมไปรษณีย์โทรเลขรับซื้อไว้มาใช้ไปพลางก่อน

ตอนที่นายควงเริ่มจัดตั้งรัฐบาลเสร็จแล้วไม่นานนัก ได้มีเรื่องไม่งามเกิดขึ้นที่จังหวัดระนอง คือทหารญี่ปุ่นที่จังหวัดนั้นได้เข้ายึดหน่วยทหารไทยประจำจังหวัด จะเป็นด้วยเข้าใจผิด หรือเป็นเพราะเหตุใดก็ไม่ทราบชัด อนึ่งการปกครองของกองทัพญี่ปุ่นตอนนั้น เข้าใจว่าตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปต้องไปขึ้นกับแม่ทัพสนามที่สิงคโปร์ และเข้าใจว่าข่าวการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในประเทศไทย ทางสิงคโปร์คงจะสั่งเปลี่ยนแปลงมาทางจังหวัดระนองไม่ทัน แต่เหตุการณ์ก็เรียบร้อย มีการขอโทษขอโภยกันตามระเบียบ

เมื่อนายควงเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่ ๆ ทางฝ่ายญี่ปุ่นก็ยังระแวงอยู่ เพราะนายควงชอบพอและเป็นพวกพ้องของนายปรีดี พนมยงค์ ญี่ปุ่นก็ทราบดีว่านายปรีดี ฯ ไม่ชอบญี่ปุ่นนัก เข้าใจว่าเป็นเพราะอิทธิพลญี่ปุ่นที่ผลักดันนายปรีดีฯ ไปเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งคาดว่าเป็นตำแหน่งที่ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบ้านการเมืองมากนัก ทางฝ่ายสารวัตรญี่ปุ่น (แคมเปย์) ได้ส่งคนมาติดตามนายควงเวลาออกนอกบ้านตลอดเวลา ชั้นแรกนายควงก็ไม่ได้เฉลียวใจ แต่ครั้นเห็นมีรถยนต์คอยตามอยู่เสมอก็แน่ใจว่าตนถูกติดตาม นายควงได้เชิญพลโทอาเกโตะ นากามูรา ผู้บัญชาการหน่วยงิ นายพลฮามาดะ ทูตทหารบกญี่ปุ่นและเป็นเสนาธิการหน่วยงิด้วย รวมทั้งผู้ใหญ่ฝ่ายสถานเอกอัครราชทูตอีกหลายนายมาพบ แล้วแจ้งว่าตนถูกฝ่ายญี่ปุ่นติดตาม ทางฝ่ายญี่ปุ่นตอบปฏิเสธ แต่จะรับไปสอบสวนอีกสองสามวันต่อมาฝ่ายญี่ปุ่นมาแจ้งว่าได้ติดตามจริง แต่มิใช่ติดตามเพราะระแวง หากติดตามเพื่อรักษาความปลอดภัย นายควงจึงว่า "ท่านก็ทราบดีแล้วว่าในเวลาสงครามเช่นนี้น้ำมันเชื้อเพลิงขาดแคลนมาก ท่านจะต้องไปเสียน้ำมันให้รถติดตามผมอีกคันหนึ่งทำไม ขอให้ท่านส่งคนมานั่งข้างหน้าในรถผมนี้จะสะดวกดี ไม่ว่าท่านจะสงสัยว่าผมไปไหนหรือจะให้ความปลอดภัยแก่ผม ก็จะจัดการให้ทันท่วงที" ไม่ช้าทางฝ่ายหน่วยงิได้จัดส่ง พ.อ. มาซาโนบุ ซีจิ ซึ่งได้รับบาดเจ็บจากแนวรบด้านพม่าเล็กน้อยคาดกระบี่สวมถุงมือมาขอโทษนายควงในการที่ปฏิบัติไปเช่นนั้น พ.อ. มาซาโนบุ ซีจิได้เริ่มชอบพอกับนายควงแต่นั้นมา จนกระทั่งเมื่อเลิกสงครามแล้ว ท่านผู้นี้เป็นสมาชิกวุฒิสภาญี่ปุ่น ได้มาราชการที่

ประเทศลาวแล้วก็สาบสูญไป ก่อนไปประเทศลาวได้แวะมาเยี่ยมนายควง สนทนาปราศรัย และรับประทานอาหารค่ำด้วยกัน

เพื่อสร้างความสนิทสนมกับฝ่ายญี่ปุ่น นายควงได้จัดการให้มีการรับประทานอาหารค่ำแบบกันเองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ๒ อาทิตย์ต่อครั้ง โดยฝ่ายไทยและฝ่ายญี่ปุ่นผลัดกันเป็นเจ้าภาพ พวกที่ไปร่วมรับประทาน นอกจากข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่ ๆ ต้องไปเป็นประจำ ก็ผลัดเปลี่ยนคนสำคัญ ๆ ฝ่ายไทยไปร่วมรับประทาน เพื่อให้คุ้นเคยกับฝ่ายญี่ปุ่น ฝ่ายญี่ปุ่นที่มารับประทานเป็นประจำ มีเอกอัครราชทูตยามาโมโตะ พลโท อาเกโตะ นากามูรา พลโท ฮามาดะ นายคัสซูมิ นิโระ ที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจ พลเรือตรี ซาโตะ ทูตทหารเรือญี่ปุ่นเป็นต้น

ขณะที่นายควงเริ่มเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น มีข่าวลือหนาหูว่าจะมีการเคลื่อนกำลังทหารจากลพบุรีมาประชิดพระนคร จอมพล ป. พิบูลสงครามยังคงเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ และกำลังทหารบกส่วนใหญ่ยังคงภักดีอยู่กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้มีการปรึกษาหารือกันในระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ พล.ต.อ. อดุลย์ อดุลยเดชจรัส นายทวี บุณยเกตุ และนายควงเห็นกันว่าเพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจจะเกิดขึ้นได้ นายควงควรจะไปเจรจากับจอมพล ป. พิบูลสงครามที่จังหวัดลพบุรี แต่โดยลำพัง เพื่อการปรานีปราน้อมนายควงจึงตกลงไป มีผู้ติดตามคือ พ.ต.อ. ขุนศรีศรากร เรือเอกจวบ หงสกุล ร.ต.ต. ทอง ตาตะยานนท์ และ ร.ต.ต. สนอง อภัยวงศ์ นายควงได้รับการต้อนรับจากจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอันดี มีการเลี้ยงฉลองด้วย การไปเยี่ยมของนายควงครั้งนี้ทำให้ข่าวลือเงียบไป จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เขียนหนังสือให้นายควงประกาศแก่ประชาชน มีข้อความดังต่อไปนี้

> "ฉันขอแจ้งให้พี่น้องชาวไทยที่รักทราบว่า ตามที่มีผู้พูดว่า ฉันจะยกกองทัพเข้าบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อแย่งตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจากพันตรีควง อภัยวงศ์นั้นฉันขอแจ้งว่าไม่มีมูลความจริงเลย เพราะฉันได้ลาออกมาแล้วตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เหตุใดเล่าฉันจะเข้าไปแย่งตำแหน่งจากพันตรีควง อภัยวงศ์ ซึ่ง

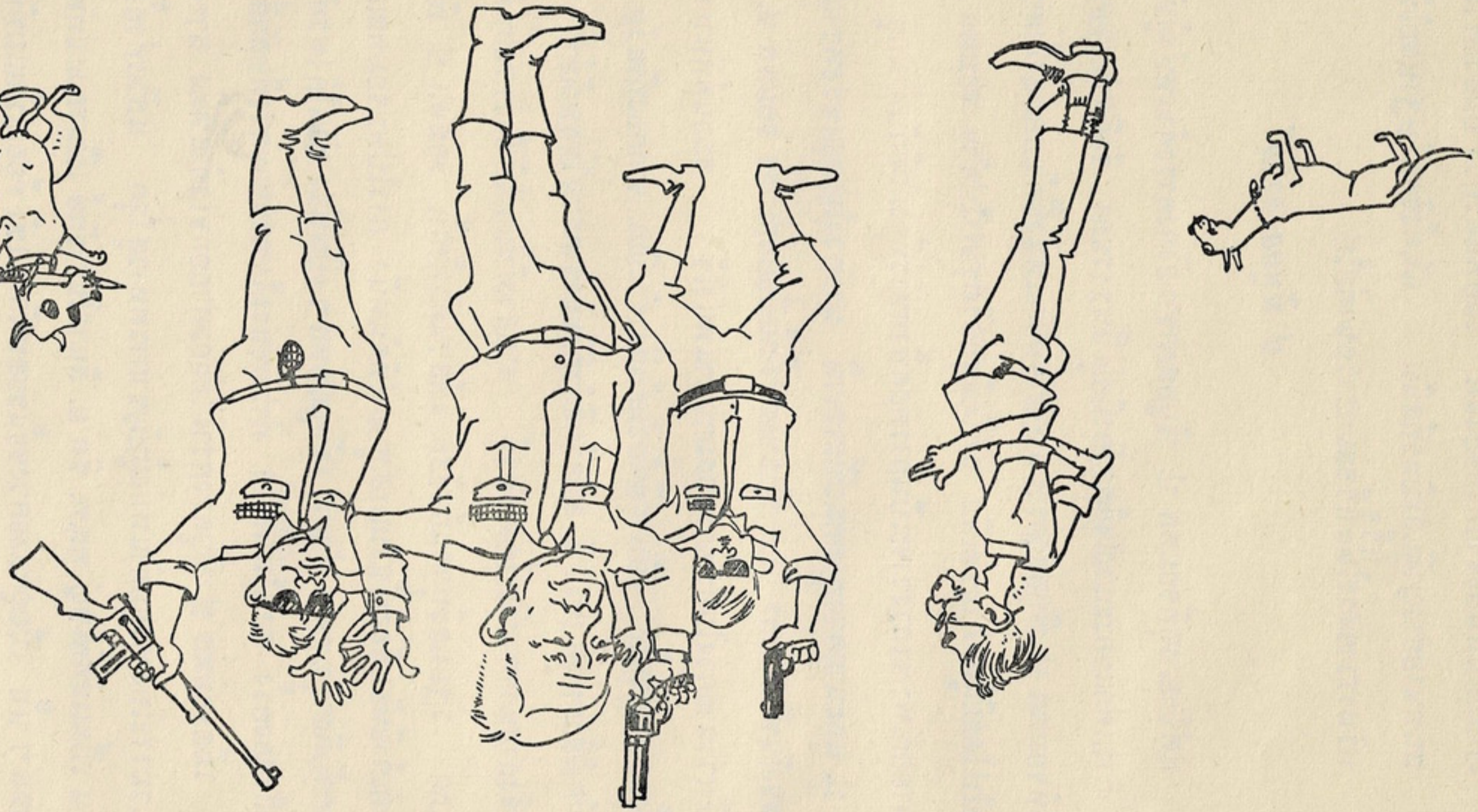
เท่ากับเป็นน้องชายที่รักของฉัน เมื่อพันตรีควง อภัยวงศ์ได้มาพบฉัน ก็ได้สนทนาอย่างญาติและมิตรที่สนิท ฉันตั้งจิตอธิษฐานขอให้รัฐบาลใหม่นี้ได้บริหารราชการให้สำเร็จสมปรารถนาต่อไป

ป. พิบูลสงคราม"

แต่โดยเหตุที่จอมพล ป. พิบูลสงครามยังคงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ การแตกแยกระแวงใจก็คงต้องมีอยู่เป็นธรรมดา จึงคิดว่านายควงควรจะต้องไปขอร้องให้จอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกจากตำแหน่งนี้ด้วยตนเองอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้นายควงไปโดยมีผู้ติดตามชุดเดิม แต่ไม่มีขุนศรีศรากรไปด้วย จอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ยอมลาออกเพราะเกรงว่าจะเป็นการทอดทิ้งทหารที่ยังภักดีกับท่านอยู่ (ข้อความที่จอมพล ป. และนายควงพูดตกลงกันคราวนี้ นายควงไม่เคยแพร่งพรายเลยเพราะพูดกันสองต่อสองในห้องนอน) ในการไปเยี่ยมครั้งนี้เมื่อออกมาส่ง จอมพล ป. พิบูลสงครามได้สังเกตเห็นว่านายควงไม่มีรถยนต์ที่สมกับตำแหน่งใช้ รถยนต์ที่นายควงใช้ไปจังหวัดลพบุรีทั้งสองคราวนั้น เป็นรถยี่ห้อฮัดสันสีงาช้างยืมมาจากกองทัพเรือ เมื่ออยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็คงใช้รถยนต์ เอม. จี. สปอร์ตสีดำที่ยืมมาจากกรมไปรษณีย์ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงครามจึงถามนายควงถึงเรื่องรถยนต์ นายควงก็ชี้แจงให้ฟังว่า รถยนต์ประจำตำแหน่งนั้นไม่มีเลย รัฐมนตรีทุกคนก็ใช้รถยนต์ส่วนตัวทั้งนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามจึงจัดส่งรถยนต์เก๋งยี่ห้อบูอิคสีน้ำเงินแปดสูบมาให้คันหนึ่ง การไปพบจอมพลแปลกครั้งที่สองนี้นายควงกลับถึงกรุงเทพ ฯ ช้ามาก เจ้าคุณพหล ฯ เป็นห่วง ท่านได้โทรศัพท์มาถามที่บ้านนายควงถึงสองครั้ง ครั้นไม่ได้ข่าว ท่านก็ขึ้นรถไปคอยนายควงที่หลักสี่

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ยอมลาออกจากตำแหน่ง นายควงจึงต้องเสนอขอพระบรมราชโองการยุบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แล้วแต่งตั้งให้ พล.อ. พจน์ พหลโยธิน เป็นแม่ทัพใหญ่ พล.ท. ชิด ม. สินาดโยธารักษ์ เป็นรองแม่ทัพ สำหรับท่านเจ้าคุณพหล ฯ นั้น เมื่อถูกนายควงขยั้นขยอหนัก ๆ เข้า ก็ยอมเป็นแม่ทัพใหญ่ ตอนนั้น

.ראלוג ךלמה ידיל הכרבה תא ונרמוא ,ונתוא ונכרב

ท่านเป็นอัมพาต ต้องใส่เปลหามไปไหน ๆ แล้ว และยังปรารภว่าให้ท่านเป็นแม่ทัพกล้วยปิ้ง

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เขียนจดหมายส่วนตัวถึงนายควง อภัยวงศ์ด้วยอัธยาศัยอันดี แจ้งว่าตนไม่ได้เสียใจอะไรเลยในการที่ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสงสุด แต่ที่ไม่ยอมลาออกเองนั้นก็เพราะเกรงว่าพวกทหารจะคิดว่าตนสลัดทิ้งเขาเสีย เมื่อออกจากราชการแล้วเช่นนี้ ก็คิดว่าจะอพยพไปอยู่แถวลำลูกกา

นายควงได้รับการสนับสนุนจากกองทัพเรือเป็นอย่างดี นอกจากพลเรือเอกสินธ กมลนาวินแล้ว พลเรือโทผัน นาวาวิจิตร พลเรือตรี ชลิต กุลกำมธร พลเรือตรีทหารขำหิรัญ เป็นรัฐมนตรีร่วมอยู่ด้วย พลเรือตรีทหาร ฯ (ขณะนั้นเป็น น.อ.) ยังเป็นหัวหน้านายทหารติดต่ออีกด้วย พลเรือตรีหลวงสังวรณ์ยุทธกิจเป็นสารวัตรใหญ่ทหาร

ในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ได้ประกาศใช้รัฐนิยมหลายฉบับ ด้วยความมุ่งหมายจะยกระดับประเพณี การกินอยู่ การแต่งกายของประชาชนทั่วไปให้สูงขึ้น การเขียนหนังสือไทยก็ตัดทอนตัวอักษรที่มีสำเนียงซ้ำ ๆ กันออกหลายคำเพื่อให้สะดวกแก่การเรียน การพูดจาก็ตัดคำแทนชื่อลงมาเหลือเพียง “ฉัน” และ “ท่าน” อย่างไรก็ตาม การห้ามกินหมากพลูและการแต่งกายตามแบบรัฐนิยมนั้น ทำให้เกิดความไม่สะดวกมากมาย ราษฎรส่วนมากจึงไม่ใคร่พอใจเรื่องเหล่านี้ นายควงจึงยกเลิกเสีย ซึ่งราษฎรพากันชื่นชมเป็นอันมาก ในระหว่างที่เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ถ้าไม่มีงานพิธีหรือนัดพบปะเป็นทางการแล้ว นายควงแต่งตัวไปทำงานเพียงใส่เสื้อเชิ้ตแขนสั้นตัวเดียว นุ่งกางเกงขายาวตามปกติ

นายควงได้รีบปลดปล่อยกรมขุนชัยนาทนเรนทร์ ซึ่งถูกจองจำเพราะเรื่องการเมืองจากที่คุมขัง เรื่องนี้สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงโสมนัสยิ่งนัก ทรงเรียกนายควงไปเฝ้า และประทานดุมเชิ้ตทองคำหนึ่งสำรับ

ขณะนั้นสงครามโลกได้ยืดเยื้อมานานแล้ว เครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ขาดแคลนและมีราคาแพงมาก ยารักษาโรคนั้นช่วยให้ผู้กักตุนร่ำรวยกันไปหลายนาย ผู้คนแม้ไม่ใช่

พ่อค้าก็มักจะซื้อของมากักตุนไว้ ครั้นของที่กักตุนมีราคาสูงขึ้นก็ขายไปโดยบวกกำไรทำให้ราคายิ่งแพงขึ้นอีก นายควงได้มาคิดเห็นว่าที่เป็นไปดังนั้นเพราะธนบัตรฉบับละพันบาทเปลี่ยนมือกันง่ายเหลือเกินในการซื้อของกักตุนเช่นนี้ จึงคาดว่าถ้าจะเก็บธนบัตรใบละพันไว้เสียชั่วคราว การหมุนเวียนของกระแสเงินตราจะต้องลดลงบ้าง จึงตัดสินใจเก็บธนบัตรใบละพันทันที การนี้ได้กระทำอย่างลับที่สุด ได้มีการหารือกับนายเล้ง ศรีสมวงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง และนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งทำหน้าที่คล้ายรองนายกรัฐมนตรี แล้วก็นำเรื่องเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี หน่วยการประชุมคณะรัฐมนตรีไว้จนมืด ในเวลาเดียวกันก็ส่งให้รีบพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาออกพระราชกำหนดออมทรัพย์ คือเก็บเงินธนบัตรใบละพันชั่วคราวอย่างรีบเร่ง ไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่ ๆ เกี่ยวข้องกับการพิมพ์กลับบ้านจนกว่าจะพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเสร็จ การประกาศกระจายเสียงทางวิทยุเรื่องเก็บธนบัตรใบละพันชั่วคราวก็กระทำในตอนค่ำวันนั้นเอง

เมื่อได้มีประกาศออกมาพวกญาติและเพื่อนฝูงต่างพากัน ต่อว่า นายควงว่าทำไมไม่มีการแย้มพรายให้ทราบบ้าง เพราะบางคนมีธนบัตรใบละพันอยู่หลายฉบับและก็ไม่ใช่คนร่ำรวยอะไร นายควงก็ได้แต่ยิ้มบ้าง หัวเราะหึหึบ้าง การณ์ปรากฏว่าการเก็บธนบัตรใบละพันบาทนี้ได้ช่วยทำให้การขึ้นราคาของสินค้าเพลาลง มีบางคนสงสัยว่าจะไม่ใช่เป็นความคิดของนายควง เพราะนายควงเคยเรียนแต่วิชาช่าง เมื่อมีผู้ถามนายควงชี้แจงว่าตนได้เคยเห็นตัวอย่างที่ประเทศฝรั่งเศสทำมาแล้ว จึงนำมาปฏิบัติบ้าง

ตามปกติ ฝ่ายญี่ปุ่นยืมเงินไทยไปซื้อของในประเทศไทยนี้เอง เพื่อสร้างค่ายและซื้อสิ่งของต่าง ๆ บ้าง คราวหนึ่งญี่ปุ่นขอกู้เงินเป็นจำนวนมาก และได้มีการโต้เถียงกับฝ่ายไทยอย่างเคร่งเครียด นายควงจึงได้นัดประชุมระหว่างฝ่ายไทยและฝ่ายญี่ปุ่น แล้วก็เอาตัวเลขการเงินของประเทศไทยให้ญี่ปุ่นพิจารณาและถามฝ่ายญี่ปุ่นว่า สมมุติว่าท่านเป็นรัฐมนตรีคลังของประเทศไทย และมีเงินอยู่เท่านี้ ท่านจะให้ต่างประเทศกู้ได้ไหม? ถ้าเห็นว่าให้กู้ได้ ผมจะลงนามอนุมัติเดี๋ยวนี้ ญี่ปุ่นยอมรับว่าให้กู้ไม่ได้ เรื่องจึงปรองดองกันด้วยดี

นายควงมาคิดเห็นว่า การที่ญี่ปุ่นไปซื้อของเองนั้นจะต้องมีคนกลางและคนกลางก็ย่อมคิดกำไรบวกเข้าไปอีกเป็นธรรมดา อันจะทำให้สิ่งของนั้นมีราคาแพงขึ้น ต้องสิ้นเปลืองเงินที่ยืมไปมากขึ้นโดยเปล่าประโยชน์ นายควงได้จัดตั้งสำนักงานจัดหาสิ่งของให้ญี่ปุ่น โดยมีพระนิกรบดีเป็นหัวหน้าสำนักงานนี้

อนึ่งในระหว่างที่เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น นายควงถือว่าเป็นหน้าที่ ๆ จะต้องไปเยี่ยมเยียนประชาชนในบริเวณที่ถูกทิ้งลูกระเบิด เพื่อดูว่าทางราชการได้จัดการช่วยเหลือรวดเร็วเพียงใด และมีอะไรขาดตกบกพร่องตลอดมาเสมอ ผู้ติดตามมี ร.อ. จวบ หงสกุล ร.น. ร.ต.ต. ทอง ตาตะยานนท์ และ ร.ต.ต. สนอง อภัยวงศ์ ต่างพากันบ่นเกรงว่าจะมีลูกระเบิดเวลาปะปนอยู่ด้วย นายกรัฐมนตรีอาจจะต้องรับอันตราย เมื่อคราวจังหวัดราชบุรีถูกโจมตีด้วยลูกระเบิดอย่างรุนแรงและสะพานถูกทำลาย นายควงก็อุตส่าห์เจียดเวลาไปเยี่ยมราษฎรเมืองนั้นโดยทางเรือ แต่ก็เป็นการเคราะห์ดีที่ไม่มีอันตรายอย่างใดเกิดขึ้น ที่ท่านหวาดเสียวที่สุดก็คงจะเป็นตอนที่ไปตรวจความเสียหายในบริเวณสะพานพระพุทธยอดฟ้า ระหว่างที่กำลังตรวจอยู่นั้น เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรได้บินกลับมาอีก นายกรัฐมนตรีและคณะผู้ติดตามต้องวิ่งกันหน้าเลิดออกจากบริเวณนั้นทันที อีกครั้งหนึ่งคือเมื่อตอนลูกระเบิดเพลิงตกไหม้ใกล้บ้านนายปรีดีที่ถนนพระอาทิตย์ นายควงและคณะต้องวิ่งผ่าไฟเข้าไป รถยนต์ประจำตำแหน่งนั้นจะต้องถูกสั่งให้ออกจากโรงมาเตรียมพร้อมตั้งแต่หวูดสัญญาณภัยดังขึ้น นายควงเป็นคนแรกที่ไปถึงที่ที่ลูกระเบิดทำลายเกือบทุกครั้ง

เพื่อความกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวในระหว่างผู้ก่อการด้วยกัน นายควงได้จัดให้มีการนัดพบพวกผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และได้จัดการปลดปล่อยนักโทษการเมืองที่ถูกคุมขังที่เกาะไผ่ (ย้ายมาจากเกาะตะรุเตา) และที่อื่น ๆ ด้วย ในเรื่องความผิดทางการเมืองนายควงได้กล่าวว่า... "ถ้าเราอยากจะให้คนอื่นเขาเคารพความคิดเห็นของเรา เราก็ควรเคารพความคิดเห็นของเขาเสียก่อน เพราะฉะนั้นคิดว่า พวกนี้ไม่ใช่พวกผู้ร้ายใจทมิฬอะไร แต่มีความคิดเห็นในทางการเมืองไม่ตรงกับรัฐบาล ..."

เรื่องการปลดปล่อยนักโทษการเมืองนั้นกระทำเป็นเรื่องลับที่สุด ทำนองเดียวกับการเก็บธนบัตรใบละพัน ทั้งนี้เพราะนายควงเกรงว่าหากมีคนทราบระแคะระคายเข้า ก็จะไปหลอกเอาเงินจากญาติของนักโทษการเมือง พลโทพระยาเทพหัสดินทร์ได้เขียนไว้ในบางตอนในจดหมายที่มีถึงนายควงดังนี้...

บ้านถนนศรีอยุธยา

พระนคร

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๗

เรียน ท่านนายกรัฐมนตรี

ก่อนอื่น ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบคุณอย่างสูง ในการที่ท่านได้ให้ความกรุณาและให้ความยุติธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการช่วยให้ข้าพเจ้าได้หลุดพ้นออกมาจากถิ่นทรมานอันแสนอนาถแห่งคุกบางขวาง ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยได้นึกได้ฝันว่าจะต้องเข้าไปอยู่ในนั้น ความรู้สึกของคุณอันนี้ ข้าพเจ้าจะไม่มีวันลืมได้เลย

ผ. เทพหัสดิน ณ อยุธยา"

นายควงดำเนินนโยบายไม่ได้สมประสงค์ในบางเรื่อง คือเรื่องเปิดให้ราษฎรเล่นการพนัน นายควงมาได้คิดว่า ราษฎรกำลังหาเงินคล่องจากการกักตุนสินค้า จึงได้หมกมุ่นเล่นการพนันกันอย่างแพร่หลาย นายควงเห็นว่ารัฐบาลควรจะได้ประโยชน์จากการนี้ หากทางราชการได้จัดการให้เล่นการพนันเป็นหลักแหล่ง โดยจัดเป็นทำนองสโมสร ให้คนร่ำรวยเข้าไปเล่น แต่การณ์ปรากฏว่าผู้รับนโยบายไปดำเนินการกลับเปิดให้ราษฎรเล่นกันทั่วไป

ในเรื่องเงินที่ญี่ปุ่นกู้ไปนั้น นายควงก็พยายามขวนขวายหาทางที่จะนำเอาทองคำแท่งจากกรุงโตเกียวมาเพื่อชำระหนี้ ได้มีการปรึกษาหารือกับนายเล้ง ศรีสมวงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังและพระองค์เจ้าวิวัฒนชัยอยู่เสมอ ปัญหาสำคัญมีอยู่ว่า

ญี่ปุ่นยอมขนทองคำมาชำระหนี้ให้ หากถ้าเกิดการเสียหายกลางทางก็จะใช้เป็นธนบัตรเงินเย็น แต่ฝ่ายเราต้องการให้ใช้เป็นทองคำ เรื่องการขนทองคำแท่งจึงไม่ราบรื่น

คนสำคัญ ๆ ของญี่ปุ่นมีบทบาทเกี่ยวข้องกับนายควง แต่ไม่ออกหน้าออกตา เป็นทางการก็มีนายมิยาเกะ หัวหน้าสำนักงานห้องไทยที่กรุงโตเกียว นายไซอิจิ อิวากิ เดิมเป็นเลขานุการสถานเอกอัครราชทูตแมนจูกัวแล้วมาเป็นที่ปรึกษาฝ่ายประชาสัมพันธ์ของหน่วยงิ มีคนไทยที่อยู่กรุงโตเกียวก็คือ พ.ท. พระสารสาสน์พลขันธ์

ในสมัยที่ญี่ปุ่นเรืองอำนาจอยู่นั้น ญี่ปุ่นได้จัดการให้มีการประชุมหัวหน้ารัฐบาลประเทศต่าง ๆ ในบูรพาอาคเนย์ และญี่ปุ่นคาดว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีประเทศไทยที่เป็นประเทศเอกราชแต่ประเทศเดียวในเอเชียอาคเณย์คงจะไปร่วมประชุม แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ได้ไป ส่งพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรไปแทน เรื่องนี้ญี่ปุ่นผิดหวังและกระทบกระเทือนใจมาก เมื่อนายควงขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีก็ได้เจรจากับนายพลนากามูราว่าตนอยากไปเยี่ยมเพื่อกระชับสัมพันธไมตรีกับประเทศญี่ปุ่น ฝ่ายญี่ปุ่นแสดงความพอใจมาก จอมพล ป. พิบูลสงครามได้อุตส่าห์เตือนนายควงว่าไม่ควรไป เกรงจะสาปสูญไปอย่างเช่นสวามีสัตยานันทบุรี แต่นายควงก็ยังยืนยันว่าจะไป ขณะนั้นประจวบกับเรือสินค้าญี่ปุ่นชื่อ “อาวามารู” นำห่อของกาชาดสากลมาให้พวกเชลยฝรั่งที่เมืองไทยและมลายู ทางสัมพันธมิตรรับรองว่าจะปล่อยให้เรือลำนี้เดินทางมาและกลับประเทศญี่ปุ่นอย่างปลอดภัย นายควงกำหนดว่าจะเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นโดยเรือ “อาวามารู” ทางฝ่ายสำนักนายกรัฐมนตรีมีผู้ติดตามคือ คณะผู้ติดตามประจำ เลขานุการนายกรัฐมนตรี ๒ นาย พ.ท. สงบ บุณยเกศานนท์ นายทหารติดต่อ พ.ต.ต. ประจวบ กีรติบุตร์ (ยศขณะนั้น) เป็นล่ามไปด้วย คนไทยที่มากับเรือ “อาวามารู” จากกรุงโตเกียวมี น.อ. เปลี่ยน นิ่มเนื้อ (ยศขณะนั้น) ผู้ช่วยทูตทหารเรือไทยประจำกรุงโตเกียวมาด้วย และกำหนดจะกลับโดยเรือลำนี้เช่นกัน แต่พอเรือ “อาวามารู” ไปส่งห่อกาชาดให้เชลยศึกที่สิงคโปร์จวนจะกลับมา นายพลโท อาเกโตะ นากามูรา ผู้บัญชาการหน่วยงิ ได้มาเรียนแก่นายกรัฐมนตรีว่าไม่อยากจะให้คณะนายก

รัฐมนตรีเดินทางไปกับเรือลำนี้ เพราะเป็นเรือสินค้าขนาดเล็ก ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเพียงพอ ไม่สมเกียรติยศ จะจัดหาเครื่องบินให้ น.อ. เปลี่ยน นิ่มเนื้อ จึงขอไปกับคณะของนายกรัฐมนตรีทางเครื่องบินด้วย แต่เมื่อเรือ "อาวามารู" ได้เดินทางกลับประเทศญี่ปุ่น ห่างจากเกาะฟอร์โมซาประมาณ ๘๐ ไมล์ ก็ถูกยิงด้วยตอร์บีโดจมลง คนในเรือต้องเสียชีวิตหมด คณะของนายกรัฐมนตรี และ น.อ. เปลี่ยน นิ่มเนื้อก็รอดชีวิตไปด้วยประการฉะนี้ ประจวบกับเวลานั้นสัมพันธมิตรได้บุกยึดเกาะอิโวจิมาได้ ฉะนั้นการเดินทางโดยเครื่องบินก็เป็นการเสี่ยงอันตรายอยู่ไม่น้อย นายควงก็ยังรบเร้านายพลนากามูราให้จัดหาเครื่องบินให้ ท่านนายพลก็รับว่าจะพยายามหาเครื่องบินให้โดยจะให้เดินทางผ่านประเทศจีน แต่ในที่สุดก็ไม่ได้เดินทาง

ในด้านข้าราชการพลเรือน นายควงได้พยายามปรับปรุงตำแหน่งมิให้ลักลั่นกัน ผู้ใดมีหน้าที่อย่างไรก็ให้รับเงินเดือนไปตามตำแหน่งนั้น ๆ ในการนี้นายทวี บุญยเกตุได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดำเนินการ มีเหตุควรจะกล่าวอยู่รายหนึ่งคือ พระพิศาลสุขุมวิทย์นั้นเดิมเป็นอธิบดีกรมทาง แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้สั่งย้ายให้มาประจำกระทรวงคมนาคม ให้นายปฐม คชเสนี เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดีเรื่อยมา ครั้นเมื่อมีการปรับปรุงคราวนั้น เห็นกันว่าควรให้นายปฐม คชเสนี ซึ่งปฏิบัติหน้าที่มานานแล้วดำรงตำแหน่งอธิบดี แต่พระพิศาล ฯ ยังคงรับเงินเดือนจากตำแหน่งอธิบดีอยู่ จึงจำต้องปลดเสีย เรื่องนี้ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ขัดใจมาก เพราะเป็นญาติเกี่ยวดองกับพระพิศาล ฯ เรื่องได้ลุกลามไปถึงหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ เลขาธิการ ก.พ. อีกด้วย พระพิศาล ฯ นั้นเมื่อถูกปลดแล้วก็ไปทำงานในหน่วยเสรีไทย เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองต่อไป

นายควงได้จัดส่งน้องชายคือนายเชียด อภัยวงศ์ ไปเป็นข้าหลวงพิเศษประจำจังหวัดพระตะบอง เพื่อจูงใจชาวเมืองนั้น หากภายหลังสงครามจะมีปัญหาว่าดินแดนนี้ควรจะตกอยู่กับฝ่ายฝรั่งเศสหรือฝ่ายไทย และจะต้องมีการออกเสียงประชาชน (pleblicite)

เพื่อตัดสินในภายหลัง ได้เสนอ พ.ร.บ. คืนยศข้าราชการพลเรือนและบรรดาศักดิ์ข้าราชการทั่วไปที่ยกเลิกไปแล้ว และได้ประกาศยกเลิกเรื่องการเปลี่ยนตัวอักษรไทย ความจริงเรื่องการเปลี่ยนตัวอักษรไทยนี้เกิดขึ้นเพราะจอมพล ป. พิบูลสงครามเห็นว่าฝ่ายญี่ปุ่นได้จัดตั้งกระทรวงมหาบูรพาอาเซียนั้น เกรงจะเป็นการคิดทำลายวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไปในอาเซีย โดยคิดจะให้เรียนภาษาญี่ปุ่นกันทั้งหมด หนังสือไทยตามแบบปกตินั้นดูจะเป็นเรื่องเรียนที่เรียนยาก จึงได้คิดเปลี่ยนแปลงเสีย

ในสมัยรัฐบาลก่อนนายควงนั้น ได้มีการรู้สึก กระทบกระเทือนใจในเรื่อง ศาสนามาก รัฐบาลพยายามจะให้คนไทยถือพระพุทธศาสนาแต่อย่างเดียวเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียว และเพื่อให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาติไทย คนไทยที่นับถือศาสนาอื่นถ้าเป็นข้าราชการก็จะ ถูกบังคับให้ เปลี่ยนมา นับถือพระพุทธศาสนา เรื่องนี้ทำความเดือดร้อนให้แก่คนไทยที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาคริสตังซึ่งมีอยู่ไม่น้อย นายควงจึงได้ผ่อนผันไม่มีการบีบบังคับ และมีผู้นำทางศาสนาสำคัญ ๆ หลายคนได้มาแสดงความขอบใจ

ขณะนั้นสงครามโลกในด้านแปซิฟิคคับขันมากขึ้นแล้ว ทางกองบัญชาการทหารสูงสุดญี่ปุ่นที่ไซ่ง่อนดูจะมีความระแวงฝ่ายไทย ตามสี่แยกถนนสำคัญ ๆ ในพระนครหลายสาย มีป้อมมูลดินของญี่ปุ่นกับของไทยตั้งเผชิญหน้ากัน ต่างฝ่ายต่างขอให้อีกฝ่ายหนึ่งเข้าไปตรวจดู ว่าความจริงสร้างขึ้นเพื่อจะเผชิญกับฝ่ายสัมพันธมิตร ในระยะหลังนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงตัวเสนาธิการหน่วยงิ คือ พล.ท. ฮามาดะ ผู้ที่เป็นทั้งทูตทหารบกและเสนาธิการหน่วยงิยังคงเป็นทูตทหารบกแต่ตำแหน่งเดียว พล.ท. ฮายานะ มาเป็น เสนา ธิการหน่วยงิ ซ้ำปรากฏว่าจอมพลเคานต์เตราอุจิ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดภาคอาเซียอาคเณย์ต้องการจะยึดประเทศไทย เพื่อตัดความกังวลเรื่องไทยจะแปรพักตร์ไปเข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตร ญี่ปุ่นคงจะทราบการเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยเป็นอย่างดี นายฮาตาโน ซึ่งเป็นล่ามของนายพลนากามูรานั้น ก็เป็นนักเรียนอัสสัมชัญ พูดไทยและอ่านหนังสือไทยได้อย่างคนไทยทั่ว ๆ ไป เมื่อมีเสรีไทยมาโดดร่มและถูกจับได้ ฝ่ายญี่ปุ่นก็มุ่งจะเอา

ตัวไปสอบสวนและปฏิบัติอย่างอื่นต่อไป แต่ฝ่ายไทยก็อ้างว่าเป็นมหามิตรกับญี่ปุ่น เป็นคู่สงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ฉะนั้นจึงมีสิทธิเหนืออธิราชสัตรูไม่ว่าจะเป็นฝรั่ง ไทย หรือชาติใดก็ตาม นายฮาตาโนเองก็เคยสอบสวนคุณป่วย อึ๋งภากรณ์ แต่ด้วยเหตุที่เป็นเพื่อนนักเรียนอัสสัมชัญด้วยกัน จึงไม่มีอะไรรุนแรงนัก แม้คุณป่วยจะให้การจริงบ้างไม่จริงบ้าง ส่วนทางฝ่ายทหารเล่า ก็ปรากฏว่าฝ่ายญี่ปุ่นได้ตรวจพบสนามบินลับหลายแห่ง ฝ่ายไทยต้องจัดเจ้าหน้าที่ไปร่วมสอบสวนด้วย แต่ทุกคราวไปที่จะมีกรรมการผสมไปตรวจ ฝ่ายเสรีไทยรู้ข่าวก่อน และได้กลบเกลื่อนร่องรอยของสนามบินลับ จนญี่ปุ่นจับไม่ได้ เหตุนี้คงจะทำให้จอมพลเคานต์เตราอุจิ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่ไซ่ง่อนระแวงไทยมากขึ้น จึงส่งให้นายพลนากามูราผู้บัญชาการหน่วยงิประจำประเทศไทย ขอกู้เงินเพื่อสร้างที่มั่นรับสัมพันธมิตร ความจริงญี่ปุ่นได้เตรียมแนวป้องกันไว้แล้ว คือที่มั่นตั้งแต่แนวภูเขาที่หินกองจังหวัดสระบุรี เป็นระยะ ๆ ตลอดไปจนถึงจังหวัดนครนายก แนวป้องกันนี้อยู่ในบังคับบัญชาของพลตรีชาโตะ เมื่อฝ่ายญี่ปุ่นเสนอขอกู้เงินมานั้น ฝ่ายไทยได้ปรึกษาหารือกัน และกำหนดว่าจะตอบปฏิเสธฝ่ายญี่ปุ่นไป เรื่องเช่นนี้ควรจะต้องเป็นเรื่องลับที่สุด แต่ด้วยเหตุผลกลใดไม่ทราบ นายพลนากามูรากลับได้ระแคะระคายว่าฝ่ายไทยจะตอบปฏิเสธ จึงมาบอกกับนายควงอย่างตรงไปตรงมาว่า ได้ทราบข่าวฝ่ายไทยจะปฏิเสธเรื่องญี่ปุ่นขอกู้เงิน ถ้าเป็นจริงตามนั้น ก็ขอบอกว่าญี่ปุ่นจำจะต้องยึดครองประเทศไทย เพราะเป็นนโยบายและคำสั่งของผู้บัญชาการทหารสูงสุด นายพลเองไม่มีอำนาจจะขัดขืน ทั้ง ๆ ที่โดยส่วนตัวแล้วไม่อยากจะยึดครองประเทศไทยเลย ทางฝ่ายไทยจึงต้องมีการปรึกษาหารือกันใหม่ ขบวนการเสรีไทยก็ยังไม่พร้อมที่จะปฏิบัติการ เพราะตามคำขอร้องของหลอด-หลุย เมาต์แมตแตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดภาคเอเซียอาคเณย์ ขบวนการเสรีไทยจะปฏิบัติการได้ก็ต่อเมื่อสัมพันธมิตรพร้อมที่จะสนับสนุนส่งกำลังอาวุธและเสบียง

เวลานั้นได้มีการกระแนะกระแหนกันบ้าง ในการพบกับเอกอัครราชทูตยามา-โมโต ในการเลี้ยงคราวหนึ่ง นายควงบ่นว่าไม่ค่อยสบาย ปวดศีรษะเสมอๆ เอกอัครราช-ทูตย้อนว่า "ทำไมไม่ ใช้แอสไพรินที่สัมพันธมิตรมาทิ้งร่มให้ที่ทุ่งพระเมรุรับประทานเล่า?"

นายควงตอบว่า "อ้าว ถ้ายานั้นเป็นยาพิษ ผมตายไป มิต้องลำบากหานายกรัฐมนตรีใหม่หรือ ?"

ทางฝ่ายขบวนการเสรีไทยก็คงมีการตระเตรียมกันหลายด้านด้วย ความมั่นใจว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะสนับสนุนการดำเนินการในไม่ช้านัก ฝ่ายตำรวจซึ่งอยู่ในความบังคับบัญชาของ พล.ต.อ. หลวงอดุลย์ฯ ก็ได้มีการเปลี่ยนจากพกอาวุธปืนสั้นมาถืออาวุธปืนเล็กยาวทั่วไป ญี่ปุ่นได้สังเกตเห็นเรื่องนี้เหมือนกัน นายพลนากามูรา ทูตทหารบก ทูตทหารเรือ และคนสำคัญ ฝ่ายสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นจึงขอพบนายควง เพื่อถามถึงเรื่องตำรวจเปลี่ยนมาถืออาวุธปืนเล็กยาว แทนที่นายควงจะอึกอักกลับหัวเราะเอ๊ก ๆ แล้วตอบว่า "แล้วกัน ท่านนายพล ผมจ่ายปืนพกให้ พวกตำรวจก็เอาไปขายเสียหมด แล้วก็บอกว่าปืนหาย ยินดีจะใช้ให้ตามราคาของทางราชการ ก็ปืนพกขณะนี้ราคาแพงมาก ผมจะเอามาจ่ายให้ที่ไหนไหว ปืนยาวนั้นขายยากกว่า ผมจึงสั่งให้จ่ายแต่ปืนยาว เรื่องมันเท่านั้นเอง" เมื่อได้สนทนากันถึงเรื่องอื่นอีกเล็กน้อย ฝ่ายญี่ปุ่นก็ลากลับ

ครั้งหนึ่งฝ่ายทหาร ญี่ปุ่น ได้เชิญ นายทหารฝ่าย ไทยคน สำคัญ ๆ ทั้งหมดไปรับประทานเลี้ยง พล.ต. วีระวัฒน์ วีระวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพล ๑ ได้มาปรึกษากับนายควงว่าควรจะไปดีหรือไม่ เพราะดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ญี่ปุ่นกำลังระแวงไทยเป็นอย่างมาก นายควงจึงสั่งให้ พล.ต. วีระวัฒน์และคณะนายทหารไปรับประทานเลี้ยงตามคำเชิญ ด้วยการเอาใจดีสู้เสือเช่นนี้ ปรากฏว่าคืนนั้นเป็นการเลี้ยงที่สนุกที่สุดคืนหนึ่ง ฝ่ายญี่ปุ่นก็คลายความสงสัยลง

โดยปกติแล้ว นายควงเมื่อเป็นนายกรัฐมนตรี ก็คงอยู่ที่บ้านของตนหน้าสนามกีฬา ฯ แถบนั้นมีหน่วยทหารญี่ปุ่นตั้งอยู่ที่โรงเรียนช่างกลปทุมวัน ใกล้ ๆ กับบ้านนายควงและอีกหน่วยก็มีที่โรงเรียนช่างก่อสร้างอุเทนถวาย ถนนพญาไทซึ่งก็อยู่ไม่ไกลจากบ้านนายควงนัก เมื่อเหตุการณ์คับขันหนักขึ้น ทางฝ่ายทหารไทย มี พล.ต. วีระวัฒน์ วีระวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพล ๑ เป็นต้นได้ขอร้องให้นายควงย้ายบ้าน เกรงว่าถ้ามีเรื่องคับขันขึ้น ทหารไทยซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางบางซื่อจะมาให้ความคุ้มครองไม่ทัน

และถ้านายกรัฐมนตรีถูกฝ่ายญี่ปุ่นจับตัวไป ก็จะเป็นเรื่องลำบากมาก นายควงจึงได้ยอมย้ายบ้านไปอยู่บ้านสวนอัมพวัน

ค่ำวันหนึ่งได้มีการเลี้ยงแบบกันเองระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายญี่ปุ่นสองอาทิตย์ครั้งตามปกติ วันนั้นมีการรับประทานอาหารที่บ้านเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น นายยามาโนโตที่ถนนเพชรบุรี (วังกรมหมื่นเทววงศ์) คืนนั้นนายควงได้แสดงสุนทรพจน์เป็นภาษาญี่ปุ่น คืออ่านจากตัวหนังสือไทยที่เขียนออกเสียงเป็นภาษาญี่ปุ่น พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ก็ทรงประทับอยู่ด้วย ได้มีการล้อเลียนสัพยอกถึงเรื่องลูกระเบิดแบบใหม่ที่สหรัฐฯ ทิ้งที่เมืองฮิโรชิมา ว่ามีฤทธิ์เดชมาก สองวันแล้วยังมีฝุ่นคลุ้งอยู่ เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็ออกมารับประทานกาแฟ บรั่นดีและคุยกันที่ห้องกลาง ขณะนั้นมีผู้สื่อข่าวญี่ปุ่น ๒—๓ นายรีบร้อนมาพบเอกอัครราชทูตและนายพลนากามูรา แล้วก็ซุบซิบอะไรกันอยู่ นายพลนากามูรานั้นเป็นคนอารมณ์ดี ชอบเขียนโคลงและวาดภาพ ในการรับ-ประทานอาหารแบบกันเองเช่นนั้น ท่านก็ชอบคุยและอยู่ด้วยกันนาน ๆ แต่วันนั้นท่านนายพลรีบลากลับก่อน ทั้ง ๆ ที่ยังรับประทานกาแฟไม่เสร็จ

ทางฝ่ายไทยก็ได้ข่าวจากขบวนการเสรีไทยว่าญี่ปุ่นยอมแพ้ โดยไม่มีเงื่อนไขแล้ว วันรุ่งขึ้นนายควงจึงได้เชิญนายพลนากามูรากับพวกผู้ใหญ่ฝ่ายญี่ปุ่นมาถามเพื่อยืนยัน แต่นายพลนากามูราตอบปฏิเสธ

ความจริงเรื่องการยอมแพ้นี้ฝ่ายญี่ปุ่นเองก็คาดว่าจะต้องมีขึ้น แต่เป็นห่วงเรื่องที่จะกระทบกระเทือนถึงสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ์ เอกอัครราชทูตยามาโมโตเองยังได้ทูลเชิญพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรไปปรึกษาว่าถ้าญี่ปุ่นยอมแพ้แล้วควรจะทำอย่างไรบ้าง พระองค์ท่านก็ทรงทำบันทึกชี้แจง และส่งสำเนามาให้นายกรัฐมนตรีอ่าน

การที่ญี่ปุ่นยังไม่ยอมรับการยอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไขในชั้นแรกนั้น มาทราบภายหลังว่า รัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมญี่ปุ่นขณะนั้นยังโต้แย้งว่า ไม่ควรจะยอมแพ้เพราะเชื่อว่าสหรัฐฯ คงมีลูกระเบิดชนิดนั้นไม่เกินสิบลูก ญี่ปุ่นพอจะต่อสู้ไปได้ ครั้นต่อจากวันนั้นประมาณ ๒ วัน สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ์ญี่ปุ่นทรงประกาศการยอมแพ้ โดยทางวิทยุ

กระจายเสียง นายพลนากามูราเมื่อได้พังพระบรมราชโองการสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ์แล้ว ก็มาพบนายควงแจ้งว่า เมื่อมีพระบรมราชโองการเช่นนั้น ก็เป็นอันว่าญี่ปุ่นยอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไข นายควงจึงว่าตามสัญญาร่วมรุกร่วมรบนั้น ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถอนตัวยอมแพ้ก็จะต้องแจ้งให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบล่วงหน้าก่อน เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้โดยไม่มีการปรึกษาหารือกับฝ่ายไทยก่อนเช่นนี้ ก็เท่ากับปล่อยให้ไทยต้องสู้รบกับฝ่ายสัมพันธมิตรโดยลำพังแต่ชาติเดียว นายพลนากามูราซึ่งทราบดีว่าฝ่ายไทยมีขบวนการเสรีไทยดำเนินการอยู่แล้ว ตอบว่าจะทำอย่างไรก็ทำเถิด เพื่อให้ประเทศไทยรอดตัว

ขณะนั้นนายปรีดี พนมยงค์ กำลังคิดเตรียมจะประกาศว่า การประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ เพราะไม่ใช่เป็นมติของประชาชน นายควงเองก็ปรารถนาที่จะให้ฝ่ายไทยปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย จึงว่าแก่นายพลนากามูราว่า ไทยนั้นได้จับคนอังกฤษอเมริกัน แล้วต่อมาก็ได้จับชนชาติเยอรมันในประเทศไทยมาแล้ว ต่อไปนี้ก็อาจจะต้องจับคนญี่ปุ่นในประเทศไทยบ้าง นายพลนากามูราว่าสุดแล้วแต่จะทำเถิด ขอให้ประเทศไทยเอาตัวให้รอดก็แล้วกัน

ดังได้ปรากฏต่อมา ได้มีการประกาศว่าการประกาศสงครามกับประเทศสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ เพราะมิใช่เป็นความประสงค์ของประชาชน แต่การปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยนั้น กองทัพสัมพันธมิตรภาคอาเซียอาคเณย์ ซึ่งมีนายพลเอกหลอดหลุยส์เมาต์เบตเตน เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดเป็นผู้ปลด

หลังสงครามแล้วนายพลนากามูรายังคงชอบพอสนิทสนมกับนายควง เมื่อท่านมาประเทศไทย ในสมัยหลังสงคราม ท่านก็มาเยี่ยมนายควง และเมื่อนายควงไปประชุมสมาคมโรตารี่ที่ประเทศญี่ปุ่น ก็แวะไปเยี่ยมท่านนายพล นายดนัย จุลชาติ บุตรชายนายพร้อม จุลชาติ และหลานสามคน ซึ่งนายควงฝากฝั่งกับนายพลนากามูราให้ศึกษาในประเทศญี่ปุ่น ท่านก็ดูแลปกครองให้เหมือนลูก ๆ หลาน ๆ นายพลนากามูราดีใจมาก ที่ได้มีโอกาสถวายที่ดินในญี่ปุ่นต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชินีในคราวเสด็จประพาสญี่ปุ่นเพื่อสร้างวัดไทย ท่านนายพลได้ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

เมื่อสงครามสร็จลงแล้ว รัฐบาลของนายควงได้ลาออกตามมารยาท นั่นคือหลังจากที่ได้เป็นรัฐบาลมาแล้วประมาณ ๑๓ เดือน เมื่อนายควงไปลาผู้สำเร็จราชการนั้นได้รับพระราชทานสายสะพายมหาปรมาภรณ์ช้างเผือก เมื่อแถลงยื่นใบลาในสภาผู้แทน ฯ ก็ได้รับการปรบมือจากสมาชิกทั้งสภา ฯ เป็นเกียรติยศอย่างสูง ซึ่งดูเหมือนจะไม่ปรากฏว่านายกรัฐมนตรีคนใดเคยได้รับเกียรติเช่นนั้น

นายทวี บุณยเกตุ ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ต่อมาอีกเล็กน้อย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และเป็นผู้มีบทบาทในเรื่องเสรีไทยมาแต่ต้น ก็ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี ว่าที่จริงแล้ว ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นคนไทยคนแรกที่ประกาศจากกรุงวอชิงตันว่า.... “ไม่ยอมพังคำสั่งของรัฐบาลที่มีหอกปลายปืนจี้หลังอยู่....” “นายมั่น” และ “นายคง” ยังกระจายเสียงเยาะเย้ยให้ ม.ร.ว. เสนีย์ เตรียมตัวมาเป็นนายกรัฐมนตรีด้วย ในสมัยนั้นญี่ปุ่นกำลังชนะสงครามทุกด้านในภาคแปซิฟิค การที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช กล้าประกาศเช่นนั้น ก็นับว่าเป็นการห้าวหาญอยู่ไม่น้อย

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการประกาศสงครามกับสัมพันธมิตรนั้น สหรัฐอเมริกายอมรับประกาศของไทยว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ ไม่ คิด ปรับ ไหม ประเทศไทย แต่ประการใดเลย แต่ประเทศอังกฤษยังมีข้อที่จะต้องผูกมัดประเทศไทยในประการสำคัญหลายเรื่องอยู่ ทั้งคิดจะเอาค่าเสียหายจากประเทศไทยด้วย จึงต้องมีการเจรจากันหลายคราว มีพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเป็นองค์สำคัญในเรื่องนี้ ในการนี้มีความจำเป็นต้องจัดสำนักงานข้าวขึ้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้ขอร้องให้นายควงรับเป็นผู้อำนวยการสำนักงานนี้

เพื่อให้เป็นไปตามแนวทางประชาธิปไตย เพราะสมาชิกสภาผู้แทน ฯ ชุดนี้ได้ มีอายุนานมาสองสมัยแล้ว จึงควรให้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ นายควงได้สมัครรับเลือกในเขตจังหวัดพระนคร โดยมี พ.ต. วิลาศ โอสถานนท์ เป็นคู่แข่งคนสำคัญ การหาเสียงได้เป็นไปอย่างครึกโครม นายควงเองแม้จะเป็นนายกรัฐมนตรีมาแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าร่ำรวยอะไร ไม่ได้เลี้ยงดูคนลงคะแนนที่ไหนเลย มีบางคนช่วยทำคำขวัญและติด

โปสเตอร์ช่วยนายควงโดยที่เจ้าตัวมิได้ทราบมาก่อน เช่นคำว่า “เหล็กวิลาศ หรือจะสู้ตะปูควง” เป็นต้น ในวันเลือกตั้งปรากฏว่ามีการต่อยตี พันแทงกันหลายหน่วย และผลการลงคะแนนนายควงได้ชัยชนะอย่างงดงาม

ดูเหมือนจะได้มีการกำหนดตัวเป็นการภายในแล้วว่า ผู้ใดควรจะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป เมื่อมีการประชุมสภา ฯ เพื่อหยั่งเสียงว่าผู้ใดควรจะเป็นนายกรัฐมนตรี เสียงข้างมากในสภา ฯ เลือกเอานายควง แต่นายควงขอถอนตัวถึงสองครั้ง นายเลื่อน พงศ์โสภณ สมาชิกสภา ฯ ผู้หนึ่งลุกขึ้นมาโจมตีนายควง เป็นทำนองว่าก่อแล้วไม่สาน คือเก็บธนบัตรใบละพันบาทไปแล้ว ก็ยังไม่คืน แล้วก็ยังมีเรื่องอื่นๆอีกหลายเรื่องที่ยังคาราคาซังอยู่ เมื่อสภาลงคะแนนเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกเพื่อดำเนินการให้ลุล่วงไป ก็ไม่ยอมรับ เมื่อสภา ฯ ลงคะแนนเลือกเป็นครั้งที่สามนายควงจึงยอมรับเป็นนายกรัฐมนตรี นายควงได้นำเอารายนามของคณะรัฐบาลใหม่ที่ตนจะตั้งขึ้นไปปรึกษากับนายปรีดี พนมยงค์ แต่ไม่ปรากฏว่าได้รับความสนใจเท่าใดนัก

ในระยะนั้นพลเรือเอกลอร์ดหลุยส์ เมาต์เบตเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดภาคเอเซียอาคเณย์ได้มาเยี่ยมกรุงเทพ ฯ และได้มาเยี่ยมนายกรัฐมนตรีด้วย พ.อ. หลวงสุรณรงค์ (ยศขณะนั้น) เป็นหัวหน้านายทหารติดต่อ ท่านผู้นี้เคยประจำอยู่กับกองบัญชาการของลอร์ดหลุยส์ ฯ ที่เมืองแคนดีมาแล้ว จึงได้เป็นกำลังสำคัญในการรับรองคราวนั้น ตามหมายกำหนดการมีว่า ลอร์ดหลุยส์ ฯ จะมาพบกับนายกรัฐมนตรีเพียงประมาณ ๓๐ นาที แต่นายควงได้มีความสนใจเรื่องดินแดนมณฑลบูรพามาก จึงได้สนทนากับลอร์ดหลุยส์ ฯ อยู่ตั้งชั่วโมงเศษ

ในการเลี้ยงอาหารค่ำรับรองลอร์ดหลุยส์ ฯ ก็ทำท่าจะเกิดความขลุกขลักขึ้นมา เพราะทางสำนักพระราชวังซึ่งโดยปกติเป็นผู้จัดหาเรื่องจาน ชาม คนเดินโต๊ะ ฯลฯ บอกว่าจัดให้ไม่ได้ เพราะข้าวของผู้คนต้องเตรียมใช้ในการรับเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่หัวหิน แต่เป็นคราวเคราะห์ดี ที่ลอร์ดหลุยส์ ฯ ขอร้องเป็นส่วนตัวว่าอย่าเลี้ยงดินเนอร์

แบบแบงเกวตอย่างปกติเลย ขอให้จัดเบี่นโต๊ะจีน เรื่องจึงรอดตัวไปโดยอาศัยทหารเรือเดินโต๊ะแทน

เวลานั้นได้เริ่มมีการจัดตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญและพรรคสหชีพขึ้นแล้ว แต่นายควงเองยังไม่นำพาเรื่องพรรค

นายทองอินทร์ ภูมิพัฒน์ สมาชิกสภา ฯ จังหวัดอุบลราชธานี ได้เสนอพระราชบัญญัติกำหนดราคาสินค้าต่อสภา ฯ เมื่อลงคะแนนแล้ว ปรากฏว่าฝ่ายรัฐบาลแพ้ไปสองคะแนน นายควงจึงลาออกต่อสภา ฯ ทันที พวกสมาชิกผู้แทน ฯ ต่างพากันบ่นว่าไม่ทราบว่านายควงจะจริงจังถึงเพียงนี้ เพราะเรื่องนี้ไม่ใช่นโยบายหลัก แล้วพากันเรียก พ.ร.บ. นี้ว่า “พ.ร.บ บักบ้ายข้าวเหนียว” ความจริงเรื่อง พ.ร.บ. บ้ายกำหนดราคาสินค้านี้ นายทองอินทร์ ฯ ได้เคยเสนอมาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อตนเบี่นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลนายควงครั้งแรก แต่ก็ตกลงถอนออกตั้งแต่ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เพราะส่วนมากในที่ประชุมเห็นว่าไม่เหมาะ จะเกิดความขัดข้องหลายประการ

เมื่อนายควงลาออกแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ได้รับเลือกให้จัดตั้งคณะรัฐบาล ควรกล่าวด้วยว่าเมื่อตกลงจะเลือกนายปรีดี ฯ เบี่นนายกรัฐมนตรีนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทราบถึงกับไปขอร้องนายปรีดีว่าอย่ารับเบี่นเลย เกรงจะทำให้ประวัติความดีงามที่สร้างไว้แต่หนหลังจะมัวหมองไป

ระยะนี้หนังสือพิมพ์ที่อยู่ในอาณัติของฝ่ายตรงข้าม ก็โจมตีนายควงอย่างรุนแรงเรื่อยมา มีอยู่ครั้งหนึ่งนายควงให้สัมภาษณ์ไปว่าในการเจรจาเรื่องราวทางการเมืองนั้นเราจะพูดให้ตรง ๆ ไปนักไม่ได้ เช่นสมมุติว่านักการทูตเขาจะปฏิเสธเขาก็จะบอกว่าจะพิจารณาดูก่อน ทำนองว่าขาวเบี่นดำอย่างนั้น หนังสือพิมพ์นั้นก็โจมตีว่านายควงพูดจาสัปปลับ จะต้องการขาวก็พูดว่าดำ ครั้งหนึ่งได้มีการต่อว่ากันอย่างรุนแรงในข้อความที่หนังสือพิมพ์สุวัณภูมิ์ลง นายควงถึงกับตัดเอาข้อความนั้นใส่กรอบ ตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ถ้าตนเองเบี่นฝ่ายผิดก็ขอให้มีอันเบี่นไปต่าง ๆ แต่ถ้าหนังสือพิมพ์ผิดก็จะ

ต้องเลิกล้มไป จะด้วยเหตุผลใดไม่ปรากฏ แต่หนังสือพิมพ์สุวัณภูมิก็เลิกล้มไปหลังจากนั้นไม่นานนัก

เมื่อได้มีการตั้งพรรคการเมืองกันแล้ว นายควงก็เริ่มงานเรื่องพรรคประชาธิปัตย์ ในการจัดตั้งพรรคประชาธิปัตย์นั้น คิดว่าถ้อยคำของนายควงเองเรื่อง "กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์" ดังต่อไปนี้จะชัดเจนดียิ่งนักคือ....

"เมื่อคุณเสนีย์ ปราโมช ได้พ้นตำแหน่งเอกอัครราชทูตกรุงวอชิงตันหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ได้มาเป็นนายกรัฐมนตรีต่อจากนายทวี บุณยเกตุ และเมื่อได้จัดการ ทำสัญญาสมบูรณ์แบบกับฝ่าย อังกฤษ อเมริกา เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ยุบสภาผู้แทนราษฎรให้มีการเลือกตั้งกันใหม่ ในขณะนั้น หลวงประดิษฐ-มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) กับพวกมีความปรารถนาจะให้นายดิเรก ชัยนามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แต่เมื่อถึงคราวเลือกนายกในสภา ฯ เข้า คะแนนเสียงของสมาชิกทั้งประเภท ๑ และประเภท ๒ ส่วนใหญ่มาเลือกข้าพเจ้าเป็นนายก ซึ่งยังความไม่พอใจแก่นายปรีดีและพวกเป็นอย่างมาก แต่นายปรีดีก็มิได้แสดงออกมานอกหน้า ในสภาเวลานั้นก็มีการเสนอกฎหมายอย่างมากมาย ในจำนวนกฎหมายทั้งหมดที่เสนอนั้น มีกฎหมายปิดบ้ายแจ้งราคาสิ่งของ เสนอโดยนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ซึ่งต่อมาได้ถูกขนานนามว่า "กฎหมายปิดบ้ายข้าวเหนียว" กฎหมายฉบับนี้ของนายทองอินทร์ ฯ ได้ร่างมาเมื่อสมัยได้เป็นรัฐมนตรีร่วมกับข้าพเจ้าในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้พิจารณารอบคอบแล้ว เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาราษฎรอย่างใด แต่กลับจะทำความยุ่งยากให้มากกว่า โดยเฉพาะทางด้านหัวเมือง และนายทองอินทร์ก็ยอมจำนนต่อเหตุผลในครั้งกระนั้น เมื่อมาถึงครั้งนี้กลับนำนายทองอินทร์ในนามของพรรคสหชีพกลับเสนอมาใหม่ รัฐบาลข้าพเจ้าได้แพ้คะแนนในขั้นรับหลักการของกฎหมายฉบับนั้น ๒ คะแนน ข้าพเจ้าและคณะก็ราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง

ขณะนั้นมีสมาชิกสภา ฯ หลายนายได้ประชุมปรึกษากันจัดตั้งพรรคขึ้น มี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายเลียง ไชยกาล นายปริญญา จุฑามาศ นายสุวิช พันธเศรษฐ นายโชติ คุ้มพันธ์ นายชวลิต อภัยวงศ์ นายอินทูร วรกุล นายบุญแท่ง ทองสวัสดิ์ และนายฟอง สิทธิธรรม เป็นผู้ริเริ่มตั้งพรรค โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เอาพรรคก้าวหน้าของตนมารวมกับพรรคประชาธิปไตยของ ดร. โชติ คุ้มพันธ์ แล้วให้ชื่อว่า "พรรคประชาธิปัตย์" เมื่อได้ร่างข้อบังคับกันขึ้นเรียบร้อยแล้ว จึงพากันมาหาข้าพเจ้าที่บ้านหน้าสนามกีฬาแห่งชาติ ชี้แจงเหตุผลและขอร้องให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่งหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ข้าพเจ้าเองในครั้งกระนั้นยังไม่เลื่อมใสในระบบพรรคการเมืองนัก เพราะเห็นว่า สมาชิกสภาก็ดี ประชาชนก็ดี ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริงในระบบนี้ เกรงว่ามีระบบพรรคกันไปแล้ว จะยังความไม่ราบรื่นในสภา แต่เมื่อได้มีการตั้งพรรคกันไปบ้างแล้ว เช่นพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญเป็นต้น กับทั้งกลุ่มนี้มีเจตน์จำนงอันแน่วแน่จะตั้งพรรคกันจริงๆ และผู้ที่อยู่ในกลุ่มนี้ ก็เป็นผู้มีความรู้และคงแก่เรียนกันดี ข้าพเจ้าจึงตกลงใจรับตำแหน่งเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ การประชุมครั้งแรกเราได้ตกลงยืมห้องชั้นล่างตำหนักของพระนางเจ้าสุวัฒนา ฯ เป็นที่ประชุม โดยที่ท่านเจ้าของตำหนักเสด็จไปประทับในต่างประเทศแล้ว นี่คือประวัติโดยย่อ ๆ ของการตั้งพรรคประชาธิปัตย์ และชาวประชาธิปัตย์ได้ยึดถือเอา วันที่ ๕ เมษายน เป็นวันกำเนิดของพรรค

ท่านทั้งหลายจะเห็นว่า พรรคประชาธิปัตย์ได้ยืนยงคงกระพันมาจนทุกวันนี้ทั้ง ๆ ที่เราได้ประสบมรสุมทางการเมืองมานับครั้งไม่ถ้วน แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็ยังคงอยู่ ถึงแม้ว่าบางคราวในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะได้ประกาศให้เลิกล้มพรรคการเมือง แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็คงอยู่ บรรดาสมาชิกก็คงยึดมั่นในอุดมการณ์ของตนตลอดมา บางท่านอาจจะตั้งคำถามว่า

ทำไมสมาชิกประชาธิปัตย์จึงจับกลุ่มเหนียวแน่น และช่วยกันรักษาอุดมคติและชื่อเสียงของพรรคเป็นอันดีจนถึงบัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าขอตอบว่า เพราะในชั้นแรกพรรคประชาธิปัตย์ ได้รวบรวมตั้งเป็นพรรคแล้ว จึงจัดหัวหน้าโดยเหตุนี้บรรดาสมาชิกของพรรคทั้งหมด ต้องรับผิดชอบในความเป็นอยู่ของพรรค ทั้งต้องรักษาเกียรติคุณของพรรคด้วย ส่วนหัวหน้าพรรคนั้นเป็นเพียงแต่ผู้ที่สมาชิกของพรรคอุปโหลกขึ้น จะเปลี่ยนกันเมื่อใดก็ได้ ในเมื่อเห็นกันว่าควรเปลี่ยน ซึ่งตรงกันข้ามกับพรรค ที่ตั้งกันมาโดยหัวหน้าพรรคแสวงหาลูกพรรคหรือสมาชิกของพรรคมาสนับสนุนตน อันเป็นเหตุให้สมาชิกของพรรคไม่มีความรับผิดชอบในความเป็นอยู่และเกียรติของพรรคเท่าใดนัก ทั้ง ๆ ที่สมาชิกรับว่ามีอุดมคติตรงกัน เราจึงเห็นได้ว่า เมื่อหัวหน้าพรรคหมดวาสนาครั้งใด ลูกพรรคก็แตกกระจายหมด ประหนึ่งรังผึ้งที่ขาดตัวนางพญาฉะนั้น”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระอนุชาและพระราชชนนีนั้นได้เสด็จกลับมาประทับที่กรุงเทพ ฯ ตั้งแต่สงครามเสร็จดังได้กล่าวแล้วข้างต้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นทรงรู้จักกับนายควงตั้งแต่ทรงพระเยาว์ นายควงเองก็มีความภักดีต่อพระองค์ท่านเป็นอย่างมาก คราวหนึ่งเสด็จประพาสสำเพ็ง ทรงรับสั่งให้นายควงตามเสด็จด้วย นายควงกราบทูลว่าตนไม่มีตำแหน่งจะตามเสด็จ แต่พระองค์ทรงรับสั่งว่า “ก็เราเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครอยู่แล้ว” นายควงจึงได้ตามเสด็จไป

ในระหว่างที่นายปรีดี ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ได้เกิดมีกรณีสวรรคตขึ้น และความเป็นขมันกับปูน ระหว่าง พรรคประชาธิปัตย์กับ พรรคสหชีพ และพรรค แนวรัฐ-ธรรมนูญก็รุนแรงยิ่งขึ้น มีสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์หลายนายได้ถูกจับกุม เช่นนายเลียง ไชยกาล และ ดร.โชติ คุ้มพันธ์

ในการเลือกตั้งสมาชิกผู้แทน ฯ ซ่อมในคราวนั้น ก็มีเหตุการณ์รุนแรงและไม่เป็นธรรมอยู่เป็นอันมาก นายไถง สุวรรณทัต ซึ่งสมัครรับเลือกตั้งในเขตจังหวัดธนบุรีถูกขว้างด้วยระเบิดมือถึงกับขาขาดไปข้างหนึ่ง การเลือกตั้งครั้งนั้นเรียกว่าการเลือกตั้ง

"โบว์ดำ" ตลอดมา นายควงในฐานะหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ได้ออกตระเวนช่วยหาเสียงในหลายจังหวัด ทั้งสนับสนุนให้ญาติ ๆ ที่พอจะสมัครเข้ารับเลือกได้เข้าสมัครในสภา ๆ ในระยะนั้นมีสมาชิกที่เป็นสกุลอภัยวงศ์ ถึง ๔ นายคือ นายควง อภัยวงศ์ นายประยูร อภัยวงศ์ นายชวลิต อภัยวงศ์ และนายสวาสดิ์ อภัยวงศ์ ที่รองลงมาก็มีสมาชิกที่เป็นสกุลทองสวัสดิ์ มีนายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ นายบุญเอื้อม ทองสวัสดิ์ และนายบุญฝาง ทองสวัสดิ์

เมื่อเริ่มลงมือเลือกตั้งซ่อมไปได้เล็กน้อย ทางฝ่ายรัฐบาลได้ทาบทามให้นายควงเป็นรองประธานคณะกรรมการไปเจรจาเรื่องดินแดนที่จะต้องคืนให้ฝรั่งเศสที่ปารีส มีพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรทรงเป็นหัวหน้าคณะ นายควงเป็นห่วงเรื่องดินแดนนี้มากทั้งๆที่เป็นห่วงเรื่องการเลือกตั้ง ซ้ำตนเองก็แตกแยกมาจากนายปรีดีแล้วก็ตาม ก็ยอมรับไปเจรจาด้วย โดยมอบเรื่องการเลือกตั้งซ่อมให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ดูแลแทน

ที่กรุงปารีสนายควงได้เข้าพบบุคคลสำคัญ เช่นนายวาแรน พลเอกคาตรูซ์ ซึ่งเคยเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนฝรั่งเศสมาแล้ว ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้เริ่มการประชุมด้วยการต่อว่าฝ่ายไทยที่ได้ทำให้เจ็บช้ำน้ำใจ นายควงจึงได้ตอบว่า แต่ถ้าเปรียบเทียบดูแล้ว เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ตัวนายควงเองซึ่งขณะนั้นอายุเพียง ๕ ขวบ ต้องอพยพผ่านป่าเขาแดนทุรกันดารมาจากบ้านเกิดจะมิเจ็บช้ำมากกว่าหรือ ท่านเหล่านั้นจึงถามว่าเป็นลูกพระยาคธาธรหรือ (คือเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ขณะเมื่อเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลบูรพาอยู่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาคธาธรธรณินทร์ ฝรั่งเศสในอินโดจีนส่วนมากรู้จักในบรรดาศักดินี้) ฝ่ายฝรั่งเศสชักจะรู้สึกเป็นกันเองบ้าง นายควงจึงมีจดหมายมาเล่าให้ญาติฟังว่า ฝรั่งเศสทำท่าจะคืนดินแดนบางส่วนให้ โดยเอาดินสอดำลากบนแผนที่แล้วว่า "เราไม่อยากจะได้ดินแดนที่เป็นป่าๆเช่นนี้ไว้ทำไม แต่เราไม่ต้องการให้เราเสียเกียรติไปโดยไม่จำเป็น" นายควงมีความดีใจในเรื่องนี้มาก ถึงกับมีจดหมายมาสั่งพรรคประชาธิปัตย์ไม่ให้คัดค้านเรื่องคืนดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส ด้วยความมั่นใจว่า เมื่อได้มีการปรับปรุงเขตแดนกันภายหลังเพื่อไม่ให้เป็นการเสียหน้าแก่ฝรั่งเศส ประเทศไทยจะต้องได้รับดินแดนในมณฑลบูรพาคืน

เป็นส่วนใหญ่ แต่การณ์กลับปรากฏว่า ทางรัฐบาลได้เปลี่ยนนโยบายใหม่ มุ่งมั่นไปในทางสร้างแผนอาเซีย ฉะนั้นจึงไม่สนใจที่จะได้ดินแดนเหล่านี้คืนจากฝรั่งเศส หากฝรั่งเศสจะยอมให้อิสรภาพแก่ประเทศลาว เขมร และญวน

ทางฝ่ายตรงกันข้าม บางคนได้ตำหนิ นายควง ว่าการที่นายควง อยากได้ดินแดนเหล่านี้คืนก็เพราะนายควงมีที่นามากมายที่จังหวัดพระตะบอง ความจริงที่นานี้บริษัทริโซโคล์ของฝรั่งเศสได้ขายให้แก่กระทรวงเกษตร ฯ และกระทรวงเกษตร ฯ ขายให้นายควง โดยให้ผ่อนใช้อีกต่อหนึ่ง เพราะเห็นว่านายควงเป็นผู้ที่มีคนนับถือมากในจังหวัดนั้น นับตั้งแต่เจ้าคุณบิดาได้ปกครองมณฑลนั้นมา จึงอาจดำเนินการให้ลุล่วงไป ไม่เป็นภาระแก่ทางราชการ แต่ยังมิได้ดำเนินการไปเท่าไรก็ต้องคืนดินแดนให้กับฝรั่งเศส

หลังจากมีกรณีสวรรคตแล้ว รัฐบาลนายปรีดี ฯ ได้ลาออกและ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้รับเลือกขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทน รัฐบาลได้จัดส่งพระยามหาอำมาตย์และนายเตียง ศิริขันธ์ เป็นคนสำคัญไปเจรจาเรื่องดินแดนแทนนายควง

เมื่อนายควงกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว ในการประชุมสภา ฯ ครั้งหนึ่งได้มีผู้ซักถามนายควงเรื่องดินแดน นายควงได้ตอบเป็นใจความว่า รัฐบาลใช้ให้ไปขอเสื้อผ้าเขาครั้นแล้วกลับเปลี่ยนว่าจะเอาแต่กางเกงใน แล้วจะให้ทำอย่างไร?

ความเป็นปรปักษ์ ระหว่างพรรคสหชีพ และพรรค แนวรัฐธรรมนูญ ซึ่งร่วมกันต่อพรรคประชาธิปัตย์ยิ่งเพิ่มความรุนแรงขึ้น

นายสุวิช พันธเศรษฐ สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ถูกยิงด้วยปืนกลมือใกล้ๆ สะพานนางเลิ้ง ขณะเดินออกจากบ้าน แต่เผอิญนายสุวิชไหวตัวทัน รีบโดดไปหลบหมอบในคูเสียจึงรอดตาย แต่ก็ไม่ทราบใครเป็นผู้ยิงจากรถยนต์เก๋งดำที่แล่นผ่านไป กระจกหน้ารถยนต์ของนายเลื่อน พงษ์โสภณ ก็ถูกอะไรกระทบขณะแล่นอย่ร้าวไปทั้งแผ่น เชื่อกันว่าเป็นลูกปืน

ทางสภาผู้แทน ฯ กำลังมีเรื่องอลเวงเรื่องกรณีสวรรคต ถึงกับมีการยิงหัวหมู ทดลอง ส่วนทางการครองชีพของประชาชนก็คับขันหนักขึ้น มีการบั่นส่วนข้าวสาร

รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การสรรพาหารขึ้นโดยซื้อของราคาแพงมาขายราคาถูก มีการขายทองคำแท่งที่เป็นทุนสำรองด้วย และซื้อรถยนต์บูอิคเก่งประจำตำแหน่งให้รัฐมนตรี ส่วนทางพรรคประชาธิปัตย์ฝ่ายค้านนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สมาชิกคนสำคัญคนหนึ่งก็นั่งรถสามล้อเครื่องไปประชุมสภา ฯ ขากลับก็มีสมาชิกพรรคอาศัยนั่งมาด้วย ไม่ปรากฏว่าสมาชิกพรรคคนใดร่ำรวยเป็นพิเศษ ด้วยเหตุที่ค่าครองชีพขึ้นสูงและประชาชนมีความคับแค้นยิ่งขึ้น พรรคประชาธิปัตย์จึงขอเปิดอภิปรายทั่วไป พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็มีใจกว้างขวาง ยินดีให้เปิดอภิปราย ทางราชการได้จัดให้มีการกระจายเสียงการอภิปรายทั่วประเทศเป็นเวลาเจ็ดวันเจ็ดคืนตลอดเวลาอภิปราย ได้มีการอภิปรายในหัวข้อสำคัญ ๆ ต่าง ๆ หลายประการ ถึงแม้ในการลงคะแนนฝ่ายรัฐบาลเป็นฝ่ายชนะก็ตาม แต่ในด้านจิตใจของประชาชนแล้วพรรคประชาธิปัตย์น่าจะเป็นฝ่ายชนะ

หลังจากที่ได้มีการเปิดอภิปรายเล็กน้อย นายเลียง ไชยกาล ได้พาสมาชิกพรรคหลายคน มีนายสวัสดิ์ คำประกอบ เป็นต้น ไปลานายควงออกจากพรรคประชาธิปัตย์ไปตั้งพรรคประชาชนอีกต่างหาก

ขณะนั้นได้มีข่าวลือว่าจะมีการปฏิวัติหนาหู เมื่อมีผู้ไปเรียนถาม พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ท่านก็ตอบว่า “ก็นอนคอยการปฏิวัติอยู่แล้ว” ทั้งนี้เพราะท่านมั่นใจในเสถียรภาพของรัฐบาล ทางฝ่ายทหารก็มี พล.อ. อดุลย์ อดุลย์เดชจรัส เป็นผู้บัญชาการทหารบก

เพื่อช่วยเหลือราษฎรที่ขาดแคลน พรรคประชาธิปัตย์ได้จัดให้มีงานขึ้นที่สวนอัมพร เพื่อเก็บเงินไปซื้อของที่เห็นจำเป็นแจกจ่ายแก่ราษฎร งานนี้ได้มีผู้คนไปร่วมมากมายเป็นที่ครึกครื้น ดร. โชติ คัมพันธ์ ถีบรถสามล้อให้ พล. ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นั่งเพื่อเก็บเงินบำรุงการกุศลนั้น

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ได้เกิดรัฐประหารขึ้นจริง ๆ ภายใต้การนำของ พล.ท ผิน ชุณหะวัน ค่ำวันนั้น พล. ร.ต. ถวัลย์ไปในงานที่สวนอัมพร มีผู้ไปแอบกระซิบ

ว่าเกิดมีรัฐประหารขึ้นแล้ว ท่านก็รีบผลุนผลันออกไปจากที่นั่น ไปอาศัยอยู่ที่สถานเอกอัครราชทูตจีน นายปรีดี ฯ ก็หลบลงเรือจ้างข้ามไปอาศัยอยู่ที่บ้านในคลองบางหลวง และด้วยความช่วยเหลือของนาวาเอกเดนนิส ทูตทหารเรืออังกฤษ ได้เดินทางต่อไปยังสิงคโปร์

พล.ท. ผิน ชุณหะวัน ได้เชิญตัวนายควงไปพบที่กระทรวงกลาโหมเมื่อตอนเช้าวันที่ ๙ พฤศจิกายน เพื่อทาบทามให้จัดตั้งรัฐบาล มีสมาชิกคนสำคัญๆของพรรคประชาธิปัตย์หลายนายได้คัดค้านไม่ให้นายควงยอมรับเป็นหัวหน้ารัฐบาล นายควงได้ตรวจดูข้อความของรัฐธรรมนูญฉบับ "ใต้ตุ่ม" ของหลวงกาจสงครามพร้อมกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และแม้ว่าจะมีเสียงของพรรคคัดค้านอยู่บ้างก็ตาม นายควงเห็นว่า เพื่อความเรียบร้อยของบ้านเมือง นายควงจึงยอมรับจัดตั้งรัฐบาล รัฐบาลนายควงต้องประสบความลำบากอยู่ไม่น้อยในเรื่องนี้ ไหนจะต้องเป็นธุระแวดระวังเรื่องพวกเสรีไทยที่ยังเป็นปึกแผ่นอยู่ ไหนจะต้องจัดการให้รัฐบาลต่างประเทศรับรอง เพราะเป็นรัฐบาลรัฐประหาร เวลาที่จะจัดการเรื่องลดค่าครองชีพก็เกือบจะไม่มี ต้องจัดการเรื่องร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่แทนรัฐธรรมนูญฉบับ "ใต้ตุ่ม" เรื่องกรณีสวรรคต ก็เป็นเรื่องสำคัญและเป็นวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของคณะรัฐประหาร

เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับฝ่ายทหาร ทางราชการจึงจัดให้ พ.อ. สงบ บุณยเกศานนท์ เป็นนายทหารติดต่อของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งปรากฏว่ามีความสำคัญขึ้นในคณะรัฐประหาร และดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก พ.ท. รวย อภัยวงศ์ เป็นนายทหารติดต่อของนายควง นายกรัฐมนตรี

ทางฝ่ายรัฐประหารได้ขอสิทธิบางประการและขอฝากคนบางคน เข้าทำงานในตำแหน่งต่าง ๆ แต่นายควงก็ปฏิเสธไปทุกราย ทางราชการได้ตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ประกอบด้วยสมาชิกที่รัฐสภาเลือกตั้งและไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลใด ๆ ทั้งสิ้น

ส่วนการแต่งตั้งวุฒิสภานั้น ม.จ. สิทธิพร กฤดากร ซึ่งทรงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ ได้ทรงเขียนไว้ในตอนหลังต่อมาว่า ... "นายควง อภัยวงศ์ ระมัดระวัง

ไม่ให้มี “ประชาธิปไตยจอมปลอม” เกิดขึ้นอีกได้ ในการเลือกและแต่งตั้งสมาชิกรัฐสภา จึงได้ร่วมมือกับคณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ภายใต้กรมพระชัยนาท ฯ องค์ประธานอย่างใกล้ชิด และเลือกเฟ้นเอาข้าราชการบำนาญที่ชำชองในการงานสาขาต่าง ๆ ประกอบกับพ่อค้าวาณิชที่มีชื่อเสียง และไม่มีข้าราชการประจำหรือสมาชิกพรรคของนายควงสักคนเดียว ฉะนั้น เมื่อมีการเลือกตั้งกันใหม่แล้ว รัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วคราวจึงประกอบด้วย ส.ส. ที่ราษฎรเลือกตั้งกับสมาชิกแต่งตั้งที่เป็นอิสระ ปราศจากอิทธิพลของรัฐบาลทั้งสิ้น จึงเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามระบอบประชาธิปไตย คือไม่ใช่ประชาธิปไตย “จอมปลอม” ...”

ในระหว่างที่เป็นรัฐบาลอยู่นั้น นายควงได้พยายามจะแยกข้าราชการการเมืองออกจากข้าราชการประจำให้เด็ดขาด มีหลายคนที่เป็นทั้งสภาชิกวุฒิสภาและดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำ เช่น พ.อ. เชย รมยานนท์เป็นต้น ก็ขอให้เลือกเอาว่าจะดำรงตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภา หรือจะดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงงานยาสูบแต่ตำแหน่งเดียว

ในการเลือกตั้งทั่วไป ปรากฏว่าสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ได้รับเลือกตั้งหลายจังหวัด ในการเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปแล้ว นายควงได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี

การเลือกตั้งทั่วไปดังนี้ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่อีกพรรคหนึ่ง ชื่อว่า “พรรคธรรมาธิปัตย์” มีท่าทีว่าจะสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม หลวงวิจิตร ฯ รับสมัครในเขตจังหวัดพระนคร แต่ไม่ได้รับเลือก

วันหนึ่งในต้นเดือนเมษายน ๒๔๙๑ มีสมาชิกคณะรัฐประหาร ๔ นายคือ พล.ต. สวัสดิ์ สวัสดิเกียรติ พ.อ. ศิลป์ ศิลป์ศรชัย รัตนวราหะ พ.ท. ก้าน จำนงค์ภูมิเวท และ พ.ท. ละม้าย อุทยานนท์ มาพบนายควงที่บ้าน บอกว่าคณะรัฐประหารไม่พอใจในการบริหารงานของรัฐบาล เช่นไม่สามารถแก้ปัญหาการครองชีพสูงได้ จึงขอให้ลาออก นายควงจึงส่งนายทหารติดต่อคือ พ.ท. รวย อภัยวงศ์ ไปพบหัวหน้าคณะรัฐประหารเพื่อยืนยันข้อความที่นายทหารทั้งสี่นำมาบอก แต่ พ.ท. รวย ฯ ไม่พบ พล.ท. ผิน ชุณหะวัน

ตอนบ่ายวันที่ ๖ เมษายน พล.ท. ผิน ชุณหะวันและ พล.ท. กาจ กาจสงครามได้มาบอกแก่นายควงว่า คณะรัฐประหารมีความประสงค์เช่นนั้นจริง นายควงจึงปรึกษากับคณะรัฐมนตรีบางท่าน กับผู้คุมกำลังฝ่ายทหารเรือและฝ่ายทหารอากาศดูว่า ควรจะคิดประการใด ฝ่ายที่คุมกำลังทั้งสองทัพ ต่างก็บอกว่าไม่อยากจะเกี่ยวในเรื่องนี้ นอกจาก พ.ต.อ. บรรจง ชีพเป็นสุขผู้เดียว ที่บอกว่ามีกำลังตำรวจประมาณ ๘๐๐ คนเศษพร้อมที่จะรับคำสั่งเมื่อการณ์เป็นเช่นนี้ นายควงก็ตกลงใจที่จะกราบถวายบังคมลาออก ตามใบกราบทูลดังนี้

สำนักนายกรัฐมนตรี

๖ เมษายน ๒๔๙๑

ขอกราบฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งข้าพระพุทธเจ้าและคณะเป็นรัฐบาลบริหารราชการแผ่นดิน ตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑ และรัฐสภาก็ได้ให้ความไว้วางใจแก่คณะรัฐบาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ข้าพระพุทธเจ้าและคณะรัฐบาลได้ปฏิบัติการสนองพระเดชพระคุณมา ด้วยความ จงรัก ภักดี และตามกำลังสติปัญญาและความสามารถเป็นเวลา ๑ เดือน

ครั้นถึงวันนี้ เวลาประมาณ ๙ นาฬิกา ได้มีนายทหารในกองทัพบก ๔ นายคือ พันโทก้าน จำนงค์ภูมิเวท พันเอกศิลป์ ศิลปศรชัย รัตนวราหะ พลตรี ส. สวัสดิ์เกียรติ และพันโทละม้าย อุทยานนท์ ได้มาหาข้าพระพุทธเจ้าที่บ้าน และแจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าคณะรัฐประหาร มีความไม่พอใจรัฐบาลนี้อย่างยิ่ง จึงประชุมกันลงมติขอให้รัฐบาลกราบถวายบังคมลาออกภายใน ๒๔ ชั่วโมง

เมื่อนายทหารทั้ง๔ได้ลากลับไปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้เชิญรัฐมนตรีบางท่านเท่าที่จะตามได้ ในขณะนั้นมาหารือ เมื่อได้ปรึกษากันแล้ว มีความเห็นว่า สมควรที่จะได้รับหลักฐานจากบุคคลที่ประชาชนรับรองว่าเป็นผู้นำในคณะรัฐประหาร เป็นต้นว่า

จอมพล ป. พิบูลสงคราม พลโท ผิน ชุณหะวัน พลโท กาจ กาจสงคราม ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มีหนังสือส่วนตัวไปยังพันโทก้าน จำนงค์ภูมิเวท เพื่อขอหลักฐานดังกล่าวแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้มอบหนังสือนั้นให้ว่าที่พันโทรวย อภัยวงศ์ นายทหารติดต่อประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ให้นำไปส่งแก่พันโทก้าน จำนงค์ภูมิเวท ว่าที่พันโทรวย อภัยวงศ์ได้กลับมารายงานว่า ได้นำหนังสือนั้นไปส่งที่วังสวนกุหลาบ แต่ไม่พบตัวพันโทก้าน เมื่อได้สอบถามได้ความว่าพันโทก้านอยู่ที่บ้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้นำหนังสือนั้นไปส่งให้แก่ตัวที่นั่น

ครั้นประมาณ ๑๔ นาฬิกาเศษวันเดียวกัน พลโทผิน ชุณหะวัน พลโทกาจ กาจสงคราม ได้มาหาข้าพระพุทธเจ้า และยืนยันว่า ข้อความที่พันโทก้านและคณะมาแจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้านั้นเป็นความประสงค์อันแท้จริงของคณะรัฐประหาร ข้าพระพุทธเจ้าได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อเวลา ๑๘ นาฬิกา และมีความเห็นเป็นส่วนมากว่าตามพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น รัฐบาลจำต้องรับในข้อเท็จว่า รัฐบาลไม่อยู่ในฐานะจะควบคุมสถานการณ์ให้เป็นปกติได้ สมดังที่ได้ไว้วางพระราชหฤทัย จึงขอพระราชทานกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งทั้งคณะตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ควรมิควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาข้าพระพุทธเจ้า

ควง อภัยวงศ์"

อนึ่งควรกล่าวด้วยว่า ระหว่างที่เป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ว่าในสมัยใด นายควงระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายเงินราชการลับของสำนักนายกรัฐมนตรีมาก และก็ตอนเข้าไปรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ไม่ว่าครั้งใด เงินราชการลับก็มักจะร่อยหรอเสียเกือบหมดแล้ว ในครั้งหลังนี้ได้มีข่าวใส่ความโจษจันว่านายควงเอาเงินราชการลับไปช่วยในการเลือกตั้งของพรรคประชาธิปัตย์ แต่ความจริงนั้นนายควงเอาเงินจำนวนเล็กน้อยไปให้เจ้าเพ็ชรราชแห่งประเทศลาวกู้ โดยมีพระพุทธรูปทองคำเป็นประกัน พระยาศราภัยพิพัฒน์รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในสมัยหลังก็บ่นเอาว่า ขอเงินนายควงเพื่อจัดสร้างตึกคุรุสภาเป็นจำนวนไม่มากมายเท่าใดนัก ก็ยังไม่ได้ นายควงให้ตั้งเป็นงบประมาณไป

เมื่อนายควงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพราะถูกบังคับแล้ว จอมพล-ป. พิบูลสงครามก็ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี

เพื่อให้มีการสนับสนุน เกิดความมั่นคงทางสภา ฯ ทางฝ่ายรัฐบาลได้ดึงเอาสมาชิกสภา ฯ ที่เป็นอิสระบ้าง สมาชิกที่เคยสังกัดอยู่กับพรรคประชาธิปัตย์บ้างมาสนับสนุน นายเลียง ไชยกาล หัวหน้าพรรคประชาชนเป็นผู้สนับสนุนคนสำคัญของรัฐบาลทางฝ่ายสภา ฯ

ในการจัดให้มีการลดค่าครองชีพลงให้ได้นั้น ทางราชการได้สั่งให้พ่อค้าลดราคากาแฟน้ำชา น้ำแข็งและก๋วยเตี๋ยวลง แต่พ่อค้าส่วนมากก็ลดคุณภาพของสินค้าลงไปให้สมกับราคาด้วย

รัฐธรรมนูญซึ่งร่างโดยคณะกรรมการผู้ร่างที่จัดตั้งขึ้นแต่ สมัย นายควง เสร็จ ลง เมื่อปลายเดือนธันวาคม ๒๔๙๑ และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศใช้ตั้งแต่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๙๒ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ เรียกกันว่ารัฐธรรมนูญปี ๙๒ ยอมรับกันว่าเป็นฉบับที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด ได้มีการถวายพระราชอำนาจแก่พระมหากษัตริย์อย่างชัดแจ้งในเรื่องที่มีพระราชอำนาจ **ทรงเลือก** และแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา

ได้มีการขึ้นเงินเดือนสมาชิกสภา ฯ โดยอ้างว่าเพื่อให้เหมาะสมกับการครองชีพมีการจัดหาบ้านพักให้สมาชิกอยู่ในกรุงเทพ ฯ การขึ้นเงินเดือนของสมาชิกสภา ฯ นี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ลาออกเพราะเห็นว่าเป็นการขัดต่ออุดมคติ นอกจากการขึ้นเงินเดือนแล้ว สมาชิกสภา ฯ ที่เป็นฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลก็ได้รับเงินแจกเป็น ครั้ง คราว ใน สมัย ปิด ประชุมสภา ฯ ทั้งมีอภิสิทธิ์บางประการในการค้าขายด้วย

ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้เกิดการจลาจลยึดวังหลวงขึ้น เข้าใจกันว่านายปรีดี ฯ กับพวกเป็นผู้ดำเนินการ การปราบการจลาจลครั้งนี้ พล.ต. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ เป็นกำลังสำคัญ หลังจากการปราบปรามแล้ว ก็ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นแม่ทัพภาค ๑ และเริ่มมีบทบาททางการเมืองแต่นั้นมา

ส่วนพรรคประชาธิปัตย์นั้น ก็เตรียมการที่จะเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปอย่างเดียวกับที่เคยทำมาแล้วสมัยรัฐบาล พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ แต่สมาชิกพรรคมีจำนวนน้อย จึงขอความร่วมมือจากพรรคสหไทยแต่ชรอยรัฐบาลจะเกรงว่าการเปิดอภิปรายเช่นนั้น จะเป็นขบวนให้เกิดรัฐประหารขึ้นอีก จึงมีเรื่องประหลาดเกิดขึ้นคือสมาชิกบางคนที่เข้าชื่อเสนอญัตติไว้แล้ว แอบไปขอถอนชื่อออก เป็นเหตุให้จำนวนสมาชิกมีไม่ครบเสียงพอจะเปิดอภิปรายได้ สมาชิกสภา ฯ ที่แอบไปถอนชื่อนั้นจะได้ลาภสักการะอย่างใดไม่ปรากฏ

แม้จะไม่มีการเปิดอภิปราย รัฐประหารก็เกิดขึ้นจนได้ แต่เป็นรัฐประหารเงียบ ไม่มีการเคลื่อนย้ายกำลังทหารแต่อย่างใด มีเพียงประกาศทางวิทยุกระจายเสียงว่า อิทธิพลของคอมมิวนิสต์ได้เข้าแทรกซึมทั่วไป รัฐบาลไม่สามารถจะจัดการเรื่องนี้ได้ ทั้งไม่สามารถจะปราบคอรัปชั่นอันเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของคณะรัฐประหารได้ คณะผู้รักชาติประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ และประชาชนผู้รักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จึงพร้อมใจกันเอารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ มาใช้เพื่อความรุ่งเรืองของประเทศชาติต่อไป ได้มีการจัดตั้งคณะบริหารประเทศชั่วคราวขึ้น มีพล.อ. ผิน ชุณหะวัน พล.ท. เดช เดชประดิยุทธ พล.ท. สฤษดิ์ ธนะรัชต พล.ร.ต. ประยูรยุทธศาสตร์ โกศล พล.ร.ต. หลวงชำนาญอรรถยุทธ พล.ร.ต. สุนทร สุนทรนาวิน พล.อ.อ. ฟื้น รณภากาศฤทธาคนี พล.อ.ท. หลวงปรุงปรีชากาศ พล.อ.ท. หลวงเชิดวุฒากาศ พล.ต.ท. เผ่า ศรียานนท์ เป็นผู้รักษาความสงบภายใน

เมื่อมีการตั้งสมาชิกสภา ฯ ประเภท ๒ ตามรัฐธรรมนูญฉบับนั้นแล้ว ได้มีการประกาศตั้งรัฐบาลใหม่ มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี

ด้วยเหตุที่พรรคการเมืองอันมีอยู่หลายพรรคต้องเลิกล้มไป เพราะรัฐประหารเงียบ รัฐบาลจึงเลี่ยงโดยจัดตั้งคณะกรรมการนิติบัญญัติขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยสมาชิกสภาฯ ประเภท ๑ และประเภท ๒ ที่สนับสนุนรัฐบาล สมาชิกประเภทนี้ได้รับเงินเดือนเพิ่มพิเศษต่างหากอีกคนละ ๒,๐๐๐ บาท โดยไม่ทราบว่าจ่ายจากงบประมาณแผ่นดินยอดใด

ในปลายเดือนมิถุนายน ๒๔๙๔ ขณะที่มีการรับมอบเรือขุด "แมนฮัตตัน" จากสหรัฐฯ นั้น จอมพลแปลก พิบูลสงครามถูกนายทหารบางนายจับกุมตัวในท่ามกลางพิธี แล้วนำลงเรือยกพลขึ้นบกไป ทหารบก ทหารอากาศและตำรวจร่วมมือกันรบทหารเรือ ภายหลังนายทหารเรือคณะนั้นก็ปล่อยตัวจอมพลแปลกให้กลับ เมื่อ พล.ท. ม.ล. ขาบ กลชรไปรับ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ท่านผู้หญิงและคณะได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่าง ๆ เกือบทั่วโลก ครั้นเมื่อกลับมาแล้วก็เปิดให้หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เข้าสัมภาษณ์ เปิดให้มีการพูดระบายความตึงเครียดที่ท้องสนามหลวงทำนองเดียวกับไฮด์ปาร์คในประเทศอังกฤษ ในการนี้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ซึ่งมีอำนาจรุ่งเรืองทางตำรวจไปพูดที่สนามหลวงเป็นครั้งแรก ถูกนักพูดจับตัวให้สาบานต่อหน้าฝูงชนที่ไปฟัง

ความผันแปรทางการเมืองทำให้จอมพลแปลกตรา พ.ร.บ. ได้มีการจัดตั้งคณะพรรคการเมืองขึ้นได้ พรรคการเมืองที่สำคัญที่ตั้งขึ้นในขณะนั้นคือ พรรคเสรีมนังคศิลา มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นหัวหน้าพรรค พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์เป็นเสนาธิการ ส่วนนายควงได้ขอจดทะเบียนให้พรรคประชาธิปัตย์คืนชีพขึ้นใหม่ พรรคธรรมาธิปัตย์เปลี่ยนจากหลวงวิจิตรวาทการมาเป็น ร.ต.อ. เปียม บุณยโชติเป็นหัวหน้าพรรค แต่หัวหน้าพรรคนี้ก็คงเป็นเลขานุการนายกรัฐมนตรีอยู่

ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้น พรรคประชาธิปัตย์ได้ส่งผู้สมัครรับเลือกเข้าแข่งขันกับพรรคเสรีมนังคศิลาหลายจังหวัด ในการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคเสรีมนังคศิลารู้สึกว่าเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะให้หัวหน้าพรรคได้คะแนนนำในจังหวัดพระนคร เพื่อแสดงว่าได้รับคะแนนนิยมจากราษฎรอย่างกว้างขวาง ทั้งมั่นใจว่าทางฝ่ายทหารในอำเภอดุสิตจะช่วยแข็งแรง แต่การณ์ปรากฏว่าไม่เป็นเช่นนั้น ชรอยทหารคงจะเดินแถวไปลงคะแนนโดยไม่ได้รับคำสั่งให้ลงคะแนนให้ใคร หรือไม่คงจะเป็นเพราะการลงคะแนนในคูหาไม่มีใครทราบได้ว่า ลงให้ใคร คะแนนจึงเปลี่ยนไปจากที่คาดไว้เดิม ทำให้การนับคะแนนในอำเภอนี้ขลุกขลัก และล่าช้าผิดปกติ แล้วก็มีเหตุการณ์

รุนแรงเกิดขึ้น เช่นคนที่สนับสนุนเข้าข้างนายควงแต่เพียงเล็กน้อย ก็ถูกฆาตกรรมด้วย ดังกรณีที่เกิดขึ้นใกล้โรงกระษาปน์ อันธพาลก็เที่ยวขู่เข็ญตามหน่วยลงคะแนนหลายแห่ง หัวหน้าอันธพาลก็กลายเป็น "ผู้กว้างขวาง" ไป การเลือกตั้งครั้งนั้นเห็นกันว่าเป็นการเลือกตั้งที่สกปรกที่สุด แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็ยังหลุดมาได้ ๒ นาย คือนายควง อภัยวงศ์ และ น.ท. พระประยุทธชลธี

ประชาชนเห็นว่าการเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการผันมติของตนอย่างยิ่ง บรรดานิสิตนักศึกษา และประชาชนนับเป็นจำนวนไม่น้อยได้ตระเตรียมที่จะเดินขบวน ได้มีนิสิตหลายคนได้ไปหารือกับนายควงที่บ้านถึงเรื่องจะเดินขบวน นายควงได้ขอร้องไว้เพราะเกรงจะเกิดการวุ่นวายขึ้น

รัฐบาลเองก็ได้ทราบข่าวเรื่องนี้และเตรียมการจะระงับไม่ให้เกิดขึ้น รัฐบาลเห็นว่าเหตุการณ์ทั้งนี้ ถ้าเกิดขึ้นจริง คงจะเหลือกำลังตำรวจที่จะจัดการได้ จึงมีมติให้ฝ่ายทหารเตรียมปราบปราม แต่รูปการเดินขบวนได้ตั้งเค้ามาแล้ว ก็เริ่มก่อตัว วันนั้นได้มีการจัดตั้งขบวนขนทัพทองสนามหลวง แล้วขบวนก็เคลื่อนมาถนนราชดำเนิน ตลอดทางก็มีประชาชนเข้าร่วมสมทบด้วย เพิ่มขึ้นเรื่อยมา รัฐบาลได้ส่งกำลังทหารพร้อมด้วยอาวุธออกขัดขวางที่เชิงสะพานมัฆวาฬรังสรรค์ แต่ขบวนได้กลายเป็นคลื่นมนุษย์เสียแล้ว จึงดึงดันจะผ่านแนวทหารมาให้ได้ จอมพลสฤษดิ์ฯ ได้มายังที่เกิดเหตุและสั่งงดไม่ให้ทหารใช้อาวุธกับผู้เดินขบวน แต่ขออย่าให้ผู้เดินขบวนกระทำการรุนแรงกับทหาร หากประชาชนเหล่านั้นต้องการจะพบกับนายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ฯ ก็รับจะเป็นผู้พาไปพบเจรจาติดต่อให้ ขบวนจึงเคลื่อนเข้าสู่ทำเนียบรัฐบาล แต่พอมาถึงก็เห็นว่าประตูทำเนียบปิด เพราะตำรวจรักษาการณ์ไม่ยอมให้ประชาชนเข้าไป ประชาชนจึงต้องพังประตูทำเนียบ เมื่อเข้าไปถึงตึกที่ประชุมคณะรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ฯ จึงขอให้จอมพลแปลกพูดกับประชาชน แต่ประชาชนไม่พอใจในคำชี้แจงของจอมพลแปลก กลับขอให้จอมพลสฤษดิ์พูด จอมพลสฤษดิ์ฯ จึงกลายเป็นขวัญใจของประชาชน รับปากกับประชาชนว่าจะไปเจรจากับรัฐบาลและฝากคำว่า "พบกันใหม่เมื่อชาติต้องการ" อันเป็นปริศนาอยู่

จอมพลสฤษดิ์ ฯ ได้ตั้งตู้รับจดหมายแสดงความคิดของประชาชน เมื่อรวบรวมแล้ว ประการสำคัญก็คือต้องการให้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์พ้นจากตำแหน่งไป เพราะถือว่าเป็นตัวจักรสำคัญในเรื่องการเลือกตั้งสกปรก จอมพลสฤษดิ์ ฯ จึงเสนอความคิดเห็นของประชาชนในข้อนี้ต่อจอมพลแปลก เมื่อดำเนินการไปตามนั้น เป็นการคลายความเคร่งเครียด แต่ไม่ปรากฏว่าจอมพลแปลกได้จัดการแต่ประการใด บางทีจะเป็นเพราะไม่เชื่อว่าเป็นความคิดเห็นอันแท้จริงของประชาชน จอมพลสฤษดิ์ ฯ เห็นว่าการที่ไปรับปากกับประชาชนไว้ แล้วตนเองจัดการอย่างไรไม่ได้นั้น ตนจะต้องเป็นผู้เสียหาย

ขณะนั้นพรรคการเมืองเกิดขึ้นใหม่อีกพรรคหนึ่ง คือพรรค "สหภูมิ" มีนายสุกิจ นิมานเหมินทร์ สมาชิกสภา ฯ จังหวัดเชียงใหม่เป็นหัวหน้าพรรค นายสงวน จันทรสาขา สมาชิกสภา ฯ จังหวัดนครพนมและเป็นน้องชายต่างบิดากับจอมพลสฤษดิ์ ฯ เป็นเลขานุการ คณะทหารก็ได้มีการเคลื่อนไหวร่วมกับสมาชิกประเภท ๒ ร่วมกันยื่นข้อเสนอแก่จอมพล ป. พิบูลสงครามว่า คณะรัฐบาลชุดใหม่ที่จะแต่งตั้งขึ้น จะต้องประกอบด้วยสมาชิกประเภทที่ ๒ และคณะทหารร่วมอยู่ด้วยไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง ถ้ามิเช่นนั้นแล้วจะไม่ยอมร่วมมือให้ความไว้วางใจรัฐบาล จอมพลแปลกได้เรียกประชุมคนสำคัญ ๆ โดยด่วน ผลของการประชุมปรากฏว่า จอมพลสฤษดิ์ ฯ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พล.ต. ประภาส จารุเสถียร เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ส่วน พล.ต.อ. เผ่า ฯ นั้นยังคงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจอยู่อีกด้วย ทั้ง ๆ ที่การแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นการแลกกับตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจซึ่ง พล.ต.อ. เผ่า ฯ จะต้องลาออก

พรรคประชาธิปัตย์กับสมาชิกสภา ฯ ที่ไม่ได้สังกัดพรรคการเมืองใด ก็ร่วมมือกับพรรคสหภูมิเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปแบบไม่มีการลงมติ การเปิดอภิปรายครั้งนี้แม้จะไม่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่รัฐบาลโดยตรงอย่างใดได้ก็ตาม เพราะสมาชิกสภา ฯ พรรคเสรีมนังคศิลา ได้เสนอให้ผ่านข้ออภิปรายไปโดยเร็ว ไม่ทันจะได้มีการแคะได้ละเอียด

แต่ก็คงมีปฏิกิริยาอย่างสำคัญเกิดขึ้นจนได้ คือจอมพลสฤษดิ์ ฯ พล.ท. ถนอม กิตติขจร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ต. ประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรงมหาดไทย ได้พร้อมใจขอลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี คงดำรงตำแหน่งประจำฝ่ายทหารแต่ด้านเดียว

เวลานั้นได้มีการคุ้ยเขี่ยเรื่องกรณีสวรรคตขึ้นที่สนามหลวงอีก เป็นทำนองว่านายปรีดี ฯ มิได้ส่วนเกี่ยวข้อง แล้วนายสังข วัฒโนทัย คนสนิทของจอมพลแปลก ซึ่งมีสมญานามว่า "นายคง" ในการกระจายเสียงทางวิทยุในสมัยสงคราม ก็เดินทางอย่างลับๆ ออกไปประเทศจีนแดง

จอมพลสฤษดิ์ ฯ นั้นนอกจากจะลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีแล้ว ยังลาออกจากตำแหน่งรองหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลาด้วย พร้อมทั้ง พล.ต. กฤษณ์ สีวรา และสมาชิกสภา ฯ ฝ่ายทหารก็ลาออกจากพรรคนี้เกือบทั้งหมด

จอมพลแปลก พยายามหาทางปรองดองกับจอมพลสฤษดิ์ ฯ โดยให้จอมพลผิ้นฯ เป็นผู้ติดต่อทาบทามว่า รัฐบาลพร้อมที่จะดำเนินการปรับปรุงต่าง ๆ ตามที่ฝ่ายทหารต้องการ แต่เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับต่างประเทศและอื่น ๆ อีก จอมพลแปลกก็จะคงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป ทางฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ ฯ มี พล.ต. ประเสริฐ รุจิรวงศ์เป็นผู้ติดต่อกับจอมพลแปลกแทน การเจรจาครั้งนั้นไม่เป็นผล ทางฝ่ายทหารยืนยันจะให้จอมพลแปลกลาออก

ทางฝ่ายประชาชนได้มีการชุมนุมกันที่สนามหลวง แล้วเดินขบวนมายังทำเนียบรัฐบาล พากันโห่ร้องให้จอมพลแปลกลาออก เดินกลับไปสนามหลวง ชุมนุมกันอยู่จนกระทั่งเกือบ ๒๐.๐๐ น. จึงเคลื่อนขบวนไปชุมนุมที่หน้าตึกที่พักของจอมพลสฤษดิ์ ฯ ที่สี่เสาเทเวศร์ ขณะนั้นจอมพลสฤษดิ์ ฯ ไม่อยู่ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ฯ กลับมาจากประชุมที่หอประชุมกองทัพบก ประชาชนก็โห่ร้องต้อนรับ

การเจรจาระหว่างจอมพลแปลกและฝ่ายทหารยังคงดำเนินอยู่ จอมพลแปลกขอผลัดให้คำตอบโดยมีกิจจะต้องเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะด้วยเรื่องอะไรไม่

ทราบ แต่ทางทหารและพวกที่ทราบเรื่องทั่ว ๆ ไป คาดว่าคงจะกราบทูลขอพระบรมราชโองการปลดจอมพลสฤษดิ์ ฯ ออกจากตำแหน่ง ทางฝ่ายทหารก็ติดตามการเคลื่อนไหวของจอมพลแปลกอยู่ทุกระยะ ทราบว่าได้มีการประชุมพรรคเสรีมนังคศิลาด่วน ผลของการประชุมเชื่อกันว่าจะมีการจับกุมบุคคลสำคัญ ๆ ทางฝ่ายทหารด้วยแบบจู่โจมในตอนดึกคืนวันที่ ๑๖ กันยายน หรือเช้ามืดวันที่ ๑๗ ทางฝ่ายทหารจึงชิงทำรัฐประหารเสียก่อนตั้งแต่เวลาประมาณ ๒๐.๐๐ น. ของคืนวันที่ ๑๖ กันยายน

จอมพลแปลกหนีออกนอกประเทศไปลี้ภัยที่ประเทศเขมร พล.ต.อ. เผ่า ฯ ก็ถูกบังคับให้เดินทางไปพำนักอยู่เสียในประเทศสวิสเซอร์แลนด์ เมื่อคณะรัฐประหารได้ควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ในบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มหารือเรื่องการจัดตั้งรัฐบาล ตกลงเชิญให้นายพจน์ สารสินดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

เมื่อได้แต่งตั้งสมาชิกสภา ฯ ประเภท ๒ และจัดตั้งคณะรัฐบาลเรียบร้อยแล้วก็ได้มีการตระเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปสำหรับสมาชิกสภา ฯ ประเภท ๑ เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสเลือกผู้แทนมาทำหน้าที่ในสภา ฯ ต่อไป การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการต่อสู้อย่างสำคัญของพรรคสหภูมิฝ่ายหนึ่งกับพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีนายควงเป็นหัวหน้าพรรคอีกฝ่ายหนึ่ง ผลของการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคสหภูมิได้รับเลือก ๔๔ คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือก ๓๙ คน การที่สมาชิกพรรคสหภูมิซึ่งเป็นพรรคที่สนับสนุนรัฐบาลได้คะแนนเสียงไล่เรี่ยกับพรรคประชาธิปัตย์นี้ ทำให้พรรคสหภูมิครองคะแนนเสียงข้างมากในสภา ฯ อย่างเด็ดขาดไม่ได้ นอกจากจะได้รับความร่วมมือจากสมาชิกพรรคอื่นหรือสมาชิกที่ไม่สังกัดพรรคใดด้วย เพื่อแก้ปัญหานี้ จอมพลสฤษดิ์ ฯ ได้จัดตั้งพรรค "ชาติสังคม" ขึ้น โดยตนเองเข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค ม พล.อ. ถนอม กิตติขจร กับนายสุกิจ นิมานเหมินทร์ เป็นรองหัวหน้าพรรค และ พล.ท. ประภาส จารุเสถียรเป็นเลขาธิการ

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น จอมพลสฤษดิ์ ฯ ปรารถนาที่จะให้นายพจน์ สารสินดำรงอยู่ต่อไป แต่นายพจน์ สารสินไม่ยอมรับ อ้างแต่เพียงว่ามีภาระด้านอื่นอีกมากมาย ความจริงเชื่อกันทั่วไปว่า เมื่อมีการเลือกตั้งแล้ว นายพจน์ ฯ คงจะเห็นว่า นายกรัฐมนตรี

ควรจะเป็นสมาชิกสภา ฯ ที่ราษฎรเลือกมา แต่เมื่อนายพจน์ ฯ เองมิได้สมัครรับเลือกตั้ง จึงไม่ประสงค์จะรับตำแหน่งนั้น ฉะนั้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจึงไปได้แก่บุคคลที่มีความสำคัญรองไปจากจอมพลสฤษดิ์ ฯ คือ พล.ท. ถนอม กิตติขจร

ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญปี ๒๔๗๕ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้น มีบทเฉพาะกาลให้สมาชิกประเภทที่ ๒ จับสลากพ้นตำแหน่งตามจำนวนสมาชิกประเภทที่ ๑ ที่ราษฎรจะเลือกเข้ามา เมื่อประชาชนในจังหวัดใดได้มีความรู้เข้าเกณฑ์นั้นตามบัญญัติไว้ในกฎหมายเลือกตั้ง ในการนี้จะมีการเลือกตั้งใน ๕ จังหวัดคือ จังหวัดพระนครจะมีผู้แทนราษฎรจำนวน ๙ นาย จังหวัดธนบุรีจำนวน ๓ นาย จังหวัดกาฬสินธุ์ ๓ นาย จังหวัดร้อยเอ็ด ๔ นาย และจังหวัดอุบล ฯ ๗ นาย รวมเป็น ๒๖ นาย การเลือกตั้งครั้งนี้แม้จะกระทำเพียงใน ๕ จังหวัดก็ตาม แต่ก็เป็นการเลือกตั้งครั้งสำคัญ เป็นการหยั่งเสียงความนิยมของประชาชนว่ามีอยู่แก่พรรคใด ผลของการเลือกตั้ง ปรากฏว่าสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือก ๑๓ คน ฝ่ายพรรคชาติสังคมได้รับเลือก ๙ คน ผู้สมัครที่ไม่สังกัดพรรคใดได้รับเลือก ๔ คน การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่เคยมีมาในประเทศไทย

ผลของการเลือกตั้งแสดงว่าประชาชนยังให้ความสนับสนุนแก่พรรคประชาธิปัตย์มากกว่าพรรคอื่น ทั้ง ๆ ที่พรรคประชาธิปัตย์ไม่มีลาภสักการะอะไรให้แก่สมาชิกพรรคเป็นพิเศษ ก็มีผู้เสียสละสมัครเข้าเป็นสมาชิก บางครั้งก็มีเรื่องขัดใจกันระหว่างคนเด่น ๆ ว่าใครควรจะสมัครใครไม่ควร และเรื่องนี้ดูจะเป็นเรื่องเดียวที่เป็นปัญหาอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ ไม่ใช่เรื่องว่าใครควรจะได้ลาภสักการะอย่างใด

พรรคชาติสังคมมีเรื่องวุ่นวายเรื่องสมาชิกขอประโยชน์ ตำแหน่งการงานพิเศษและลาภสักการะบางอย่างเป็นเครื่องตอบแทนการสนับสนุนของตน

พล.ท. ถนอม ฯ ก็พยายามจะบริหารราชการไปตามวิถีทางระบอบประชาธิปไตย ได้สั่งให้เอาเงินรายได้จากสลากกินแบ่งเข้างบประมาณแผ่นดินให้มากขึ้น จอมพลสฤษดิ์ ฯ ประธานสำนักงานสลากกินแบ่งขณะนั้นกำลังพักผ่อนอยู่ในต่างประเทศ มิได้รับทราบในเรื่องนี้ด้วย เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ฯ ได้ทราบถึงเรื่องความวุ่นวายในพรรคชาติสังคมและ

เรื่องอื่น ๆ ดี จึงได้เดินทางกลับประเทศไทยอย่างเงียบ ๆ ครั้นถึงวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ก็ได้กระทำรัฐประหารเงียบขึ้น โดยอ้างว่าสถานการณ์ภายในขณะนั้น ลัทธิคอมมิวนิสม์เป็นภัยอันใหญ่หลวง แทรกซึมทั่วไป จึงต้องทำการรัฐประหาร เท่ากับทำการผ่าตัดอย่างใหญ่ ต้องงดใช้รัฐธรรมนูญปี ๒๔๗๕ และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ๒๔๙๕ เลิกพรรคการเมือง แล้วจอมพลสฤษดิ์ ฯ ก็ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองพระราชอาณาจักร มีการประกาศใช้กฎอัยการศึก แต่งตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐ-ธรรมนูญ การร่างรัฐธรรมนูญนั้นก็ตั้งหน้าตั้งตากระทำกันอย่างจริงจังเป็นเวลานานครันเพื่อให้เหมาะสมกับประเทศไทย คือร่างกันตลอดมาตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ ฯ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนกระทั่งถึงอสัญญกรรมก็ยังไม่เสร็จ มาจนกระทั่งจอมพลถนอม ฯ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็ทำท่าว่าจะเสร็จลง แต่ก็ยังไม่ทราบว่าเมื่อใดจะประกาศใช้ หรือภาวะสถานการณ์ภายในยังไม่อำนวยก็ยังไม่ทราบได้

ตั้งแต่ได้มีการยุบสภา ฯ และสถาบันการเมืองต่าง ๆ หมดแล้ว นายควงก็อยู่กับบ้านอย่างปกติ วันธรรมดาก็ไปทำงานที่บริษัทกรุงสยามประกันชีวิตจำกัด บ่ายวันพฤหัสบดีก็ไปประชุมสโมสรโรตารี บางวันก็มีผู้เชิญไปแสดงปาฐกถา โต้วาที อภิปราย ซึ่งก็รับเชิญเสมอ เช้าวันอาทิตย์ก็มักไปซื้อต้นไม้และของเบ็ดเตล็ดที่ตลาดนัดสนามหลวง แล้วตอนเที่ยงก็นัดญาติ ๔—๕ คน มารับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน

เมื่อรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น นายควงก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการคนหนึ่ง และยังได้รับเลือกให้เป็นอนุกรรมการสาขาคมนาคม และเป็นกรรมการร่างระเบียบข้อบังคับการประชุมของสภานี้

ราวปี พ.ศ. ๒๔๙๘ นายควงได้ดำริและจัดตั้งหน่วยมนษยธรรมขึ้น โดยให้นายไถง สุวรรณทัตจัดดำเนินงานฝั่งธนบุรี และนายเกียรติ ศุภโกวิท จัดทำฝั่งพระนคร ทั้งนี้ได้สละทรัพย์สินส่วนตัวซื้อรถยนต์โฟล์คสวาเก็นแบบตู้ แล้วติดตั้งเตียงพยาบาล จัดหาจ้างหมอ พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล คนขับ และผู้ช่วยอื่น ๆ รวม ๗ คนประจำรถ เพื่อออกไปบำบัดโรคภัยของประชาชน หน่วยนี้ทำงานทุกวัน เริ่มตั้งแต่ ๑๖.๐๐ น. จนถึง

โหรหน้าสนามกีฬา.

พลบค่ำ ถ้ายังมีคนไข้อยู่ก็อยู่ต่อจนรักษาเสร็จ หมอประจำรถจะตรวจสุขภาพ ทำการรักษาและแจกยาแก่ประชาชนในละแวกที่ยากจน โดยมิได้คิดมูลค่าแต่ประการใด ในวันเสาร์วันอาทิตย์ รถบริการนี้จะออกไปบริการในจังหวัดใกล้เคียง เช่นปทุมธานี สระบุรี อยุธยา สมุทรสาคร สมุทรสงคราม สมุทรปราการ ตามธรรมดาแล้วจะมีประชาชนมารับการรักษาราว ๆ หนึ่งร้อยคนต่อวัน แต่ในบางวัน เช่นระหว่างอหิวาต์ระบาดและได้บริการฉีดวัคซีนด้วย หน่วยมนุษยธรรมจะต้องทำงานถึง ๕ ทุ่มก็บ่อยครั้ง บางท่านคงอาจจะเคยเห็นและจำรถโฟล์คสวาเก็นตู้สีขาวติดธงเหลือง มีตราแม่ธรณีบิดมวยผมสีเขียวพร้อมกับคติว่า "พึ่งกันเพื่ออยู่" ในละแวกบ้านของท่านได้ รถนั้นเป็นรถของหน่วยมนุษยธรรมซึ่งนายควงเป็นผู้จัดขึ้นเพื่อบริการประชาชน เพราะความจำเป็นทางส่วนตัวหน่วยนี้จึงถูกยุบเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๕

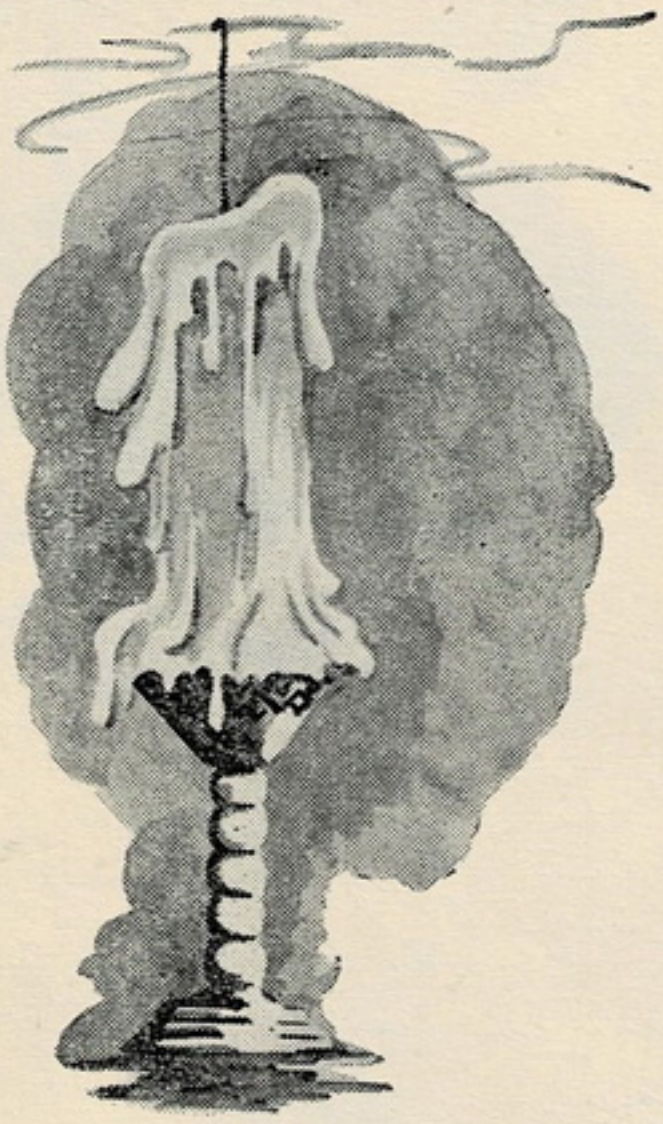
ตามปกตินายควงจะชักธงชาติที่บ้านในวันที่ ๑๐ ธันวาคม อันเป็นวันฉลองรัฐธรรมนูญเสมอ คราวหนึ่งในตอนเลิกใช้รัฐธรรมนูญแล้ว พระยาศราภัยพิพัฒน์ท่านมาร่วมรับประทานอาหารกลางวันที่บ้านนายควงในวันที่ ๑๐ ธันวาคมปีหนึ่งเมื่อท่านเหลือบไปเห็นธงชาติที่ชักอยู่ ท่านก็ถามนายควงว่า "ฉลองอะไรกัน" นายควงเรียนว่า "อ้อ... วันเกิดของเล็กเขา น่ะครับ"

นายควงได้เริ่มป่วยเสาะแสะมาแต่เดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๐ เมื่อเข้าไปอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ได้ประมาณ ๖ อาทิตย์แล้ว นายแพทย์ก็ยังไม่พบสาเหตุอันแน่นอนของการป่วย คงปรากฏจากภาพเอ๊กซเรย์ว่ามีจุดเป็นเงาที่ปอด จึงสงสัยว่าเป็นวัณโรค การรักษาขณะนั้นก็มุ่งหนักไปทางบำบัดวัณโรค แต่อาการไม่ดีขึ้น นายควงยังคงออกจากโรงพยาบาลได้เป็นครั้งคราว หลังจากที่ป่วยอยู่ในโรงพยาบาลประมาณ ๖ อาทิตย์แล้ว นายแพทย์จึงพบว่าเมือกที่ปอดมีเชื้อมะเร็ง และคิดว่าจะทำการผ่าตัด แต่ปรากฏว่าปัสสาวะมีเลือด คณะนายแพทย์เห็นว่าไม่ควรทำการผ่าตัด และทำการรักษาด้วยการฉายแสงโคบอลต์

ꠇꠣꠞꠤꠛꠣꠝꠞꠣꠀ

ในระหว่างที่รักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปเยี่ยมนายควง ตามปกตินายควงเป็นคนที่มีใจเข้มแข็ง วันที่สมเด็จพระบรมราชินีเสด็จไปนั้น นายควงลงจากเตียงเองโดยไม่ให้ใครพยุง ไปก้มกราบสมเด็จพระราชินีที่ใกล้พระบาท แล้วสะอื้นกราบทูลขอพระราชทานฝากกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย สมเด็จพระบรมราชินีรำไพพรรณีก็ทรงพบกับนายควงขณะที่นายแพทย์นำตัวไปตรวจร่างกายในบริเวณโรงพยาบาล พระภัคินีเธอเจ้าฟ้าเพ็ชรรัตนราชสุดาและพระนางเจ้าสุวัทนาเทวีก็เสด็จไปเยี่ยม สมเด็จพระสังฆราชเจ้าก็เสด็จไปเยี่ยมและทรงสวดมาติกาต่ออายุให้ในวันสุดท้ายที่อยู่โรงพยาบาล นอกจากนี้มีเจ้านาย ข้าราชการ ผู้หลักผู้ใหญ่ เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง ได้กรุณาเสด็จและไปเยี่ยมนายควงมากท่านด้วยกัน

นายควงได้ออกจากโรงพยาบาลมารักษาตัวที่บ้านพักหน้าสนามกีฬา ฯ อยู่ประมาณ ๒ อาทิตย์ อาการก็ไม่ดีขึ้น ครั้นมาถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๑ เวลา ๐๖.๐๗ น. นายควงได้ถึงอสัญญกรรมด้วยความสงบ

ชีวิตของข้าพเจ้า

โดย

พันตรีควง อภัยวงศ์

คำปาฐกถา ณ หอประชุมคุรุสภา

เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

ชีวิตของข้าพเจ้า

โดย

พันตรีควง อภัยวงศ์

พระคุณเจ้า และ ท่านสุภาพชนทั้งหลาย

วันนี้กองการศึกษาผู้ใหญ่เชิญผมมาเล่าเรื่องชีวิตของผม ความจริงผมเองก็รู้สึกตะขิดตะขวงใจอยู่เหมือนกัน แต่เมื่อถูกขอร้องก็ต้องสนองศรัทธา และเมื่อจะมาเล่ากันแล้ว ผมจะหาเรื่องสนุก ๆ แทรกไปด้วย เพื่อท่านจะได้ไม่ง่วงนอน ความจริงเรื่องชีวิตของผมนี้ ถ้าจะว่าโลดโผนมันก็อาจจะโลดโผนอยู่บ้าง ถ้าจะว่าเรียบร้อยก็ได้เหมือนกัน แต่ก่อนที่จะเล่าการตั้งต้นชีวิตของผม ผมคิดว่าเมื่อท่านจะพิจารณาชีวิตของบุคคลใด ๆ ท่านควรจะรู้จักพื้นเพเดิมของคนๆนั้นเสียก่อน ขอประทานอภัย ถ้าจะพูดอย่างชาวตลาดก็ว่าต้องรู้จักกำพืดของคนคนนั้น เมื่อท่านทราบแล้ว ท่านจะได้วิจารณ์ในเรื่องปัญหาที่คนนั้นได้ดำเนินชีวิตมาได้โดยถูกต้อง เพราะฉะนั้นผมก็ต้องขออนุญาตอธิบายถึงพื้นเพเดิมของผมเสียก่อน เพราะตัวผมนี่เองก็ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่มาก บางพวกเขาก็ว่าผมเป็นเขมร บางท่านก็บอกว่าไม่ใช่ ผมเป็นคนไทยเดิมต่างหาก ผมเลยตกที่นั่งลำบาก เมื่อคราวเกิดคดีเขาพระวิหาร ก็ตกที่นั่งนกมีหู หนูมีปีก พูดไม่ได้ลำบากใจ เพราะฉะนั้นจึงขอประทานเล่าให้ท่านทั้งหลายฟังเสียก่อน

ตามพระราชพงศาวดารไทยเราเกี่ยวกับกรุงกัมพูชานั้นก็มีว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าตากสิน เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเขมรสวรรคตก็เกิดมีการชิงราชสมบัติ ระหว่างเจ้านายเขมรที่กรุงกัมพูชา และมีการฆ่าฟันกันเพื่อจะแย่งราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุงธน ฯ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระยายมราช (แบน)

ออกไปกำกับการกรุงกัมพูชา เพื่อไม่ให้เจ้าแผ่นดินเขมรและเจ้านายเขมรฆ่าฟันแย่งราชสมบัติกัน (เคยมีคนแต่งหนังสือเกี่ยวแก่ประวัติของผมเขียนปะปนกันเสีย เรียกนามเป็นพระยายมราช (แบ้น) ซึ่งเป็นชาวเขมรมาสมัครรับราชการภายหลัง แต่จะมาจากไหนไม่ทราบ) พระยายมราช (แบน) ก็ได้ไปปฏิบัติหน้าที่ตามพระบรมราชโองการ เหตุการณ์ก็สงบเรียบร้อย แต่เผอิญไปมีเพื่อนซึ่งเป็นเจ้าเขมรองค์หนึ่ง ในพงศาวดารเรียกว่าเพื่อนน้ำมิตร และเจ้าเขมรองค์นั้นก็เผอิญไปฆ่าเจ้าเขมรอีกองค์หนึ่งที่จะขึ้นครองราชสมบัติเข้าทางราชการเขมรก็มีหนังสือขึ้นมาทูลเกล้า ฯ ถวายฟ้องพระยายมราช (แบน) ไม่ปรากฏว่าฟ้องมาว่ายังไง แต่มีพระบรมราชโองการเรียกตัวพระยายมราช (แบน) เข้ามา แล้วก็ถูกจำขังที่กรุงธน ฯ

เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังทรงพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ก็ทรงมีพระกรุณาช่วยอุปถัมภ์พระยายมราช (แบน) ให้ได้เป็นสุข ทั้ง ๆ ที่ติดคุกอยู่นี้ แล้วต่อมาเมื่อประเทศญวนได้กรีฑาทัพเข้ามาบุกรุกเขมร พระเจ้าตากสินก็มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกรีฑาทัพออกไปช่วยเขมรบ้องกันทัพญวนที่เข้ามารุกราน เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกก็ขอพระยายมราช (แบน) ไปในกองทัพด้วย โดยเหตุที่เป็นผู้ชำนาญการทางภาคนั้น จึงได้ตามเสด็จร่วมไปในกองทัพที่ไปเขมรด้วย เมื่อเสด็จนำกองทัพไทยไปถึงเมืองกัมพูชาแล้ว ทางนี้พระยาสรรค์เกิดคิดกบฏจับพระเจ้าตากสิน แล้วมีใบบอกไปยังกองทัพไทยที่กัมพูชา ว่าเกิดเรื่องที่เมืองไทยแล้ว เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกก็แบ่งกองทัพออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งนำกลับเมืองไทย อีกส่วนหนึ่งให้พระยายมราช (แบน) เป็นผู้กำกับทัพอยู่ทางกัมพูชา เมื่อเสด็จมาถึงแล้วก็พักอยู่ที่วัดภูเขาทอง แล้วก็ปราบดาภิเศกขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่วนพระยายมราช (แบน) ก็ติดราชการคุมเมืองเขมรอยู่ทางโน้น

ต่อมาก็มีนักองเอง ซึ่งเป็นเจ้านายเขมรเวลานั้นอายุได้ ๕ ขวบ เป็นผู้ที่มีสิทธิ์ที่จะขึ้นครองราชสมบัติเขมร พระยายมราช (แบน) คงจะนึกว่าถ้าขืนทิ้งไว้อาจเกิดฆ่าฟันกันอีก คราวนี้คงถูกตัดศีรษะแน่ ผมสันนิษฐานว่าอย่างนั้น ก็เลยให้พระยาเขมรกับ

ข้าราชการไทยในกองทัพคุมนักองเองขึ้นมาทูลเกล้า ฯ ถวายที่กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงรับไว้อุปถัมภ์เป็นบุตรบุญธรรม แล้วมีพระบรมราชโองการให้พระยายมราช (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการกรุงกัมพูชา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) ซึ่งเป็นต้นตระกูลของผม (เสียงคนปรบมือ) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) ได้ปกครองเขมรในฐานะผู้สำเร็จราชการตลอดมาจนกระทั่งนักองเองได้บรรลุนิติภาวะ ได้ทรงผนวชที่กรุงเทพ ฯ เป็นนาคหลวงเสร็จแล้วก็เสด็จกลับขึ้นไปครองราชสมบัติเขมร

เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ กับนักองเองก็ตกลงกันว่าถ้าหากปล่อยให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) อยู่ที่โน่นบางทีจะเกิดหมางใจกัน ไม่สะดวกแก่การปกครอง จึงตกลงกันแบ่งดินแดนเขมรที่เราเรียกภายหลังว่ามณฑลบูรพา ออกมาทั้งมณฑล คือ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ มงคลบุรี และ ระสือ ห้าจังหวัดมาขึ้นกับราชอาณาจักรไทยเสีย และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการทั้ง ๕ จังหวัดนี้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ตราวนี้ตระกูล "อภัยวงศ์" ก็ได้รับใช้แผ่นดินมาตลอดจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๕ มีเจ้าพระยาคฑาธรธรณินทร์ (เยีย) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) อนึ่ง โดยที่พระตะบองเวลานั้นเป็นเมืองหน้าด่าน ตามที่เราจะเห็นในพงศาวดารว่า บางทีเขมรก็กลับใจไปเข้ากับญวน ยกทัพมาตีไทยก็ผ่านมาทางพระตะบอง ศรีโสภณ เสียมราฐ นี่แหละ พวกทางโน้นก็ต้องเป็นผู้ยืนหยัดต่อสู้ไว้ก่อน จนกว่าทัพหลวงจากกรุงเทพ ฯ จะขึ้นไปช่วย แต่เราก็ได้ช่วยกันรักษาพระราช อาณาจักร ให้ ตลอด รอดฝั่ง มา จนกระทั่ง ตอนหลัง เขมร ก็กลายเป็น ประเทศ ในอารักขา อย่างภาษาดิโปลเมติก เขาเรียกว่าโปรเทคโตร่าของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็พยายามที่จะเอาแผ่นดินเหล่านี้กลับคืน จึงขอตั้งกงสุลขึ้นที่จังหวัดพระตะบอง แล้วก็หาเรื่องหาราวต่าง ๆ ตระกูลของผมก็ช่วยกันผ่อนหนักผ่อนเบาตลอดมา

จนกระทั่งถึง ร.ศ. ๑๑๒ ฝรั่งเศสเอาทหารเข้ามา เอาเรือรบสองลำเข้ามาบีดปากอ่าวไทย ทางไทยเราก็ได้ยืนดี ครูดี ก็ยิงจมไปลำหนึ่ง เลยตกลงเจรจากันไปเจรจา

กันมานาน ท่านก็คงทราบพงศาวดารตอนนั้นแล้ว ว่าเราต้องใช้เงินให้เขา ดูเหมือนล้านกว่า หรือ ๓ ล้านกว่าบาทนี่แหละ เวลานั้นก็นับว่ามากมาย และเพื่อเป็นประกันการชำระหนี้ ฝรั่งเศสก็เข้ามายึดจันทบุรีและตราดเอาไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงมีพระราชมานะเกณฑ์ทรัพย์สมบัติของเจ้านายและใครต่อใครมารวมกันชดใช้หนี้ ยังไม่ถึงกำหนดก็ใช้หนี้ได้สิ้นเสร็จ แต่ทหารฝรั่งเศสแทนที่จะถอนออกไปหมดกลับยังยึดตราดอยู่ และขอเจรจาเรื่องมณฑลบูรพาต่อไป ทางไทยเราก็ไม่มีหนทางที่จะทำอย่างอื่น ต้องเอากุ้งฝอยแลกปลากะพง

ตามที่ผู้ใหญ่เล่าให้ผมฟังนั้น ได้มีพระบรมราชโองการเรียนเจ้าคุณพ่อของผมลงมากรุงเทพ ฯ และทรงรับสั่งถามความเห็น เจ้าคุณพ่อของผมก็กราบบังคมทูลว่า เราควรจะเอาจังหวัดที่เป็นของไทยไว้ ส่วนที่เป็นจังหวัดเขมรถ้าจำเป็นจะต้องเสีย ก็ควรยอมเสียจังหวัดที่เป็นเขมร รักษาจังหวัดไทยไว้ดีกว่า ก็เป็นอันตกลงทำสัญญาคืนมณฑลบูรพาให้แก่เขมรไป (ที่จริงให้แก่ฝรั่งเศส) ในการเจรจาขั้นต่อไปฝรั่งเศสได้บอกว่า สำหรับเจ้าคุณพ่อผมนั้นจะอยู่ที่พระตะบองต่อไปก็ได้ เขาขอร้องให้อยู่ ส่วนเกียรติยศเกียรติศักดิ์เคยมีมาอย่างไรก็จะขอให้อย่างนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงรับสั่งเรียกเข้ามาถามว่า ว่ายังไง เจ้าคุณคฑาธร (เวลานั้นยังเป็นพระยาคฑาธรอยู่) จะอยู่ทางโน้นหรือจะคิดยังไง แต่เจ้าคุณพ่อของผมได้กราบบังคมทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้ามีนายแต่เพียงคนเดียว ขอกลับบ้านเดิม ดังนี้เราจึงกลับบ้านเดิม และเราก็อพยพมาในเวลานั้น เมื่อเราย้ายครอบครัวมาผมอายุ ๔ ขวบ ก็จำอะไรไม่ค่อยได้ นอกจากซน ขี่ช้างบ้าง ขี่ม้าบ้าง ถ้าท่านอยากจะรู้ว่าเขามากันยังไง โปรดอ่านดูในหนังสือตาไซเดนฟาเดน (Seidenfaden) เวลานั้นมียศเป็นนายร้อยตำรวจเอก ซึ่งมีหน้าที่ไปรับ และยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อย่างล้นพ้น ให้เกณฑ์คนเกณฑ์เกวียนไปรับ นอกจากเราจะบรรทุกเอามาจากทางโน้นแล้ว ยังมีพลเมืองเขมรที่ติดตามมาอีกมาก เราเดินทางรอนแรมมาตามป่าไม่มีถนนอย่างสมัยนี้ เป็นเวลาแรมเดือนกว่าจะมาถึงเมืองปราจีนบุรี

เรามาตั้งรกรากที่ปราจีน ฯ สร้างบ้านอยู่ที่จังหวัดนั้น ความจริงบ้านเราอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ก็มี ตรงข้ามกับโรงหนังเฉลิมเขตร เวลานี้ก็เป็นกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ส่วนหนึ่ง และส่วนหนึ่งก็ขายไปแล้ว พี่สาวของผมขายให้เขาไปและเขาก็รื้อเอาไปหมดแล้ว ส่วนที่เป็นกรมวิทยาศาสตร์ ฯ นั้น เจ้าคุณพ่อได้ถวายให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในครั้งกระโน้นเพื่อใช้ทางราชการ แต่เข้าใจว่าไม่ได้ให้เลย เป็นแต่เพียงให้ทางราชการยืมที่ดิน เมื่อเรามาอยู่ที่จังหวัดปราจีน ฯ จังหวัดนี้จึงเป็นที่ตั้งต้นชีวิตของผม แน่ละการที่เราไปอยู่เมืองเขมรมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งปลายรัชกาลที่ ๕ นั้น การปะปนระหว่างเขมรกับพวกผมนี่มีมากมาย ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร คราวนี้ท่านก็พิจารณาเอาเองเถิดว่าผมจะเป็นเขมรหรือเป็นไทย

เมื่อผมมาอยู่ปราจีน ฯ มารดาของผมก็ให้เรียน ก ข ก. ไก่ กับลุง (ขุนอุทัย) ซึ่งเป็นพี่ชายคนใหญ่และเป็นแพทย์ประจำจังหวัดปราจีน ฯ ในสมัยนั้น ตอนนั้นพระองค์เจ้าอลังการ ฯ เป็นเทศา ฯ แล้วเจ้าคุณเพ็ชร ฯ (พวก ณ บ้อมเพชร) เป็นเจ้าเมือง ผมไปเรียนหนังสือนิด ๆ หน่อย ๆ เล่นบ้างเรียนบ้างที่บ้านลุง ครั้นเมื่ออายุ ๕ ขวบ เจ้าคุณพ่อก็ส่งให้ผมมาอยู่กรุงเทพ ฯ ที่ยศเส พวกพี่ชายโตๆ ก็ไปเรียนที่โรงเรียนราชวิทยาลัย ส่วนผมยังเป็นรุ่นเด็กก็ไปเรียนที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ นักเรียนรุ่นเดียวกับผมในครั้งนั้นมีหลายคน จำได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เท่าที่จำได้ดีที่สุดก็คือนายโชติ คุณเกษม เป็นนักเรียนห้องเดียวกัน ผมอยู่ที่เทพศิรินทร์จนกระทั่งเรียนได้ชั้นมูล ๔ หรือมูล ๓ พอจะขึ้นชั้นประถม รัชกาลที่ ๖ ก็ทรงตั้งลูกเสือขึ้นใหม่ ๆ เจ้าคุณพ่อจึงให้ย้ายไปเรียนภาษาฝรั่งเศสที่โรงเรียนอัสสัมชัญ เพื่อจะส่งไปนอก แต่พอดีเกิดสงครามขึ้น พี่ชายผมสามคนเขาไปนอกก่อนแล้ว ส่วนผมรอจะไปร่นสองที่จะไปทีหลัง แต่เมื่อเกิดสงครามเสียก็ยังไม่ได้ไป จนกระทั่งผมอยู่ห้องสามอัสสัมชัญภาษาฝรั่งเศส สงครามจึงสงบ

เมื่อเรือ "มีเตา" ขนทหารครั้งแรกเข้ามากรุงเทพ ฯ ขากลับออกไป พวกเราก็ไปในเรือลำนั้น เจ้าคุณบุรีนวราชจะไปเป็นทูตที่อังกฤษ เราก็ไปกับท่านด้วย พระองค์จุมภฏ ฯ กรมหมื่นนครสวรรค์ ฯ ก็ไปพร้อมกัน หลวงสินธุ์สงครามชัยก็ไปด้วย เรารัก

กันมาตั้งแต่ครั้งนั้น ครั้นผมไปเรียนที่ฝรั่งเศส เจ้าคุณพ่ออยากจะให้ผมไปเรียนกฎหมาย แต่ผมก็เรียนกับท่านว่าผมไม่ชอบเรียนกฎหมาย ผมอยากจะเรียนช่างกล ท่านก็บอกว่าจะเรียนช่างก็ตามใจ ควรจะไปเรียนไฟฟ้าซิ ผมก็ไม่กล้าเถียง ความจริงใจของผมอยากจะเป็นช่างกล พอไปถึงทางโรงเรียนผมก็บอกกับครูว่าผมจะเรียนช่างกล เขาก็เตรียมให้ผมไปสอบแข่งขัน

ระหว่างที่ผมไปถึงประเทศฝรั่งเศสนั้นเป็นปี ค.ศ. ๑๙๑๙ คือเลิกสงครามใหม่ๆ ผมไปอยู่ได้สัก ๒ หรือ ๓ ปี ผมก็พบนักเรียนไทยคนหนึ่ง เขาเป็นนักเรียนกฎหมายเพิ่งไปจากเมืองไทย พบกันที่สถานทูต เพราะทางสถานทูตนั้น เวลาหยุดพักเรียนก็อนุญาตให้เราเข้าปารีส สำหรับผมถูกส่งให้ไปอยู่เมืองตูร์ ภาคกลางของฝรั่งเศส แต่ทว่าเวลาพักเรียนอีสเตอร์ หรือวันหยุดต่าง ๆ เขาก็ให้เข้ามาเที่ยวปารีส จึงมาพบหนุ่มคนนั้น นักเรียนกฎหมายคนนี้ก็คือ นายปรีดี พนมยงค์ ต่อมาสัก ๒ ปี ผมก็พบนายทหารหนุ่มอีกคนหนึ่งเป็นร้อยโท คือ ร.ท. แปลก ขีตตะสังขะ เพราะฉะนั้นเพื่อนเราเวลานั้นก็มี ร.ท. แปลก นายปรีดี นายควง นายชม จารุรัตน์ (เป็นหลวงคหะกรรมเวลานี้) นายเอนก ศาสตราภัย เราเป็นเพื่อนรักกัน

ท่านผู้ฟังอาจยังไม่ทราบว่าเริ่มแรกที่คิดปฏิวัตินั้นเป็นยังไง ผมก็จะเรียนท่านว่าในขั้นแรกนั้นเราไม่ได้ไปนึกถึงการปฏิวัติ คือถึงเวลาเรียนเราก็ไปเรียน นายปรีดีก็เข้าโรงเรียนกฎหมาย ร.ท. แปลกเขามาทีหลัง เขาเป็นนายทหารจากที่นี่แล้วก็ไปเข้าโรงเรียนฟองแตนโบล โรงเรียนนายทหารบีนใหญ่ ส่วนผมก็ต้องไปเข้าโรงเรียนช่างกล (Central Lyonnaise) และผมนั้นแทนที่จะได้เรียนช่างกลสมความปรารถนา บังเอิญท่านทูตเวลานั้นคือพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร และท่านก็เป็นพี่เขยผมเสียด้วย ท่านก็บอกว่าไม่เอาละแกไปเรียนช่างก่อสร้างดีกว่า เมืองไทยเขาต้องการช่างก่อสร้าง แกจะไปเรียนช่างกลทำไม ผมจะเถียงก็ไม่ได้ ต้องยอมตกลง ครูกลับบอกว่าแกคงสอบตกแน่ เพราะมันสอบแข่งขันเพื่อเข้าเรียน ไม่ได้สอบธรรมดา ฉันเตรียมสอนแกไว้ทางหนึ่งแกกลับไปเรียนเสียอีกทางหนึ่ง ส่วนท่านทูตก็บอกว่า ฉันให้โอกาส ถ้าแกสอบตกสองหนฉันจะส่งกลับเมืองไทย

ผมก็ใจไม่ดี ไปสอบบังเอิญเคราะห์ดี สอบทีเดียวได้เลย ตอนนี้มีเรื่องขำ ๆ หน่อย คือ พอผมสอบได้แล้วก็เขียนจดหมายถึงแฟน บอกเขาว่าประเดี๋ยวเราจะไปพบกันที่ชายทะเล แล้วผมก็กลับปารีส กำลังดีอกดีใจที่สอบได้แล้ว ท่านทูตกลับบอกว่า เอ้อแก ฉันไม่นึกว่าแกจะสอบได้ ฉันคิดว่าแกคงจะตกเสียอีก เพราะฉะนั้น เพื่อเป็นรางวัล ฉันจะส่งแกไปพักผ่อนที่ประเทศอังกฤษ ผมก็ใจฝ่อ แฟนหายหมดไม่ได้พบกัน เพราะต้องไปอังกฤษแล้วไปกับใครทราบไหม ก็ไปกับนายปรีดีนั่นเอง ไปอยู่บ้านเดียวกันเสียด้วย

พอหมดเวลาพักผ่อนแล้วก็กลับเข้ามาหาบ้านหาช่อง เพราะเดี๋ยวนี้เป็นนักเรียนผู้ใหญ่แล้ว ทีนี้ตั้งต้นจะเกิดคิดกันว่าเมืองไทยเราควรจะมีสภามีอะไร ๆ นั้น มันก็มาจากเรื่องนิดเดียว คือ เริ่มต้นขึ้นก่อนจากทางสมาคมนักเรียนที่เราเรียกกันว่าสมาคมนักเรียนภาคพื้นยุโรปปัจจุบันนี้ ซึ่งนับรวมทั้งเยอรมันและประเทศในยุโรป ยกเว้นแต่อังกฤษเท่านั้น เรามีสมาคมอย่างสมาคมนักเรียนอังกฤษ เมื่อเราโต ๆ ด้วยกันแล้ว เวลาพักผ่อนเราก็มาพบกันที่ปารีส เราจับกลุ่มคุยกันไป แตกฉานกันไป นายปรีดีเขาเรียนกฎหมายเขาก็อธิบายเรื่องสภา เราก็มีความเห็นกันว่า ไทยควรจะมีส่วนมีเสียงในการปกครองบ้าง แต่พระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์นั้นเราเทิดทูนไว้ เรามีความรู้สึกกันอย่างนี้ ทำนองเดียวกับในอังกฤษเขาก็คิดเรื่องแค่นั้นเอง เป็นความเห็นเฉย ๆ

ต่อมานักเรียนผู้ใหญ่ของรัฐบาลบอกว่าเงินไม่พอใช้ เพราะท่านทูตให้ค่าแลกเปลี่ยนต่ำ เงินฝรั่งเศสค่าตกต่ำไปแล้วก็ควรจะได้มากขึ้น เพราะค่าครองชีพก็แพงขึ้น แต่ท่านทูตก็ไม่ให้ คราวนี้หลวงประดิษฐ ฯ หลวงพิบูล ฯ เวลานั้นก็คือ นายปรีดีกับ ร.ท. แปลก และนักเรียนหลวงหลายคน ก็มั่วสุมกันเข้าชื่อเขียนหนังสือถึงท่านทูต ขอเงินเพิ่มเติมเพราะเงินเท่าที่จ่ายนั้นไม่พอใช้ อัตราแลกเปลี่ยนต่ำลงไปเมื่อเงินฝรั่งเศสต่ำลงไป ค่าใช้จ่ายก็สูงขึ้น ท่านทูตก็ว่าพวกนี้มันสู่รู้อะไรกัน แต่ผมนั้นไม่เกี่ยวด้วย เพราะผมเป็นนักเรียนทุนส่วนตัว ผมแลกเงินของผมเอง แต่เรามันมีนิสัยเป็นคนอดอยู่ไม่ได้ เห็นว่าอะไรไม่ยุติธรรมเราก็ไปช่วยเขา เข้าช่วยเขาเฉย ๆ เป็นยังงั้นเอง โดยไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียอะไรกับเขา ต่อมาท่านทูตก็หาว่าสมาคมนักเรียนทำบัญชีไม่ถูกเงินหาย เผอิญก็

เป็นสมุห์บัญชีเสียด้วย ก็เลยเกิดเถียงกันขึ้น ครั้นสอบบัญชีปรากฏว่าเงินไม่หาย เรื่องมันก็แล้วกันไป

ต่อมามีการประชุมประจำปี เราก็แจ้งไปยังสมาคมนักเรียนอังกฤษ นักเรียนอังกฤษก็ส่งผู้แทนมาร่วมประชุมกับเรา ครั้นถึงคราวนักเรียนอังกฤษเขาจะประชุมบ้าง เราก็จะส่งผู้แทนไปร่วมประชุม แต่ท่านทูตที่ปารีสไม่ถูกเส้นกับเจ้าคุณภรตฯ ซึ่งเวลานั้นเป็นผู้ดูแลนักเรียนอังกฤษ (เดี๋ยวนี้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวชิราวุธ) ท่านทูตเลยไม่ให้เราไป เราก็บอกว่าทำอย่างนี้ไม่ถูก แล้วเราก็เรี่ยไรเงินของพวกเราเอง ใช้นายประยูร ภมรมนตรีไปวีซ่า แต่เขาไม่ยอมให้วีซ่า เพราะท่านทูตไปสั่งเขาไม่ให้ยอมวีซ่าไปอังกฤษ เราจึงออกกลเม็ดจะเอาชนะให้ได้ คือส่งนายประยูรฯ ไปเบลเยี่ยมก่อน อุตส่าห์ขึ้นรถไปเบลเยี่ยม แล้วไปวีซ่าจากเบลเยี่ยมเข้าอังกฤษ ท่านทูตทรงทราบเข้าก็กริ้วใหญ่ทีเดียว เกิดเอะอะกัน และเกิดพ้องร้องกล่าวหาในเรื่องต่างๆ ต่อมาเรื่องก็รุนแรงขึ้นทุกที การพูดการเจรจาในเรื่องที่ว่าเราควรจะมีสภาผู้แทนอะไรต่ออะไรก็หนักขึ้น ท่านทูตก็หาเรื่องอีก ท่านว่าเราเป็นพวกคอมมิวนิสต์ พ้องเข้ามากรุงเทพฯ เคราะห์ดีรัชกาลที่ ๖ กับรัชกาลที่ ๗ ท่านทรงพระกรุณา เพราะรัชกาลที่ ๗ ท่านทรงทราบเรื่องราวอยู่ก่อนแล้ว รับสั่งว่าให้มันเรียนให้จบเสียก่อนเถิด พอนายปรีดีเรียนจบ เขาก็ส่งกลับทันที ไม่ให้อยู่ต่อไปอีก ตามปกติต้องให้อยู่อีกปีหนึ่งเพื่อไปดูงานดูการ แต่นี่ให้กลับเลย แล้วท่านทูตก็กริ้วด้วย ถึงแก่ให้มาเรือชั้นสอง พวกเราเห็นว่าเล่นรังแกกันอย่างนี้ไม่ดี เลยช่วยเรี่ยไรเงินกันให้นายปรีดีมาเรือชั้นหนึ่ง ท่านทูตทรงทราบก็โกรธอีก ผมเองก็ถูกหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ตำรวจไปดูห้องดูบ้าน แต่เมื่อเราไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์อยากดูก็ดูไป แล้วก็เลิกกันไปเอง

ส่วนผมนั้นท่านก็ว่าอะไรไม่ได้ เพราะผมเป็นนักเรียนทุนส่วนตัว ผมจะกลับเมื่อไรก็ได้ จะไปเมื่อไรก็ได้ และยังแถมเป็นน้องภรรยาของท่านทูตเสียด้วย ก็ยิ่งศักดาใหญ่ เมื่อเรียนจบแล้วผมก็อยู่ต่อไปอีกปีหนึ่ง ผมไปดูงานการรถไฟและอื่นๆ แล้วผมก็กลับมาในปลายปี ๒๔๗๐ เมื่อกลับมาผมก็ไปขอทำงานที่กรมนคราทร ไปเผ้าทูลกระหม่อม

วังบางขุนพรหม ท่านก็ดีหรอก รับสั่งถามว่าแกจะทำงานรึ และท่านยังรับสั่งต่อไปว่า พวกแกมันไม่ทำงานกันสักคนเดียว เพราะมันมีสตางค์กัน ทั้งนี้ก็คงจะทรงเห็นว่าพวกพี่ ๆ ของผมไม่ทำงานกัน ผมก็กราบทูลว่า ทำพะยะค่ะ ท่านก็รับสั่งว่า เออ ต่อจากนั้นผมก็ไปเผ้าแทบทุกวัน ไม่เผ้าที่กระทรวงมหาดไทยก็ไปเผ้าที่วัง จนรู้จักคนในวังหมด ท่านก็ไม่รับสั่งว่าอย่างไร ผมก็ไปหาเจ้าพระยาวงษาฯ ของานทำที่รถไฟ แต่ทางรถไฟเขาก็ไม่เอา เขาบอกว่าเขาเก็บตำแหน่งไว้ให้นักเรียนของเขา บังเอิญเวลานั้นกรมไปรษณีย์ต้องการคน ผมก็เลยได้งานทำที่กรมไปรษณีย์

ตามที่ผมเล่ามานี้ ความจริงผมไม่ได้คิดจะเป็นนักการเมือง ผมชอบงานอินยิเนียร์มากกว่า แต่ท่านทั้งหลายคงไม่เชื่อ บอกว่าไม่เป็นยังไง เป็นนายกก็ยุ่งกว่าเขาตลอดเวลา อันที่จริงเขามายุ่งกับผมเอง แล้วผมก็เลยติดร่างแหกับเขาไป ถอนตัวไม่ออกจนบัดนี้ ที่พูดอย่างนี้ท่านคอยฟังต่อไปก็แล้วกัน ผมไม่มีเจตนาที่จะเป็นใหญ่เป็นโตอะไร ผมรักของผมไปคนละเรื่อง และผมก็ไปอยู่กรมไปรษณีย์แล้ว ต่อมาทูลกระหม่อมวังบางขุนพรหมรับสั่งจะให้ผมไปอยู่กรมทาง แต่ผมมาคิดดูว่าการย้ายไปย้ายมาเขาก็จะคิดว่าเราเห็นแก่เงิน เมื่ออยู่ที่นี่ก็อยู่ไม่ไปตามรับสั่งละ ผมก็เลยคงอยู่ไปรษณีย์ต่อไป ทางกรมก็แต่งตั้งให้เป็นนายช่างผู้ช่วยแล้ว เลขานุการของกองช่างที่นั่งทางโน้น หม่อมราชวงศ์สนั่นลดาวัลย์ ก็ทำงานด้วยกันตั้งแต่ผมกลับมา ส่วนเรื่องตัดสายตัดอะไรเมื่อตอนปฏิวัติก็เพราะไปอยู่กรมไปรษณีย์นี่เอง ถ้าอยู่การรถไฟก็แล้วไป คงไม่ได้ทำอะไรกับเขาหรอก

ครั้นมาตอนรัชกาลที่ ๗ เกิดความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจ ต้องดุลย์ข้าราชการเป็นการใหญ่ พระองค์เจ้าบวรเดชฯ ก็ลาออกเกี่ยวแก่เรื่องลดเงินเดือนทหาร แล้วก็มีข่าวลือสพัดว่าจะมีการปฏิวัติ ส่วนทางผม พวกผมนี่ยังไม่ได้เป็นล่ำเป็นสันในเวลานั้น เพราะว่ายังไม่ได้ติดต่ออะไรกันมากมาย เพียงแต่พูดกันว่า มันควรจะเปลี่ยนแปลงอะไรต่ออะไรเท่านั้นเอง ใครจะเป็นหัวเป็นหางบ้างก็ยังไม่ทราบแน่นอน แต่ตัวตั้งตัวตีก็คือนายปรีดี นายแปลก และนายประยูร สามคนนี่เป็นตัวตั้งตัวตีทำอะไรต่ออะไร ส่วนการประชุมนั้น เขามักจะนัดประชุมกันที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง และการสบถสาบานกันผมก็

ไม่เคยไปสบถสาบานกับใคร พูดกันตามความจริง ผมทำตามความคิดของผม ผมเห็นว่าคนไทยนี่ควรจะมีสิทธิ์มีเสียงในการปกครองตัวเองเท่านั้น ไม่ได้ไปคิดว่าอยากเป็นใหญ่เป็นโตอะไรหรอก ต้องการเพียงเท่านั้น

ต่อมาก็มีข่าวหลังจากเบิกสะพานพระพุทธยอดฟ้าแล้วว่าพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ จะกบฏ ข่าวนี้มันหนาหูขึ้นมาทุกที ๆ ท่านผู้ใหญ่ครั้งกระโน้นคงจำได้ ส่วนพวกเราเปล่าแต่เข้าใจว่าทางตำรวจเขาคงรู้แกว เพราะวันหนึ่งหลวงประดิษฐ หลวงพิบูล เขาก็ชวนผมว่า ควง ไปเที่ยวเรือกันเถอะ นี่เป็นครั้งแรกที่ผมได้รู้จักเจ้าคุณพหล ฯ เจ้าคุณทรง ฯ เรื่องที่คุยกันก็มีว่า ถ้าสำเร็จแล้วจะทำอะไรกัน แต่เขาไม่ยอมบอกผม พอไปถึงตำบลหนึ่งที่มีนกชุกชุม หลวงประดิษฐ ฯ บอกว่า ควง ลื้อเอาปืนไปยิงนกนี่นั่น ผมบอกว่ายิงยังไง พระท่านจะได้เล่นงานให้ซี แล้วผมก็ไปกลางนาเสีย เขาก็ไม่ได้ให้ผมทราบ ว่าเขาพูดกันเรื่องอะไรผมก็ไม่รู้ แต่ผมก็พลอยไปกะเขาอย่างนั้นเอง นาน ๆ ผมก็ยิงปืนขึ้นฟ้าเสียงดึง ๆ ๆ ผมไม่เคยไปยิงนกยิงสัตว์อะไร เพราะผมไม่ค่อยชอบล่าสัตว์ ตอนนี้ผมก็ได้รู้จักกับเจ้าคุณพหล ฯ เจ้าคุณทรง ฯ และเจ้าคุณฤทธิ์ ฯ ด้วย แต่แล้วเรื่องก็เงียบไป

ต่อมาวันหนึ่งเขามาเรียกผมไปประชุมที่บ้านคุณประยูร ใกล้บ้านขุนนิรันดร์ตรงข้ามทางรถไฟ เขาก็ให้ผมวางแผนว่าการตัดสายโทรศัพท์จะตัดที่ไหน สายโทรเลขจะตัดที่ไหน ทำอย่างไร ต้องการคนกี่คน ผมก็วางแผนให้เขาเสร็จว่า คนนี้จะต้องไปที่นี่ตัดตรงนั้น แล้วผมก็กลับมา เขาก็ไม่บอกอะไรอีก ต่อมาเขาจะประชุมกันและเกิดจะมาประชุมกันที่บ้านผม ผมไม่ขัดข้อง ประชุมก็ประชุม พูดกันเรื่องสมุดปกเหลือง ซึ่งท่านคงได้ทราบแล้วว่า ต่อมาเป็นเหตุที่ทำให้หลวงประดิษฐ ฯ ถูกเนรเทศไปเมืองนอก เรื่องสมุดปกเหลืองนี้ ได้ประชุมกันที่ห้องรับประทานอาหารบ้านผม และเขาก็ไม่ให้ผมฟังอีก เขาบอกว่าลื้อไปคอยดูข้างหน้าบ้านดีกว่าว่าใครจะมาใครจะไป พวกอั๊วประชุมกันแต่เขาก็ไม่ตกลงกัน เพราะหลายคนเขาเห็นว่ามันใช้ไม่ได้ หลวงประดิษฐ ฯ คนเดียวยืนยันในเวลานั้น ผมก็เข้าไปไกล่เกลี่ย เขาบอกว่าอย่ามาเถียงกันเลย เรื่องอย่างนี้รอไว้ทีหลังเถอะ คอยดูกันดีกว่า เขาก็เก็บหนังสือแล้วก็พากันกลับไป

อีกวันหนึ่ง ตอนนี้ผมแต่งงานแล้ว คุณประยูรมาบอกตอน ๔ ทุ่ม วันที่ ๒๓ มิถุนายน ว่า ควง คืนนี้เราเอาละนะ ผมก็ว่า เออ ตามใจ เอาก็เอา ผมไม่ว่าอะไร เขาถามว่า ล๊อต้องการอะไรบ้าง ผมก็บอกว่า ล๊อต้องให้ทหารอีกครึ่งโหลแล้วคนเพิ่มเติมอีก เพราะจะไปตัดสายที่กรมไปรษณีย์ มันมีพนักงานนอนเวรอยู่ เขาก็บอกว่า เออ ได้ แล้วผมก็ถามว่าจะเอารถอั๊วใช้ไหม เขาบอกว่าไม่ต้องละ รถผมเพิ่งออกจากอู่ ไปพ่นสีใหม่ ผมก็ไม่ได้เติมน้ำมันไว้ เขาบอกว่าไม่เอา ไม่เอาก็ดีแล้ว ครั้นถึงกำหนดเวลาผมก็บอกกับภรรยาผม เพราะเขาเห็นผมตื่นแต่เช้ามืดว่าวันนี้นัดกับหลวงทัศนัยฯ จะไปขี่ม้าที่บางซื่อ ภรรยาผมก็พลอยเชื่อ เขากุลีกุจอช่วยหยิบเครื่องแต่งตัว เพราะผมไม่เคยโกหกเขา เขาหารองเท้าให้ผมใส่ แต่บีนที่พวกนั้นเอามาให้ผมก็ไม่กล้าเอาไป กลัวภรรยาจะสงสัยว่าไปขี่ม้ากันดันเอาบีนพกไปทำไม เลยเอาทิ้งไว้ใต้หมอนนั่นเอง ไม่ได้เอาไปหรอก ต่อมาคุณประยูรกลับเข้ามาบอกว่าต้องเอารถล๊อละ ผมจึงว่าจะเอาไปยังไง น้ำมันจะมีหรือไม่มีก็ไม่รู้ เขาบอกว่าเถอะน่าไปเถอะ และเขาเอาคุณวิลาศมาด้วย คุณวิลาศแต่งตัวเป็นร้อยตรีทหารมหาดเล็กปลอม เพราะแกไม่ได้เป็นนายทหาร แล้วก็พากันขึ้นขับรถผม เรานั่งรถไปบ้านคุณประจวบ บุนนาค พอถึงข้างบ้านขุนนิรันดร ริมทางรถไฟน้ำมันก็หมด ผมถามว่าทำไงดี น้ำมันรถอั๊วหมดแล้ว เขาก็เข้าไปถามคุณประจวบ อันที่จริงคุณประจวบก็ไม่มีรถยนต์ แต่ยังไงไม่ทราบเกิดซื้อน้ำมันไว้บีบหนึ่งได้ บอกว่าจะเอาไว้ล้างเครื่องยนต์อะไรของแกไม่ทราบ ซื้อมาตั้งบีบหนึ่ง เราเลยเอาน้ำมันบีบนั้นเติมรถกันไป เราไปถึงสะพานพุทธยอดฟ้าเป็นเวลาตีสี่กว่าแล้ว เขาบอกว่าเวลาตีห้าต้องเสร็จหมดคำสั่งเขามายังงั้น ผมก็ไม่ทราบว่าใครสั่ง เท่าที่รู้จักก็มีนายสินธุ์ หรือหลวงสินธุ์สงครามชัย นายปรีดี หลวงพิบูล และนายประยูร เมื่อเขาบอกว่าเขาสั่งมายังงั้นเอาก็เอาคำสั่งเป็นคำสั่ง ทำไงก็ได้ ท่านทั้งหลายที่ฟังผมอยู่นี้คงนึกแปลกใจว่าผมไม่ทราบอะไรก็ไปกับเขายังงั้นแหละ

พอไปถึงใต้สะพานผมก็ถามคุณประยูรว่า ไหนทหาร ๖ คนอยู่ที่ไหน ทหารโหลครึ่งอยู่ที่ไหน คุณประยูรบอกว่าไม่มี ผมจึงว่าตายจริง ทำยังไงกันนี่ มีนายทหาร

เรือมา ๒ คน คือ หลวงนิเทศน์ กับ นายกิจ จ่าเอก ๒ คน จ่าโทอีก ๒ คน เมื่อนับรวมคุณประจวบและคุณอะไร ๆ ก็มีทั้งหมดราว ๑๐ คน คุณประยูรบอกว่ามีเท่าไรก็ต้องเอา มันมีเท่านี้นี่ ผมว่าเอาก็เอา ไปถึงวัดเลียบ สำนักงานใหญ่อยู่ที่วัดเลียบ เราเอาชะแลงลงไปงัดประตู แขกยามก็ร้องโวยวาย โอ้ยนี่มาทำอารายน่ะ หลวงนิเทศน์ ฯ ก็สั่งให้ทหารเรือติดดาบปลายปืน ยืนยามตรงทางเข้าออก ตำรวจที่อยู่บริเวณนั้นได้ยินเสียงเอะอะก็วิ่งมา หลวงนิเทศน์ ฯ บอกว่า นี่ตำรวจจับไอ้แขกยามนี่ทีเถอะ ยุ่งพิลึกเชียวละ เดี๋ยวราชการงานเมืองเสียหมด ตำรวจไม่ยักพูดซักถามอะไร จับแขกยามไปเลย ประตูที่ทำการไปรษณีย์โทรศัพท์กลางวัดเลียบไม่ค่อยแข็งแรงอะไร พอวางชะแลงมันก็หลุดออกมาด้วยกำลังชะแลง ไม่ต้องออกแรงงัดมาก เราก็พากันเข้าไป พวกอยู่เวรต่อสายข้างบนตกใจตื่นขึ้นมาเอะอะ หลวงนิเทศน์ ฯ ก็ชักปืนจะยิง ผมก็จับมือไว้ว่า เฮ้ยอย่ายิง พวกนั้นก็หลบไป คนหนึ่งหนีไปได้ แล้วเราก็ตัดสายกัน คุณประจวบก็จะเอาหัวขวานไปทุบเอาหม้อแบ็ตเตอรี่แก้วสูง ๆ ใหญ่ ๆ ทั้งแถว พอจะทุบผมบอกว่าพ่อคุณ ขอเสียทีเถอะขืนทุบแล้วไม่มีโทรศัพท์ใช้กันนะ ตัดแต่สายเท่านั้นก็พอ คุณประจวบจึงยั้งมือไว้ ครั้นงานตัดสายเสร็จแล้วเราก็ไปยังสนามหลวง เขานัดไว้ว่าตี ๕ พร้อมกันหมดที่ท้องสนามหลวง เราไปรถ ๒ คัน ไม่เห็นมีใครจนคนเดียวที่สนามหลวง คุณประยูรบ่นว่า เอ... นี่มันให้เราเอาคนเดียวหรือไง เออ ล็อกลับบ้านเถอะ อ๊ั่วจะไปดูเอง ผมกับคุณวิลาศก็ขับรถกลับบ้าน

เมื่อผมมาถึงบ้าน ภรรยาผมก็จัดอาหารเช้ามาให้ แต่ผมรับประทานไม่ลง มันตื้นตันคอไปหมด คิดแต่ว่าคราวนี้คงถูกตัดหัวแน่แล้ว ครั้นสายหน่อยคนรถผมมาถึงบ้าน มันก็วิ่งทะเล็กทะลักมาบอกผมว่า คุณหลวงครับคุณหลวง แหมไอ้พวกนี้มันระยำจริง มันจะขบถกันใหญ่ มันตัดสายจนหมดเลย ผมก็บอกว่า เออ โทรศัพท์มันเดินไหม โทรเลขเดินไหม คนรถว่า ไอ้ที่ผมทราบมาไม่เดินเลย มันตัดเสียเรียบเชียว ผมก็นึกในใจว่าหน้าที่ฉันเสร็จแล้ว หน้าที่คนอื่นช่างมันเถอะ แล้วคนรถก็เล่าต่อไปว่า เห็นเขาจับคุณประยูรใส่รถไปแล้ว ทหารคุมไป ผมก็รู้สึกเย็นไปตั้งครึ่งตัว เพราะไม่เคยปล้นเขา

ทานข้าวก็ไม่ได้ ทานอะไร ๆ ก็ไม่ได้ พอสายอีกหน่อยมีคนมาบอกว่า พวกขบถยึดหมดแล้ว จับเอาเจ้านายไปขังที่บนพระที่นั่งอนันต์ ฯ แหมตอนนี้มันกลับร้อนขึ้นมาเลยทีเดียว ผมรับประทานอาหารแล้วก็แต่งตัว แต่ผมไม่ไปเกี่ยวข้องกับเขา ผมทำหน้าที่ของผมเสร็จแล้ว ผมก็ไปทำงานที่กรมไปรษณีย์ตามปกติ ที่นั่นเสมียนพนักงานเขาก็มอง ๆ ดูผม คงจะนึกว่าผมมาสืบเรื่องอะไร เขาคงทราบแล้วว่าผมทำอะไรเมื่อคืนนี้ เพราะพวกไปรษณีย์จำหน้าผมได้ทั้งนั้น และพวกเวรก็ตื่นกันทั้งหมด ผมทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้ นั่งทำงานของผมไม่ได้ไปเกี่ยวข้องกับพวกปฏิวัติ ปล่อยให้เขาจัดการกันเอง นี่แหละท่านทั้งหลายอาจเห็นว่าผมบ้าพอดู ที่บังอาจกระทำไปถึงเพียงนั้นแล้ว แต่ผมก็ไม่ไปร่วมกับเขา พูดตามความจริง ที่ทำกันสำเร็จนี่ก็เพราะพระสยามเทวาธิราชช่วยแท้ ๆ ท่านคงเห็นแล้วว่าไม่ใช่ผีมือพวกก่อการอะไรเลย การตระเตรียมอะไรก็ไม่พร้อม แต่ก็ทำกันไปได้ ผมคิดว่าคงจะเป็นชะตากรรมของบ้านเมืองจะต้องมีอันเป็นไปอย่างนี้ ความจริงคนอื่นเขาเตรียมมากกว่านี้ยังล้มเหลวได้ ส่วนพวกเราไม่มีสิ่งใดพร้อมเพรียงสักอย่างเดียว คุณประยูรต้องวิ่งไปเอาคีมจากเว้งนครเขษมเพื่อจะตัดประตู ดังนี้เป็นต้น จนกระทั่งโมงเช้าคนจึงมาพร้อมกัน ไม่ทราบว่าเขาขบถกันได้อย่างไร

ต่อมาเมื่อพวกปฏิวัติเห็นผมหายไปนาน เขาก็ให้คนมาตามที่กรม ผมจึงไปพบกับเขา เพราะว่าเขาจะใช้ผมในเรื่องจัดส่งโทรเลขไปยังจังหวัดโน้นจังหวัดนี้ บัดนี้ภาระการสื่อสารจะต้องตกเป็นหน้าที่ของผมแล้ว ผมจำเป็นต้องอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมคอยส่งโทรเลขไปให้ทางกรมไปรษณีย์ เพราะคุ้นเคยกันพูดกันสะดวก พวกกรมไปรษณีย์ล้วนแต่เป็นเพื่อนกันทั้งนั้นเมื่อผมส่งงานไปให้เองมันก็เรียบร้อย

ครั้นจัดตั้งรัฐสภาขึ้นแล้ว เขาตั้งให้ผมเป็นสมาชิกสภา ผมก็เป็น แต่ผมไม่ถือว่าเป็นพวกของใคร ผมเป็นตัวของผมเอง ผมถือความเห็นของผมเป็นเกณฑ์ เมื่อผมไม่เห็นด้วยผมก็คัดค้าน ถ้าผมเห็นด้วยผมก็ช่วยเขา ต่อมาไม่ช้าก็เกิดปัญหาสมุดปกเหลืองขึ้น จะมีเรื่องข้างในกันอย่างไร ผมไม่ทราบ ผมเองก็ไม่ใช้ตัวการสำคัญอะไร และไม่ได้ไปยุ่งกับเขา เพราะผมถือว่าเป็นข้าราชการก็สนใจแต่งานในหน้าที่เท่านั้น คือผมเป็นนาย

ช่างผู้ช่วยโทรเลข เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์เอก เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงในปี ๒๔๗๕ ถ้าพูดถึงข้าราชการด้วยกันแล้ว นับว่าผมก้าวหน้าเร็วพอใช้ แต่ผมเป็นคนชอบเถียง ผมเถียงท่านอธิบดี จนท่านว่าผมบ้า จะทำอย่างไรได้ เมื่อผมไม่เห็นด้วยผมก็เถียง เงินเดือนเลยไม่ขึ้น คงติดแค่ ๒๐๐ บาทอยู่นั่นเอง ต่อมาเสด็จในกรมพระกำแพงเพ็ชร ฯ รับสั่งถามว่า ตาควงแกได้เงินเดือนเท่าไหร่ ผมกราบทูลว่า ๒๐๐ บาท ท่านรับสั่งถามอีกว่ารับราชการมานานเท่าไหร่แล้ว ผมกราบทูลว่า ๒ ปีกว่า เกือบ ๓ ปีแล้วพะย่ะค่ะ ท่านรับสั่งว่า อ้าว ทำไมเงินเดือนไม่ขึ้นล่ะ ผมก็กราบทูลว่าไม่ทราบเกล้า ฯ รุ่งขึ้นพระองค์ท่านก็เรียกบัญชีไปตรวจ แล้วก็ทรงรับสั่งจากกระทรวงให้ขึ้นเงินเดือนนายควง ๑๕ บาท สมัยนั้น๑๕ บาทนับว่ามากอยู่แล้ว เพราะคนใช้ก็มีเงินเดือนเพียง ๔ บาทเท่านั้น นี่เป็นความจริงที่แสดงว่าเจ้านายทั้งหลายก็โปรดปรานผม ผมไม่จำเป็นจะต้องไปปฏิวัติรัฐประหารอะไรเลย หาดีทางอื่นก็ได้ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ท่านพบผมที่ไหน ท่านก็ทรงทักทายว่า ตาควงแกเป็นยังไงบ้าง สมเด็จพระนางรำไพ ฯ ท่านก็เรียกตาควงเหมือนกัน ก็เราจะเอาอย่างไรอีก แต่การที่ผมร่วมในการปฏิวัติก็เพราะผมเห็นว่าบ้านเมืองจะดีขึ้น ถ้าพวกเรามีส่วนได้ช่วยกันหลาย ๆ ทาง นี่เป็นความเห็นของผม จะผิดหรือถูกก็ไม่ทราบ

ในระหว่างที่ผมเป็นนายช่างผู้ช่วยอยู่นั้น เจ้าคุณประกิจกลศาสตร์ อธิบดี ก็มีเรื่องถูกพวกไปรษณีย์พ้องร้องย้ายไปประจำกระทรวง เขาจึงเลือกอธิบดีใหม่ ผมไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเลือกอธิบดีด้วย แต่ผมได้ข่าวว่า เขาจะเลือกนายช่างอำนวยการของผม คือหลวงไกรฤกษ์ราชเสวี ผมก็บอกกับคุณหลวงไกรฤกษ์ ฯ ว่าผมดีใจด้วย นายช่างจะไปเป็นอธิบดี พอเป็นได้สักหน่อย ผมก็มาเป็นนายช่างอำนวยการโทรเลข แต่ไม่ช้าเขาก็ย้ายผมให้ไปเป็นนายช่างอำนวยการโทรศัพท์ ตอนนี้ผมจะลาพักผ่อน หลวงประดิษฐ ฯ ก็เกิดถูกเนรเทศไปนอก และในระหว่างนั้นเอง พวกรถไฟก็เกิดสไตร์ค์กันขึ้น กรมไปรษณีย์ก็จะสไตร์ค์กันบ้าง ผมกับภรรยาจะไปหัวหินกัน เราเช่าบ้านเช่าช่องเขาไว้แล้ว

แต่ตอนกลางคืน พระสารสาสน์พลขันธ์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐการเวลานั้น (กระทรวงเศรษฐการรวมงาน ๓ กระทรวง คือ กระทรวงคมนาคม กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงอุตสาหกรรม) ได้โทรศัพท์ถึงผมที่บ้าน ว่าพรุ่งนี้ให้ไปรักษาการแทนอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข ผมเรียนว่าผมจะลาพักผ่อน และผมได้รับอนุญาตแล้ว ท่านกลับบอกว่าลาไม่ได้ ใบลาเขาสั่งระงับแล้ว ผมเรียนถามว่ามันเรื่องราวอะไรกัน อธิบดีก็อยู่นี่ ท่านรัฐมนตรีก็คงยืนยันว่าพรุ่งนี้ต้องไปรักษาการแทนอธิบดี แล้วก็ต่อมาสักหน่อยเขาก็ให้ผมเป็นตัวอธิบดีเอง เวลานั้นเขามีการสอบแข่งขัน เพื่อเป็นอธิบดี คนที่ไปสอบร่วมกับผมก็ไปสอบยังงั้นเอง เขาตั้งใจจะให้ผมเป็นอธิบดีแล้วนี่ ก็สอบกันเป็นพิธีเท่านั้น ที่จริงคนอื่นก็ไม่อยากเป็นเพราะเกรงว่ามันจะสไตร์ค์กันอย่างรถไฟอีก ผมรับตำแหน่งอธิบดีผมก็ค่อย ๆ ลูบ ค่อย ๆ จับอะไรต่ออะไรไป ฟังเสียงทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง ค่อย ๆ ตะล่อมกันไป งานไปรษณีย์ก็เรียบร้อยขึ้น

ต่อมาเจ้าคุณพหล ฯ นายกรัฐมนตรี ท่านจะเปลี่ยนคณะรัฐมนตรีของท่าน ท่านก็ให้หลวงธำรง ฯ มาหาผมที่กรมไปรษณีย์ บอกว่าเจ้าคุณพหล ฯ จะขอให้เป็นรัฐมนตรีเลย คือรัฐมนตรีไม่มีตำแหน่งประจำกระทรวง แต่ขออย่างเดียวอย่าเอะอะ เพราะท่านรู้ว่าผมเคยเอะอะในสภามาแล้ว เป็นความจริง ถ้าผมไม่เห็นด้วย ผมต้องค้านไม่ว่าหน้าอินทร์หน้าพรหม ผมบอกกับหลวงธำรง ฯ ว่าผมไม่เป็นละ ผมอยู่อย่างนี้สบายแล้ว หลวงธำรง ฯ ก็กลับไป พอตอนกลางคืนเมื่อประกาศรายชื่อคณะรัฐมนตรี ก็มีชื่อผมพ่วงท้ายเป็นรัฐมนตรีลอยกับเขาด้วย ภายหลังเขาก็ให้ผมไปเป็นรัฐมนตรีสังราชการกระทรวงเศรษฐการ เวลานั้นคุณพระสารสาสน์พลขันธ์ก็ยังอยู่ พอดีเกิดเรื่องราคายางตก เรื่องราคายางนั้นผมได้ข่าวแว่ว ๆ จากเซอร์โยเซียครอสบี (ทูตอังกฤษในเวลานั้น) มาแล้ว ผมเคยเตือนให้ระวังราคายางอาจตกง่าย ๆ เพราะเขาให้โควต้าง่าย ๆ อย่างนี้ท่านจะตกหลุมมันเสียแล้วครู อย่าเชื่อสถิติเมืองไทยนัก ท่านบอกว่า โอ้ย ไม่เป็นไรหรอก มันเกรงใจผม ผมก็ว่างั้นตามใจครูซิ ผมเรียกท่านว่าครู แต่ที่จริงก็ไม่ได้เป็นครูอะไรผมหรอก ท่านเคยเป็นครูโรงเรียนนายร้อย เขาเรียกกันยังงั้น ผมก็เรียกตามเขาไป

แล้วท่านก็เอารถไฟทั้งขบวนไปบักษ์ใต้ พอไปถึงสงขลาโทรเลขมาเรียนท่านนายก ฯ ว่าโควต้าที่เขาให้มาทั้งหมดยังไม่ได้ครึ่งเลย ผิดไปตั้งครึ่ง แหมคราวนี้คณะรัฐบาลก็ถูกสภากระหน่ำซี ผมก็รับหน้าที่แทนรัฐมนตรี เพราะท่านลาออก นายก ฯ สั่งให้ผมรักษาการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการอยู่พักหนึ่ง ต่อมาจึงตั้งเจ้าคุณศรยุทธเสนีเป็นรัฐมนตรีว่าการเศรษฐการ แต่ไม่ช้าก็เกิดเรื่องกฎหมาย เรือ ๕ พันตันกรอส ๖ พันตันกรอส ซึ่งก็เป็นเรื่องสถิติอีกนั่นแหละ ผมเคยเตือนว่าเจ้าคุณครับสถิติมันไม่ถูกนะครับ สอบดูอีกทีให้มันแน่นอนเถอะ แล้วผู้แทนในยุคนั้นก็เล่นงานเจ้าคุณศรยุทธ ฯ เป็นการใหญ่ เจ้าคุณศรยุทธ ฯ บอกว่าฉันเป็นทหารเรือไม่ยอมทิ้งเรือน่ะ แต่เพียงครึ่งยกเท่านั้นแหละ ท่านก็ลาออก ผมรักษาการแทนอีกตามเคย

คราวนี้ได้มีการตกลงในคณะรัฐมนตรีเขาจะให้ผมเป็นรัฐมนตรีว่า การเศรษฐการ ผมเรียนเจ้าคุณพหล ฯ ว่าผมเป็นไปไม่ได้ เพราะผมยังเด็กนัก อายุ ๓๐ กว่าเท่านั้น ผมจะไปเป็นรัฐมนตรีว่าการเศรษฐการอย่างไร ดูมันใหญ่โตเหลือเกิน ไม่ไหวหรอก กลัวจะเสียงานของแผ่นดินเขา หาคนอื่นมาดีกว่า หลวงพิบูล ฯ ก็ให้พระบริภัณฑ์ยุทธกิจมา ผมก็ยังเป็นข้าราชการประจำอยู่ตามเดิม มาถึงตอนนี้รัฐมนตรีว่าการคลังจะเอาผมไปอยู่กระทรวงการคลัง แต่หลวงพิบูล ฯ ค้านว่าไม่ได้ ให้ควงไปคลังมันไม่ให้สตางค์ใครทั้งนั้น มันขี้เหนียว (เสียงคนปรบมือ) หลวงสินธุ์สงครามชัยเลยขอเอาผมไปช่วยว่าการกระทรวงศึกษา ผมก็ไปอยู่กระทรวงศึกษา ฯ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการอยู่นาน อยู่ถึงสองยก แล้วผมก็ลาออก

ครั้นมีการแยกกระทรวงคมนาคมออกมา ผมก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ ผมต้องจัดแจงทั้งคนทั้งทะเบียนอะไรต่ออะไรแยกออกมาจากเศรษฐการ แต่นั่งอยู่คมนาคมได้หน่อยหนึ่งก็ถูกย้ายอีก คือเวลานั้นหลวงเสรีเริงฤทธิ์ยังเป็นรัฐมนตรีกระทรวงพาณิชย์อยู่ วันหนึ่งมีงานฌาปนกิจศพเจ้าคุณทรงสุรเดช หลวงพิบูล ฯ ก็มาบอกผมว่า ควงไปแทนเสรี ฯ หน่วยที่พาณิชย์ ให้เสรี ฯ มาคมนาคม ผมบอกเหนื่อยจะตาย เพิ่งเสร็จคมนาคมจะให้ไปพาณิชย์อีก ผมไม่ได้เรียนมาทางนี้นี่ เขาก็ไม่ว่าอะไร

เวลานั้นหลายคนที่กระทรวงคมนาคมก็ไม่อยากให้ผมย้าย ไปดูหมอกันใหญ่ หมอดูบอกว่าไม่ต้องย้าย พอดูหมอเสร็จมาถึงบ้าน คำสั่งย้ายมาพอดี ผมเลยต้องย้ายไปอยู่กระทรวงพาณิชย์

ขอย้อนกล่าวถึงตอนที่เขาส่งผมไปประชุมที่อเมริกาใต้ เรื่องสากลไปรษณีย์ผมก็ไป แล้วผมกลับมาดงานในยโรปอีก พอไปถึงเยอรมันได้อาทิตย์เดียว เยอรมันเกิดรบกับโปแลนด์ ผมออกจากเยอรมันไม่ได้ ต้องติดอยู่ในนั้น มีเงินปอนด์เงินดอลล่าร์อะไรก็แลกไม่ได้ทั้งนั้น เยอรมันไม่ยอมรับแลก ผมไม่มีเงินใช้ จะทำยังไงดี ขอยืมท่านทูต พระประศาสตร์พิทยยุทธ ท่านบอกว่าไม่ได้หรอก ท่านก็มีจำกัดเหมือนกัน เผอิญเคราะห์ดี สักหนึ่งอาทิตย์ก็เปิดการติดต่อ ระหว่างเบอร์ลิน กับเดนมาร์ค ผมไปถึงเดนมาร์คเหลือเงินอยู่ ๒๕ สตางค์ แต่เมื่อถึงเดนมาร์คแล้วเราก็มีเงินใช้ เพราะเราแลกได้ ผมก็ลงเรือกลับ แต่การเดินทางเรือนี่ก็สนุกเหมือนกัน อันตรายก็อันตราย ต้องเดินทางตั้ง ๕๕ วันกว่าจะถึงบีนัง ระหว่างเดินทางมีเรือตามกันมา ๒ ลำ พอไปถึงอังกฤษเราหยุดนอนคืนหนึ่งที่ท่าเรือทางตอนเหนือของอังกฤษ รุ่งเช้ากัปตันกระวีกระวาดออกเรือแต่เช้าตรู่ พอเราออกถึงปากน้ำ ท่าเรือที่เราหยุดพักนอนก็ถูกเครื่องบินเยอรมันทิ้งระเบิด เคราะห์ดีไปที พอมาได้สักหน่อย เรือที่ตามกันมา ๒ ลำ ถูกเรือดำน้ำเยอรมันยิงลำหลังจมไปแล้ว ผมต้องแต่งตัวเตรียมพร้อมตลอดวันตลอดคืน เรากลัวว่าจะต้องลงน้ำกันแน่ เตรียมกันจนกระทั่งถึงบีนัง

ต่อมาไม่ช้ารัฐบาลก็ส่งผมไปสหรัฐอีก คราวนี้ให้ไปซื้ออาวุธยุทธภัณฑ์สำหรับทหารผมก็ไป แต่ไม่ได้อะไรเลย เพราะอเมริกันไม่ยอมให้ ก่อนหน้านั้นได้ส่งนายทหารไปขอซื้อเครื่องบินขับไล่ได้มา ๑๐ เครื่อง พอมาถึงมนิลาพร้อมกับผม รัฐบาลอเมริกันก็เรียกกลับคืนไป เขาบอกว่าอย่าเอาไปเลย ประเดี๋ยวจะตกไปอยู่ในมือญี่ปุ่นเสีย เวลานั้นพลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์กับพลอากาศเอกหะริน หงสกุล นี่ยังอยู่ในระหว่างการศึกษาและไปกับผมตลอดเวลา ครั้นพอกลับมายังไม่ทันถึงบ้าน ประเทศไทยก็เกิดรบกับอินโดจีนเสียแล้ว เรือที่ผมโดยสารมาก็จะต้องจอดที่ไซ่ง่อน แต่ถ้าจอดไซ่ง่อนผมก็

ต้องถูกจับ ผมกับภรรยาจึงต้องแจวกลับไปมนิลาใหม่ แล้วไปผ่านชะวากลับมาเข้าสิงคโปร์ จึงกลับบ้านได้

ผมขอพูดถึงเรื่องเครื่องสื่อสารของทหารในสมัยนั้นสักหน่อย ความจริงเครื่องสื่อสารของทหารระหว่างสงครามอินโดจีนนั้น ใช้ไม่สะดวกเลยและเกิดขลุกขลักกันใหญ่ ต้องใช้เครื่องสื่อสารของกรมไปรษณีย์ ถึงแม้เราจัดเครื่องของกรมไปรษณีย์ส่งไปให้แล้ว แต่ก็ยังไม่พอใช้ และมีขลุกขลักในเรื่องอื่น ๆ อีกมาก หลวงพิบูล ฯ เวลานั้นยังเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ก็เรียกผมเข้ากองประจำการ ผมไม่เคยเป็นทหารมาก่อน เพราะเขาวัดหน้าอกแล้วมันไม่ได้ขนาด ครั้นผมไปเข้าประจำการ ก็มีพลเรือนเพียงผมคนเดียวที่นั่งทำงานร่วมกับนายทหาร หลวงพิบูล ฯ บอกว่าควงเป็นนายทหารเถอะ ผมจึงว่าแค่พลทหารเขายังไม่เอาเลย จะเป็นนายทหารยังไง ผมทำงานให้แล้วก็แล้วกัน เขาก็ไม่ว่าอะไร ต่อมาอีกสักอาทิตย์หนึ่งก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้ผมเป็นพันตรี แล้วก็ถูกส่งไปชายแดน คราวนี้มันก็ยุ่งกันใหญ่ ทหารเขาเรียกผู้บังคับกอง ผมก็ไม่รู้เรื่องว่าเขาเรียกใคร เขาต้องมาดึงเสื้อจึงจะรู้ การเดารพเราเคยแต่เบิดหมวก ทีนี้มันต้องตาเบ๊ะเผลอไปจะเบิดหมวกแต่โดนแก๊ปเข้า เลยว่ากันยุ่งไปหมด ผมไปชายแดนกับเขา ไปจนถึงศรีโสภณ แต่ไม่ได้รบอะไรกับเขา เพราะผมมีหน้าที่เฉพาะการสื่อสาร ต่อมาญี่ปุ่นก็เข้ามาไกล่เกลี่ย เมื่อตกลงสงบศึกแล้ว ผมก็เป็นผู้ไปรับมอบดินแดนคืน และไปชักธงช้างในพิธีรับมอบดินแดนด้วย เพราะเมื่อก่อนเราใช้ธงช้างคือธงช้างที่บิดาผมต้องชักลงมาแล้วครั้งหนึ่ง ผมจึงไปชักธงช้างขึ้นด้วยตนเอง แต่ตอนหลังต้องชักลงอีกที ผมไม่ได้เป็นคนชักลง ผมอยู่อเมริกา กำลังไปเจรจาต่อรองเรื่องดินแดน

เท่าที่ผมเล่าเรื่องของผมมานี้ ท่านก็คงเห็นแล้วว่าไม่ใช่ผมไปแส่หาเรื่อง เพราะอยากจะเป็นอะไรกับเขา แต่เขามาเอาผมเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเอง เช่นภายหลังการเปลี่ยนการปกครองแล้ว เขาปฏิวัติอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสมัยเจ้าคุณมโนปกรณ์นิติธาดา เขามาหาผมให้ผมไปตัดสายโทรศัพท์ แต่ผมรับปากกับอธิบดีหลวงไกรฤกษ์ ฯ ไว้แล้วว่าผมจะไม่ตัดสายอีก เพราะก่อนที่เขาจะตั้งให้ผมเป็นนายช่างอำนวยการโทรศัพท์น่ะ หลวงไกรฤกษ์ฯ

ก็มาเอาคำมั่นสัญญากับผมว่า คุณควงให้สัญญากับผมได้ไหมว่าจะไม่ตัดสายอีก ผมบอกว่าผมให้สัญญาได้ ผมไม่ตัดละ ทีนี้ตอนที่เขาจะให้ตัดใหม่นี่ซี หลวงพิบูลฯ เขาก็มาหาผมบอกว่า ควง จะให้ตัดสาย จะตัดได้หรือไม่ ผมบอกว่า ถ้ารัฐบาลสั่งก็ต้องตัดน่ะซี เขาก็ยิ้ม แต่ไม่ว่าอะไร พอถึงวันที่กำหนดเข้าเขาก็ใช้หลวงสิริราชไมตรีมาบอกผมให้ตัดสาย ผมบอก เอ... ผมก็เสียคำพูดกับท่านอธิบดีซี ผมว่าไม่ตัดสายอีกแล้วนี่ ถ้ายังงั้นผมไม่ให้ต่อสายเสียดีกว่า ผมก็เลยสั่งให้หัวหน้าเวรทั้งหมดให้หยุดต่อสาย มันก็เท่ากับตัดสายนั่นแหละ เพราะเราไม่ต่อเท่านั้นโทรศัพท์ใช้ไม่ได้ เรานั่งเฉยกันเสียไม่ต่อสายจนกว่าจะมีคำสั่งเปลี่ยนแปลง พอคำสั่งเขามาบอกว่าต่อได้ เราต่อใหม่ก็หมดเรื่อง และผมก็ไม่ผิดคำสัญญาด้วย

แล้วต่อมาก็มีเรื่องบังเอิญอีก คือในระหว่างสงครามมหาเอเซียบูรพา เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าประเทศไทยในตอนต้น ผมเป็นรัฐมนตรีกระทรวงคมนาคม ต่อมาผมย้ายไปอยู่กระทรวงพาณิชย์ ตอนนี้หลวงพิบูลฯ เกิดลาออกเพราะแพ้โหวตในรัฐสภาเกี่ยวแก่พระราชบัญญัติพุทธบุรีมณฑล ผมไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรกับเขาหรอก เมื่อเขาลาออก ผมก็ออกตามเท่านั้นแหละ วันหนึ่งพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภาโทรศัพท์มาที่กระทรวงบอกควงมาหาหน่อย ผมมันเป็นยังงั้นเอง ใครมีธุระก็เรียกทุกทีทั้งๆ ที่ผมไม่ได้เกี่ยวข้อง และผมก็ไม่ได้เป็นรัฐมนตรีแล้ว แต่ท่านเป็นประธานผู้สำเร็จกาชการและรับสั่งเรียกก็ต้องไป ท่านให้ใบลาผมดู บอกว่านี่แน่ะท่านนายกฯ เขาลาออก จะทำยังไง เวลานั้นหลวงอดุลย์เดชจรัสก็นั่งอยู่ที่นั่นด้วย ผมจึงทูลว่าจะทำยังไง ก็ฝ่าพระบาทจะรับใบลาของเขาหรือไม่เล่า ถ้ารับ เราก็ออกซี ถ้าไม่รับก็แล้วไป พอตอนกลางคืนคุณทวี บุณยเกตุ ก็ประกาศวิทยุที่กรมประชาสัมพันธ์เลย บอกว่านายกรัฐมนตรีลาออกแล้ว แต่เกิดเรื่องประหลาดขึ้น ใบลานั่นหายไป เออ...ใบลาหาย คุณทวีก็เข้าปิ้งซี แล้ววิทยุไทยก็ออกประกาศใหม่ ว่าท่านนายกฯ ไม่ได้ลาออก ท่านจอมพลไม่ได้ลาออก เอ...เกิดอลเวงกันใหญ่ ผมก็นึกว่าช่างปะไร ใครจะอลเวงก็ช่าง ผมอยู่กระทรวงทำงานของผมก็แล้วกัน

แต่แล้วท่านจอมพลก็สั่งให้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรี เขาโทรศัพท์มาเรียนผมให้ไปประชุม ผมก็นั่งทำงานเฉยเสีย เขาจึงให้คุณหลวงเดชสหกรณ์ เวลานั้นเป็นรัฐมนตรีเกษตรโทรศัพท์มาถึงผมอีก คุณหลวงเดช ฯ ก็บอกว่า มาหน่อยน่าควงน่า ผมก็ไป แต่พอไปถึงท่านจอมพลก็ทำหน้าตึงกับผมเชียว เขาถามว่าทำไมเวลาประชุมคณะรัฐมนตรีคุณหลวงไม่มา ผมบอกว่าธุระอะไรผมจะต้องมา เมื่อเราลาออกแล้ว จะมาประชุมเรื่องอะไรอีก จอมพลก็ว่าคุณหลวงรู้มาได้ยังไงว่าผมลาออก ผมก็บอกว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ให้ใบลาผมดูนี่ ก็ต้องจัดการเรื่องลาออกให้มันเรียบร้อยซี แล้วจึงประชุมกันใหม่ ไม่ยังงั้นก็ไม่ถูกเรื่อง เขาก็โกรธใหญ่ เขาบอกว่าผมไม่อยากให้คุณหลวงทำงานกับผมหรอก ผมก็ตอบว่าผมไม่ได้ของานทำนี่ มาขอผมเองต่างหาก เอ้า...ผมลาออก แล้วผมก็เขียนใบลาเดี๋ยวนั้น ส่งให้แล้วก็เดินออกจากที่ประชุมทันที คณะรัฐมนตรีต่างเงียบงัน ผมกลับมาบ้าน ให้ภรรยาจัดกระเป๋าเดินทาง ในใจคิดว่าต้องแจวละ เลยไปหัวหินพร้อมกับคุณทวี เพราะคุณทวีก็เป็นจำเลยด้วย เนื่องจากไปประกาศข่าวลาออกของรัฐบาลเร็วเกินไป ทั้งใบลามันเกิดหายไปเสียแล้ว เขาจะหาว่าเราเป็นกบฏ แต่คุณทวีนั่นน่ะคงโดนแรง

เมื่อไปถึงหัวหิน ผมนอนพักยังไม่ทันหายเหนื่อยก็มีนายตำรวจมาหา ผมก็โกรธผู้จัดการโรงแรมว่าคงไปบอกตำรวจมาหากระมัง นายตำรวจบอกว่าเปล่าครับ ผมนำคำสั่งกองบัญชาการทหารสูงสุดมาเพื่อเรียกเข้าประจำการ ผมก็เข้าใจได้ว่าหลวงพิบูล ฯ เขาโกรธผม จึงแกล้งเรียกเข้าประจำการ ผมก็บอกว่าเรียกก็เรียกเถอะ วันหลังผมไปก็ได้ไม่เป็นไร นายตำรวจบอกว่าไม่ได้หรอก ต้องไปรายงานตัวภายใน ๒๔ ชั่วโมง ม่ายงั้นติดตะราง แล้วเขาก็ไปหาตั๋วรถไฟให้เสร็จ ผมจำเป็นต้องกลับมารายงานตัวแล้วก็ถูกสั่งให้ไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการสร้างถนนเชียงตุง ผมก็เตรียมตัวจะไป ครานี้เรื่องมันสนุกคือเวลานั้นผมยังเป็นสมาชิกสภาอยู่ และสภาเขาตั้งให้คุณทวี บุณยเกตุ เป็นประธานสภา ผมเป็นรองประธาน แต่จอมพลไม่ยอมตั้ง จนแล้วจนรอด จนกระทั่งเราต้องขอลาออก แล้วเขาก็เลือกกันใหม่ เจ้าคุณมานนวราชเสวีได้เป็นประธานสภา ผมเป็นรองประธาน

แต่ผมก็คงประจำการทางทหารอยู่ด้วย แล้วก็เขาจะให้ผมไปเชียงตุง ผมก็จะไป แต่จอมพลกลับบอกว่า หนอยจะให้ไปเชียงตุงยังจะอยากไปอีก ถ้ายังงั้นอย่าไปเลย อยู่มันที่นี่เถิด ผมก็เลยไม่ต้องไป

ต่อมา รัฐบาลแพ้โหวตในสภาเกี่ยวแก่การเสนอพระราชบัญญัติอีกฉบับหนึ่ง จะเป็นพระราชบัญญัติอะไรจำไม่ได้ รัฐบาลก็ลาออกอีก คราวนี้พระองค์เจ้าอาทิตย์ ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ก็เรียกเจ้าคุณมานนวราชเสวี ประธานสภา และผมรองประธานสภาไปเฝ้า รับสั่งว่ารัฐบาลเขาลาออกจะทำยังไง เราก็ทูลว่าเรื่องนี้ก็แล้วแต่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะยอมรับใบลาหรือไม่รับ ถ้ารับใบลาก็มีหนังสือแจ้งให้สภาซาวเสียงสมาชิกเลือกนายกกันใหม่ เพราะเวลานั้นยังไม่มีพรรคการเมือง ท่านก็ว่าตกลงเราก็ทูลลากลับ วันต่อมาเจ้าคุณประธานสภาได้รับหนังสือจากผู้สำเร็จราชการ ขอให้สภาซาวเสียงเลือกนายกรัฐมนตรี เจ้าคุณท่านก็ส่งหนังสือมาให้ผมดูเพื่อเตรียมจัดการซาวเสียง ครั้นผมอ่านแล้วก็เรียนท่านว่า เจ้าคุณครับ หนังสือนี่ไม่มีข้อความแจ้งชัดว่าผู้สำเร็จราชการตกลง รับใบลาแล้วหรือไม่ เป็นแต่ขอให้สภาซาวเสียงเลือกนายกรัฐมนตรีใหม่ ถ้าขืนซาวเสียงเราจะกลายเป็นกบฏต่อรัฐบาลนะครับ ท่านเจ้าคุณก็ว่าไหน—ไหน—ขอผมดูอีกทีซิ พอท่านอ่านละเอียดแล้วก็ร้องว่า โอ—ไม่ได้ ต้องไปขอให้ทำหนังสือใหม่ ปรากฏว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์อิหลักอิเหลืออยู่พักหนึ่ง แล้วจึงยอมทำหนังสือแจ้งมายังประธานสภาใหม่ว่าตกลงรับใบลาของนายกรัฐมนตรีแล้ว

สภาผู้แทนราษฎรก็เรียกประชุมซาวเสียงสมาชิกเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ผลการซาวเสียงปรากฏว่าเจ้าคุณพหลพลพยุหเสนาได้รับคะแนนสูงสุด แต่เจ้าคุณพหล ฯ ไม่ได้เข้าร่วมประชุมด้วย และทราบว่าภายหลังการประชุมสภาครั้งนี้แล้ว มีลูกน้องของหลวงพิบูล ฯ ไปพบเจ้าคุณพหล ฯ เป็นการเฉพาะตัว ครั้นประธานสภาเสนอผลของการซาวเสียงให้ผู้สำเร็จราชการทราบ พระองค์เจ้าอาทิตย์ก็ให้เชิญเจ้าคุณพหล ฯ พร้อมด้วยประธานสภาและผมซึ่งเป็นรองประธานสภาไปเฝ้า พระองค์เจ้าอาทิตย์รับสั่งถามเจ้าคุณพหล ฯ ว่า เดี๋ยวนี้สภาเขาเลือกให้ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ท่านจะรับจัด

ตั้งรัฐบาลไหม เจ้าคุณพหล ฯ ก็ตอบไม่ยอมรับ ผมเองพยายามมองตาเจ้าคุณพหล ฯ จนลูกตาแทบจะทะลักออกมา ขยิบหูขยิบตาจะให้ท่านรับ แต่ท่านก็ไม่ยอมสบตากับผมเสียเลย พระองค์เจ้าอาทิตย์จึงหันมาถามผมว่า นี่คุณควงเมื่อเจ้าคุณพหล ฯ ไม่ยอมรับจัดรัฐบาลจะทำยังไง ผมก็ทูลว่าถ้าเช่นนี้ก็ต้องแจ้งให้สภาซาวเสียงกันใหม่

มันเป็นการบังเอิญที่ผมเกิดป่วยเป็นทอนซิลอักเสบ ไม่ได้ไปร่วมประชุมสภาในการซาวเสียงเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๒ ผมให้หมอฉีดยาแล้วก็ต้องนอนซมเพราะพิษไข้ หลวงประดิษฐ ฯ ก็โทรศัพท์มาจากทำเนียบท่าช้าง บอกว่า ควง มานี่หน่อยเถอะ ผมถามว่ามีเรื่องอะไร สำคัญไม๊ กำลังไม่สบายไม่อยากออกจากบ้าน หลวงประดิษฐ ฯ ก็ว่าสำคัญซี ล้อมาหน่อยเถอะ ผมก็ต้องไป พอไปถึงบันไดตึกทำเนียบท่าช้างหลวงประดิษฐก็คาดผ้ายี่โป้ลงมารับ ซึ่งเป็นการแต่งกายอยู่กับบ้าน แบบที่โปรดปรานแล้วก็ว่าสภาเขาเลือกล้อเป็นนายก ฯ แล้ว ล้อต้องรับนะ ผมรู้สึกงุนงงไปหมด เพราะไม่ทราบว่าเขาเดินแต้มคูกันอย่างไร ตำแหน่งนี้มันจึงมาตกที่ผม ทราบแต่ว่าไม่มีใครยอมรับแล้ว เห็นจะเป็นกรรมของผมนี่เอง หลวงประดิษฐ ฯ ก็สำทับว่า ควง ถ้าล้อไม่รับละก้อตายแน่ที่เดียว เมืองไทยก็จะแย่ด้วย ผมย้อนถามว่า คนอื่นก็มีถมเถไปทำไมไม่ให้เขารับล่ะ หลวงประดิษฐ ฯ ก็สารภาพตรง ๆ ว่าไม่มีใครรับนี่หว่า ล้อเอาเถอะน่า ถ้าไม่เอาเป็นตายเด็ด ผมย้ำถามว่าให้แน่ใจว่าไม่มีใครเอาจริงเร๊อะ หลวงประดิษฐ ฯ ก็ยืนยันว่าไม่มีหรอก ผมขอเรียนท่านผู้ฟังด้วยความสุจริตใจว่า ที่เขามาเกณฑ์ให้ผมเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งนั้นน่ะ ไม่ใช่ว่าเขาชอบขี้หน้าผมเขาจึงเอาตำแหน่งนี้มาประเคนให้ผมหรอก แต่เรื่องมันจำเป็นที่ไม่มีใครกล้ารับ เพราะกลัวหลวงพิบูล ฯ กันหมด และนิสัยของผมมันก็ชอบทาในสิ่งที่ไม่มีใครอยากทำ ผมจึงบอกหลวงประดิษฐ ฯ ว่าถ้าไม่มีใครรับ ผมจะรับเอง

ขณะนั้นก็เกิดข่าวเขย่าขวัญเกี่ยวแก่ท่าทีของหลวงพิบูล ฯ ว่าทหารทางลพบุรีจะยกมายึดพระนครบ้าง พวกทหารสนับสนุนหลวงพิบูล ฯ บ้าง ล้วนแต่เป็นข่าวที่บั่นทอนกำลังใจของผู้ที่ไม่ใช่ฝ่ายหลวงพิบูล ฯ ทั้งสิ้น ผมได้เข้าเฝ้าพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ประธาน

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามธรรมเนียม ท่านรับสั่งถามว่าจะรับเป็นนายกรัฐมนตรี หรือ ผมก็ตอบว่ารับ ท่านถามอีกว่าถ้าพวกหลวงพิบูล ฯ ยกกองทัพมาตีจะทำอย่างไร ผมก็ทูลว่าข้าพระพุทธเจ้าต้องต่อสู้เด็ดขาดคราวนี้ เพราะเป็นหน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้า ท่านซักอีกว่า ถ้าสู้ไม่ได้จะทำยังไง ผมก็ทูลไปว่า ถ้าสู้ไม่ได้ก็ต้องโกยนะซี พระองค์เจ้าอาทิตย์ทรงแสดงความหนักพระทัย และทรงขอให้ผมถอนตัวเสีย เพราะท่านไม่กล้าจะลงพระนาม แต่งตั้งให้ผมเป็นนายกรัฐมนตรี ถึงกับรับสั่งว่าถ้าผมไม่ยอมถอนตัว ท่านก็จะขอลาออกจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผมจะเปลี่ยนใจเป็น อย่างอื่นก็ไม่ได้ เพราะเมื่อได้ตัดสินใจมาแล้วก็ต้องทำไปจนถึงที่สุด จึงทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ถอน และนี่เองเป็นเหตุให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ยื่นใบลาออกจากตำแหน่ง สภาก็เลยตั้งให้หลวงประดิษฐ ฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่เพียงคนเดียว แล้วหลวง-ประดิษฐ ฯ ก็ลงนามแต่งตั้งผมเป็นนายกรัฐมนตรีทันที

แต่การเป็นนายกของผมมันสะดวกอย่างคนอื่นเขาเมื่อไหร่ รถยนต์สักคันก็ไม่มีใช้ เขาเอาไปลพบุรีหมดครับ นายกอะไรไม่มีรถ มีแต่รถส่วนตัวบโรทั่งของผมคันเดียว จะหานายทหารชั้นผู้ใหญ่ทำยาในกรุงเทพ ฯ ก็ไม่มี ผมไปค้นพบหลวงสินาดโยธารักษ์ จะขอให้เป็นรัฐมนตรีกลาโหม ท่านก็ไม่ยอม ต้องเคี่ยวเข็ญเอาหลวงสินธุ์สงครามชัยเป็นรัฐมนตรีกลาโหม

อันที่จริง เหตุการณ์ในเวลานั้นก็ไม่สู้ดีจริง ๆ มีเค้าว่าอาจเกิดความไม่สงบขึ้นได้ ตามที่วิตกกัน ถึงแม้นายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ยังเป็นมิตรกับผม แต่เราก็จะต้องป้องกันมิให้มีเหตุการณ์ร้ายแรงซึ่งจะเสียหายแก่บ้านเมือง ผมจึงไปปรึกษาหลวงอดุลย์-เดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจในเวลานั้น เขามีความเห็นว่า ทางที่ดี ผมควรจะไปเจรจากับหลวงพิบูล ฯ เองในค่ายทหารลพบุรี ผมก็เห็นชอบด้วยและตกลงว่าจะไปคนเดียว แต่ขุนศรีศรากร ซึ่งเป็นผู้บังคับการตำรวจสันติบาลอาสาจะนำทางไปด้วย

การเดินทางครั้งนั้น มีคนเป็นห่วงเป็นใยผมมาก โดยเฉพาะพวกไปรษณีย์ ซึ่งยังสวามิภักดิ์ต่อผมจริง ๆ และผมก็ระลึกถึงเขาอยู่ตลอดเวลา เขาเรียกผมว่าอธิบดีจน

ติดปากกระทั่งบัดนี้ พวกนี้มาหาผมบอกว่า อธิบดีครับผมจะล่วงหน้าไปดูทางก่อน คือทำเป็นไปตรวจสายโทรศัพท์ ถ้าไม่ชอบมาพากลผมจะรีบย้อนกลับมาบอก ครั้นถึงเวลาผมก็ออกเดินทางไปลพบุรี หลวงพิบูล ฯ ต้อนรับผมดี เขาชวนผมเข้าไปคุยกันในห้องนอนสองต่อสอง ผมอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ เมื่อเห็นว่าเรื่องเรียบร้อยกันแล้วผมก็ลากลับ ออกมาข้างนอกเห็นมีบหรี่โกลด์เฟลคที่ผมชอบ วางอยู่หลายกระป๋อง และผมหาบุหรี่ชนิดนี้ไม่ใคร่จะได้ก็หยิบใส่กระเป๋ามาหนึ่งกระป๋อง หลวงพิบูล ฯ เดินมาส่งผมที่รถยนต์ พอเขาเห็นสภาพของรถที่ผมนั่งไปหาเขาก็ถามว่านายเอารถอะไรมานี่ ผมบอกว่า ก็เราเอารถมาเสียหมดแล้ว ที่กรุงเทพ ฯ มันจะมีรถอะไรล่ะ คันนี้ก็ยืมเขามาจากกองทัพเรือน่ะซี หลวงพิบูล ฯ บอกว่า พรุ่งนี้จะส่งรถไปให้ใช้ เออ ดี ขอบใจ พอรุ่งขึ้นเขาก็ส่งรถมาให้ผม เหตุการณ์ก็เรียบร้อยไปชั่วระยะหนึ่ง

แต่ต่อมาไม่นานก็กลับมีเรื่องคับขันขึ้นอีก คือถึงแม้ว่าผมได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลก็ดี แต่หลวงพิบูล ฯ ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งมีอำนาจบังคับบัญชาทหารทั่วราชอาณาจักร และกองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทยไม่ไว้วางใจหลวงพิบูล ฯ ถ้าเราไม่แก้ไขเสีย กองทัพไทยกับกองทัพญี่ปุ่นก็อาจจะต้องปะทะกัน ผมจึงเห็นว่าเราจำเป็นจะต้องปลดหลวงพิบูล ฯ จากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดเสีย แล้วผมกับขุนศรีศรากรก็เดินไปหาหลวงพิบูล ฯ ที่ค่ายทหารลพบุรีอีกครั้งหนึ่ง บอกความจำเป็นที่ต้องขอให้ช่วยกันรักษาความปลอดภัยของบ้านเมือง เนื่องจากทหารญี่ปุ่นไม่ไว้วางใจ คราวนี้รู้สึกว่าหลวงพิบูล ฯ ไม่ค่อยพอใจ เมื่อเห็นว่าเราไม่อาจตกลงออมชอมกันได้ ผมก็สะกิดขุนศรีศรากรให้ลากลับ

ตกค่ำวันนั้นเอง ผมก็ประกาศให้หลวงพิบูล ฯ พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่ให้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน แล้วแต่งตั้งเจ้าคุณพหล ฯ เป็นแม่ทัพใหญ่ หลวงสินาดโยธารักษ์เป็นรองแม่ทัพใหญ่ หลวงพิบูล ฯ คงจะโกรธผมไปพักหนึ่ง แต่ผมไม่ได้ทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ผมทำเพื่อประโยชน์ของแผ่นดิน อย่างไรก็ตามในคืนวันที่ประกาศนั้นเราก็ต้องเตรียมพร้อมสำหรับรับเหตุการณ์ทุกอย่างที่อาจเกิด

ขึ้นได้ ทางทหารเรือเขาขอให้ผมไปนอนที่กองทัพเรือ คือนอนบนโต๊ะทำงานของผู้บัญชาการทหารเรือ โดยไม่มีฟูก เวลานั้นผมก็ไม่ใช่คนอ้วนท้วนอะไร พอตื่นเช้าก็รู้สึกปวดเมื่อยไปทั้งตัว นี่แหละสภาพการเป็นนายกของผม

เมื่อเสร็จจากเรื่องหลวงพิบูล ฯ แล้ว ผมก็ต้องคอยแก้ปัญหาระหว่างเสรีไทยกับกองทัพญี่ปุ่น เหมือนถูกบังคับให้ขี่ม้าสองตัว คือเสรีไทยตัวหนึ่ง และญี่ปุ่นอีกตัวหนึ่ง เพราะต่างฝ่ายก็ต่างคุมเชิงกันอยู่ มันลำบากจริง คืนวันหนึ่งพวกเสรีไทยเอาฝรั่งคนหนึ่ง ที่ถูกกักกันในแคมป์ชนชาติสัตรูที่กรุงเทพ ฯ ส่งไปเมืองนอกจึงเกิดวิตกว่าถ้าตอนรุ่งเช้าพวกญี่ปุ่นไปตรวจพบว่าขาดจำนวนจะทำยังไง แต่บังเอิญพระสยามเทวาธิราชช่วยผมแท้ ๆ ในคืนวันนั้นเองพระสงฆ์ท่านนำฝรั่งที่หลบหนีจากค่ายกาญจนบุรีมาให้ผมคนหนึ่ง ผมก็ให้ ม.ร.ว. พงษ์พรหม จักรพันธุ์ ผู้ควบคุมค่าย เอาไปยัดใส่แทน คุณพงษ์พรหม แย้งว่ามันเป็นคนละคนกับที่หายไปนี่ ผมก็บอกว่า คุณพงษ์พรหมเคยนึกบ้างไหม เวลาเราดูฝรั่งก็เห็นหน้าตามันคล้าย ๆ กัน หรือเมื่อฝรั่งดูพวกเราก็เห็นคล้ายกันเหมือนกัน ยังไง ๆ พอเขาเรียกชื่อหมอนั่น ก็ให้หมอนี่ขาน "เยสเซ่อร์" ก็แล้วกัน คุณพงษ์พรหมก็ว่าผมจะลองดู เผอิญได้ผลจริง ๆ เร รอดตัวไป

ส่วนที่เขาหาว่าผมหักหลังญี่ปุ่น และบางคนก็ไปเขียนอะไรต่อมิอะไรกันนั้นไม่เป็นความจริงหรอก เมื่อเขาตั้งเสรีไทยขึ้นนั้น ผมก็ทำความเข้าใจกับเขาแล้วว่าผมจะต้องทำตามหน้าที่ของผมในฐานะที่ร่วมรบกับญี่ปุ่น แต่ผมจะหลิ่วตาให้ข้างหนึ่งสำหรับเสรีไทย เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินตกลงไหม เมื่อเขายอมตกลงผมก็เลยขาดจากเสรีไทยตั้งแต่บัดนั้นมา ผมไม่เคยเสียคำมั่นสัญญา ไม่เคยเสียสัตย์ เพราะเราต้องรักษาชื่อเสียงของชาติไทย และเกียรติของไทยผมรักษานัก เมื่อเราให้คำมั่นสัญญาแล้วเราต้องถือเด็ดขาด ผมไม่เคยหักหลัง แต่ผมต้องคอยแก้ปัญหาดังที่เล่าให้ฟังเมื่อกี้

อีกครั้งหนึ่ง ฝ่ายสัมพันธมิตรเอาเครื่องบินมาทิ้งยาให้ไทย แต่แทนที่จะให้เอาไปทิ้งตามทุ่งตามนาก็ไม่เอา กลับให้เอามาโยนลงที่สนามหลวงเพื่อแสดงให้เห็นว่า เรานี่เก่ง แต่ไม่ได้คิดถึงผมซึ่งเป็นนายก ฯ อกแทบพัง แล้วพวกเราก็วิ่งไปรับกันเสียด้วย จะ

รอให้เครื่องบินไปเสียก่อนแล้วถึงค่อยวิ่งไปตะครุบก็ไม่ได้ พอตอนกลางคืนญี่ปุ่นก็เชิญผมกินข้าว เพราะตามธรรมดาพอมีเรื่องอะไรเขาก็เชิญผมกินข้าวทุกที เมื่อไปพบกับเขาหน้าผมก็ไม่สบายเพราะกำลังหนักใจว่าจะทำยังไงดี พอนายพลนากามูระเห็นผมก็ทักว่าเอ ท่านนายกทำไมถึงหน้าตาไม่เสบยอย่างนี้ ผมก็บอกว่าพุทโธ่ ปวดศีรษะจะตายไป ส่วนเอกอัครราชทูตยามาโมโตก็กะแนะกระแหนว่า ทำไมท่านไม่กินยาที่เขาเอามาทิ้งให้เมื่อเช้านี้ล่ะ ผมก็ไหวทัน ตอบไปว่าลองกินเข้าไปซี ถ้าฉันเกิดตายไปแล้วท่านจะเอานายกที่ไหนมาแทนเล่า พวกนั้นก็หัวเราะขบขันเลยกินข้าวด้วยกัน แล้วเรื่องก็เลิกกันไป

หรืออย่างเรื่องสนามบินลับของเราก็เหมือนกัน พวกญี่ปุ่นมาประท้วงผมตั้งแต่เช้า เอาแผนที่ออกมากางให้ดู แล้วก็ชี้ว่า นี่สนามบินลับอยู่ทางเหนือ ความจริงผมก็ทราบว่าเป็นสนามบินลับที่พวกเสรีไทยเขาทำขึ้น แต่ผมบอกว่าไม่จริงกระมัง เขาก็ยืนยันว่าจริงซี เขาถ่ายรูปมาด้วย ผมก็ว่าถ้ายังงั้นพรุ่งนี้ตั้งกรรมการผสมไปตรวจ แล้วก็ตกลงตั้งกรรมการผสมไทย—ญี่ปุ่นขึ้น และผมก็วิ่งไปบอกหลวงประดิษฐฯ ว่า นี่... อาจารย์ต้องรีบจัดการปลกพืชอะไรไว้นะ พรุ่งนี้กรรมการผสมจะไปตรวจ ถ้าเขาจับได้ผมไม่รู้ด้วยนะ ฝ่ายหลวงประดิษฐฯ ก็ส่งวิทยุสั่งการให้ปลูกต้นกันชา ต้นอะไร รดน้ำกันใหญ่ พวกกรรมการผสมไปดูก็เห็นมีพืชปลูกอยู่จริง ๆ เรื่องก็เลิกกันไป

พูดกันตามความจริง ผมก็ช่วยญี่ปุ่นอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้หักหลังเขาเลย เช่น ปัญหาเรื่องการกู้เงิน ญี่ปุ่นกู้เราเรื่อย ๆ จนเราไม่มีสตางค์จะให้ รัฐมนตรีของเราบอกเขาว่าเราให้กู้ไม่ได้แล้ว ญี่ปุ่นก็ตั้งข้อสงสัยว่าเราไม่ซื่อสัตย์ต่อเขา ผมจึงบอกรัฐมนตรีคลังว่าเอาอย่างนี้เถอะ เชิญฝ่ายญี่ปุ่นมาร่วมประชุมกับผมที่ทำเนียบ แล้วเป็นภาระของผมเอง ครั้นถึงวันประชุมฝ่ายญี่ปุ่นก็มาพร้อมเพรียงรวมทั้งเอ็กซเปอร์ททางการคลังของเขาด้วย ฝ่ายเรานั้นผมคิดอยู่แล้วว่าญี่ปุ่นเขามีความระแวงสงสัย ไม่เชื่อใจเรา จะมัวโต้เถียงกันก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรรังแต่จะเพิ่มความสงสัยมากขึ้น ผมก็เอาตัวเลขการคลังของเราทั้งหมดส่งให้เอ็กซเปร์ทของญี่ปุ่น แล้วบอกว่าขอวานท่านทำหน้าที่รัฐมนตรีคลังให้ฉันทีเถอะ ถ้าท่านเห็นว่าไอ้ตัวเลขอย่างนี้ควรให้ญี่ปุ่นยืมได้เท่าไหร่ฉันจะเซ็นอนุมัติให้

เดี๋ยวนี้แหละ แล้วผมก็ชักปากกาออกมาเตรียมถือไว้ นี่ผมเอาใจดีสู้เสือแท้ ๆ ทีเดียว พวกญี่ปุ่นปรึกษากันโบ้งเบ้งอยู่พักหนึ่งก็ลุกขึ้นโค้ง บอกผมว่าให้ยืมไม่ได้หรอก เราก็เลิกประชุมกันเท่านั้นเอง นี่แหละที่เมืองไทยเรารอดมาได้ ไม่ใช่ความสำคัญของผมเลย ท่านผู้ฟังจะเห็นได้ว่าเพราะพระสยามเทวาธิราชแท้ ๆ เราทำด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เรามีใจเป็นธรรมก็ย่อมชนะ ผมอาจจะต้องลำบากในตอนต้น แต่ตอนปลายผลสุดท้ายก็ต้องชนะ

เมื่อเลิกสงครามนั้น ประชาชนชาวไทยทุกคนสบายใจ แต่ที่ไหนได้ผมหัวอกเป็นหนอง จะหาทางออกอย่างไรจึงจะเอาประเทศให้รอดทางหลวงประดิษฐฯ พังวิทยุแล้วก็เรียกผมไปหา บอกว่า ควง—ญี่ปุ่นยอมแพ้แล้ว เขาขอยอมแพ้โดยแจ้งผ่านทางรัสเซีย แล้วฑูตญี่ปุ่นก็เชิญผมไปกินข้าว ผมแกล้งสัพยอกทูตว่า ท่านทูตนา ผมนี่ตั้งต้นจับคนมามากแล้ว จับอังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส แล้วก็จับเยอรมันและจับอิตาลี ต่อไปผมเห็นจะต้องจับท่านเสียแล้ว เขาก็หัวเราะ ผมถามว่าจะยอมแพ้ใช่ไหม เขาตอบว่า โอ ไม่ยอมหรอก ผมก็ว่าเอาเถอะ ถ้าท่านจะยอมแพ้ก็ขอความกรุณา อย่าเอาผมและเมืองไทยไปเกี่ยวข้องด้วย ท่านยอมไปคนเดียวก็แล้วกัน เขาก็บอกตกลง ต่อมาไม่ถึง ๒ วัน นายทหารญี่ปุ่นก็แต่งตัวเต็มยศสวมถุงมือมาเยี่ยมคำนับผม แล้วยื่นหนังสือให้บอกว่าญี่ปุ่นจะยอมแพ้แล้ว เราจะให้เขาช่วยอะไรบ้าง ผมก็ตอบว่าขอความกรุณาอย่าช่วยฉันเลย ปล่อยให้ฉันทำของฉันเองเถิด โปรดบอกแก่รัฐบาลของท่านตามนี้ด้วย ฝ่ายญี่ปุ่นเขาก็ดี เขาบอกว่า ท่านจะหาวิธีอย่างไร ญี่ปุ่นไม่ว่าอะไรทั้งนั้น ขอให้เมืองไทยรอดเถอะ ผมก็ตอบขอบใจเขา

ที่นี้ผมจะหาทางออกอย่างไรเล่า ญี่ปุ่นก็ยอมแพ้ไปแล้ว แต่เมืองไทยยังรบอยู่คนเดียวถึง ๑๕ วัน ท่านทั้งหลายคงไม่ได้นึกหรอกว่าผมไม่ได้ยอมอะไรกับใครเลย และจอมพล ป. ก็ประกาศสงครามกับเขาเสียด้วย ใคร ๆ ก็ยอมแพ้กันไปหมดแล้ว เหลือแต่เมืองไทยเท่านั้นที่ยังไม่ยอม ตกลงว่าผมนี่ดูจะเก่งกาจนัก รบคนเดียวอยู่ได้ตั้ง ๑๕ วัน

คุณพระอร่ามรณชิตท่านรับฟังวิทยุต่างประเทศ พอได้เรื่องอะไรก็มาเล่าให้ฟัง ผมจึงไปหาหลวงประดิษฐฯ บอกว่า อาจารย์ ถ้าจะได้ความแล้ว ไอ้เรื่องโมฆะของอาจารย์ท่านจะใช้ได้

ที่ผมเรียกหลวงประดิษฐฯ ว่าอาจารย์นั้น ความจริงไม่ได้เป็นอาจารย์ของผมหรอก เราเป็นเพื่อนกันอย่างที่ผมเล่าให้ฟังแล้ว แต่แกเป็นคนมีโปรแกรมมากเหลือเกิน เราก็ตั้งนิคเนม แกว่า "อาจารย์" ส่วนหลวงพิบูลฯ เขาเป็นนายทหาร พอเป็นนายร้อยเอก เราก็เรียกว่า "กัปตัน" หลวงสินธุ์สงครามชัย เขาเป็นนายทหารเรือและเรียนเก่ง เราก็เรียกเขาว่า "แอดมิรัล" (Admiral)

ผมให้หลวงประดิษฐฯ ช่วยร่างประกาศให้ผม แล้วผมก็ไปประชุมสภาผู้แทนราษฎร ทางสภาพอแว่วข่าวว่าเราจะประกาศว่า การทำสงครามของเราเป็นโมฆะก็เอะอะสงสัยกันใหญ่ ว่าจะเอายังไงกันแน่ ผมบอกว่า นี่นึงๆ นะคุณ ประเดี๋ยวผมจะประกาศเอง แล้วผมก็เดินไปกระซิบกับบรรดาสมาชิกสภาว่า คราวนี้ถ้าพวกคุณไม่ยกมือให้พร้อมเพรียงกันละก็ตายนะคุณ ผมไม่รู้ด้วยนา ในที่สุดพวกนั้นก็ตกลง พอผมประกาศว่าการทำสงครามเป็นโมฆะ สภาก็ลงมติเห็นชอบ แหมยกมือกันพรึบหมด แล้วพวกนั้นก็สบายใจ นึกว่าหมดธุระแล้ว แต่ไม่ใช่หมดนะ เราต้องฟังอังกฤษและอเมริกาเขาจะว่ายังไง ต่อมาอีกประมาณ ๓ วัน อเมริกาก็ปล่อยข่าวออกมาว่าเห็นด้วย ไม่เอาธุระกับไทย ส่วนอังกฤษยังแบ่งรับแบ่งสู้ ผมก็รอดตัว ภายหลังลอร์ดหลุยเมาท์แบทเตนโทรเลขมาถึงผมให้จัดการปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยทั้งหมด ผมก็มาคิดว่าจะทำยังไงดี ถ้าให้ทหารไทยไปปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นก็จะเกิดเบ่งกันขึ้น แล้วก็อาจเกิดเรื่องใหญ่ ผมจึงเชิญนายพลนากามูระมาบอกว่า ฝ่ายสัมพันธมิตรเขาสั่งมาอย่างนี้ จะให้ฉันทำยังไง เพราะเราก็เป็นเพื่อนกัน นายพลนากามูระบอกว่า ท่านไม่ต้องวิตกหรอก ฉันจะปลดอาวุธตัวเองท่านส่งทหารไปรับมอบอาวุธตามจำนวนก็แล้วกัน เรื่องก็เป็นอันเรียบร้อย

บัดนี้ผมก็ได้ปฏิบัติหน้าที่เสร็จสิ้นลงแล้ว และผมจะต้องลาออกจากตำแหน่งตามเอติเกต เพื่อให้มีการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ทางอังกฤษและอเมริกาบอกมาว่าไม่ต้องออกก็ได้ หลวงประดิษฐฯ ก็ไม่ยอมให้ผมออก แต่ผมชี้แจงว่าไม่ได้หรอก ผมเป็น

รัฐบาลชุดร่วมสงครามกับญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นยอมแพ้แล้ว ผมก็ต้องไปด้วยจะอยู่ยังไงได้ เมื่อผมลาออกนั้น สมาชิกสภาทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายตรงกันข้ามก็มาขอบใจผมที่พาประเทศไทยรอดมาได้ ความจริงเขาไม่ควรจะขอบใจผม เขาควรจะขอบคุณพระสยามเทวาธิราชมากกว่า ผมเป็นแต่เพียงมือเพียงไม้เท่านั้น คุณทวี บุญยเกตุ ได้เป็นนายกแทนผม แล้วต่อมา ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ก็รับตำแหน่งสืบต่อไป

การเมืองภายหลังสงครามก็มีเรื่องยุ่งเหยิงกันอยู่เรื่อย ๆ แต่ผมก็รอดมาทุกที เพราะไม่ได้ไปมั่วสุมกับใคร ใครจะคิดอ่านกันอย่างไรก็ช่างเขา ผมไม่ต้องการอะไรอีกแล้ว ขอเล่าย่อ ๆ ว่าเมื่อตอนที่เกิดรัฐประหารรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์นั้น ผมก็ไม่ได้เกี่ยวข้อง ครั้นเขามาเชิญให้ผมเป็นนายก ก็ใช่ว่าผมจะไม่รู้ว่าเขาจะเอาผมไปเป็นนั่งร้านให้เขา แต่ผมก็จำเป็นต้องรับ ก่อนจะรับเราก็ได้ประชุมปรึกษาหารือกันที่บ้านผมตั้ง ๆ ๒ ๆ ๓ มีหลายคน เห็นว่าไม่ควรรับ ผมก็ชี้แจงให้ฟังว่า ถ้าเราไม่รับก็จะเกิดเรื่องใหญ่ เพราะฝ่ายหลวงประดิษฐ ฯ และฝ่ายหลวงพิบูล ฯ ต่างก็มีลูกศิษย์ลูกหากัน อยู่มากด้วยกัน ถึงเขาจะเคยเป็นเพื่อนกันแต่เมื่อเกิดเรื่องระหว่างลูกศิษย์ต่อลูกศิษย์ เราก็จะพลอยลำบากไปด้วย เอาเถอะเราจะช่วยเข้าไปขวางกลางให้ก็แล้วกัน ตกลงพวกผู้ใหญ่ ๆ ก็เห็นด้วยกับผม เพราะฉะนั้นจึงว่าที่ผมรับเป็นนายกครั้งนั้น ไม่ใช่จะรับโดยไม่รู้ตัวว่าเขาจะยืมมือเราเป็นการชั่วคราว

ครั้นเขามาจี้ให้ผมออก ผมก็ถามว่า พวกคุณทำได้หรือ เมื่อเขาบอกว่าทำได้ก็ให้เขาทำกันไป ผมออกมาชักว่าวข้างนอกเสียก็ไม่เห็นเดือดร้อนอะไรนี่ การที่เขามาจี้ผมนั้นผมจะเอากำลังอะไรไปต่อสู้เขา และถ้าเราสู้จะสู้เพื่ออะไร ลูกหลานคนอื่นจะพลอยตาย แต่ลูกหลานของผมไม่ตาย แล้วพวกผมไปนั่งเก้าอี้รัฐบาลยังงั้นหรือ ผมเห็นว่าไม่ถูก แต่ท่านอาจจะเห็นว่าผมคิดผิดก็ได้ ในชีวิตของผมถือว่า ผมมาทำหน้าที่รับใช้ประชาชน พระสงฆ์ท่านอุตส่าห์เล่าเรียนศีลธรรมก็เพื่อไปสู่นิพพาน แต่นักการเมืองนี่ก็มุ่งหมายจะมีอนุสาวรีย์ตามถนน เรื่องร่ำรวยหรือยากจนเพียงไหนไม่สำคัญอะไรเลย ท่านผู้ฟังอาจจะคิดสงสัยว่านายควงว่าอย่างนี้จริงหรือ ผมก็ได้เล่ากำพืดของผมให้ฟังแล้ว เรื่องความร่ำรวยนั้นผมก็เคยมาแล้ว และการที่มีคนมากราบมาไหว้ก็ผ่านมามาก เหมือนคนที่เคยกินเหล้า

ตั้งขวดมาแล้วยังไม่เมา ถ้ากินเพียงครึ่งขวดมันจะเมาที่ไหน คนที่มันเมานั้นก็เพราะไม่เคยกินต่างหาก กินเข้าไปหน่อยเดียวเลยเมา ท่านอาจจะเห็นว่าคนที่เป็นรัฐมนตรีแล้วหรือเป็นอะไร ๆ แล้วนี่น่ะ บางคนจมไม่ลงนะครับ แต่ผมจมลง เป็นนายกแล้วก็จมลง ผมเดินเปะปะไปที่ไหนต่อที่ไหนก็ได้ กินข้าวที่ไหนก็ได้ รถเมล์รถรางหรือรถอะไรก็ขึ้นได้ เพราะการได้ตำแหน่งมันเป็นเรื่องสวมหัวโขนเท่านั้นนี่ครับ ส่วนเกียรติของผมยังอยู่แม้ว่าผมจะเดินเตะฝุ่นกลางถนนก็ตาม เพราะผมไม่ได้ไปเอาอะไรจากใคร ไม่ได้เบียดเบียนใคร ผมกลัวเสียชื่อวงศ์ตระกูลของผม ผมจึงทำเพื่อประโยชน์ของประชาชน และทำตามอุดมคติของผม ไม่ได้ทำเพราะอยากเป็นนายก ฯ เพราะฉะนั้นการที่มาเชิญให้ผมเป็นนายก ฯ แล้วภายหลังมาจี้ให้ผมออกไป ผมก็ไม่ได้เสียใจและไม่ได้นึกโกรธเคืองท่านเหล่านั้นเลย เพราะกรรมไม่ได้อยู่ที่ผม แต่มันอยู่ที่คนจี้ต่างหาก

ผมขอเรียนตามตรงว่า เวลานี้ผมสบายจะหันหน้าไปหาประชาชน เขาก็ต้อนรับดี เราจะมีเงินสักกี่แสนกี่ล้านก็ซื้อจิตใจประชาชนไม่ได้ และเงินน่ะเรากินได้ไหม เพชรพลอยก็กินไม่ได้ จะกินได้ก็แต่เพียงอาหารมื้อละอีมเดียว บางคนยังกินอาหารไม่ได้เสียด้วยซ้ำ ได้แต่ผะงาบ ๆ อยู่ ส่วนผมยังแข็งแรงสมบูรณ์ดี เดินคุยมันเปะปะไป ไม่ชอบใจใครก็ว่าเองบ้าง ไม่เห็นด้วยก็ค้าน มันเป็นสิทธิของผมนี่ แต่เทวดาท่านก็ยังช่วยผมทุก ๆ คราวที่เขามีเรื่องอะไรกันเขาก็ส่งคนไปกำกับผมทุกที เขาปฏิวัติรัฐประหารกันทีไรเขาเป็นต้องส่งตำรวจไปเฝ้าที่บ้านผม เมื่อถามเขาว่ามาทำไม เขาก็ว่ามาเพื่อให้ความอารักขา แต่ออกนอกบ้านไม่ได้นะ โทรศัพท์ก็ไม่ได้ ผมก็ไม่ว่าอะไร อยากอารักขาก็อารักขาไป ผมก็อยู่บ้าน คอยดูเหตุการณ์ไป ผมไม่ได้อยู่เฉย ๆ ผมศึกษาเหตุการณ์และศึกษาทุกอย่าง แต่ไม่ใช่ศึกษาเพื่อจะเป็นใหญ่เป็นโตอะไรหรอก เราศึกษาไว้เพื่อให้มีความรู้และมีแนวทางสำหรับแก้ปัญหาต่าง ๆ ถ้าหากว่าจำเป็นจะต้องช่วยออกความคิดความเห็น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ ส่วนความคิดเห็นจะดีหรือไม่ดีเพียงไรก็อยู่ที่สติปัญญาของเราเอง และถ้าปรากฏว่าความคิดของเราไม่ถูกต้อง ก็ควรรีบลาออกไปเสียก่อน อย่าไปยึดรถพระอาทิตย์อยู่อีกเลย นี่คืออุดมคติของผม

การที่ผมต้องเข้ามาพัวพันกับการเมืองก็ไม่ใช่ผมอยากเป็นนักการเมือง แต่เหตุการณ์มันดึงให้ผมเข้าไปเองอย่างที่เล่ามาให้ฟังนี่แหละดึงกันไปดึงกันมาผมเลยจมเข้าไปในการเมืองจนถอนตัวไม่ออก ครั้นจะถอนตัวก็จะถูกหาว่าหนี แต่ครั้นจะอยู่ก็ผะอืดผะอมเต็มประดา บรรดาเพื่อน ๆ ของผมทุกคน หลวงพิบูลฯ หรือหลวงประดิษฐฯ ก็ดี ถึงแม้จะมีเรื่องขัดแย้งกันในทางการงาน ผมก็ไม่ได้คิดโกรธเคืองอะไรกับใคร ผมทำตามหน้าที่ของผมเท่านั้น เมื่อหมดหน้าที่แล้วก็แล้วกันไป ความเป็นเพื่อนกับหน้าที่ต้องแบ่งแยกกัน สิ่งใดที่ผมไม่เห็นด้วยผมก็บอกไปตามความเห็น ถ้าไม่เชื่อกันก็ไม่ใช่ความผิดของผม แต่ในทางส่วนตัวผมก็ยังถือว่าเราคงเป็นเพื่อนกันอยู่เสมอไป

ผมได้รบกวนเวลาของท่านผู้ฟังมามากแล้ว จึงขอยุติแต่เพียงนี้ และขอขอบพระคุณที่อุตส่าห์ฟังจนจบ.

เมื่อนายควงได้ถึงอสัญญกรรมลงแล้ว หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ลงข่าวและบทความดังต่อไปนี้

สยามรัฐ

ศุกร์ที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๑

นายควงถึงอสัญญกรรมแล้ว
ที่บ้านพักเมื่อ ๖.๑๐ น. เช้าวันนี้ พระราชทานอาบน้ำศพเย็นวันนี้

พันตรีควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ๔ สมัย และราชองครักษ์พิเศษถึงแก่อสัญญกรรมแล้ว เมื่อตอนเช้าวันนี้ที่บ้านพักหน้าสนามกีฬาแห่งชาติด้วยโรคมะเร็งที่ปอด หลังจากป่วยหนักมา ๓ เดือนเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ พระราชทานอาบน้ำศพเย็นวันนี้เวลา ๑๖.๓๐ น. ที่วัดเบญจมบพิตร

อดีตนายกรัฐมนตรีได้ล้มป่วยด้วยโรคมะเร็งที่ปอด เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ปีที่แล้ว รักษาอยู่ประมาณ ๒ เดือนเศษ อาการทุเลาขึ้น แพทย์จึงได้อนุญาตให้กลับมารักษาตัวที่บ้านพักหน้าสนามกีฬาแห่งชาติ

เมื่อเวลาประมาณตี ๔ เมื่อคืนนี้นายควง อภัยวงศ์ อาการทรุดหนักลงกะทันหัน เนื่องจากมีอาการโรคหัวใจเข้าแทรกการหายใจและชีพจรอ่อนลงไปทีละน้อย และได้ถึงอสัญกรรมโดยสงบเมื่อเวลา ๖.๑๐ ตอนเช้าวันนี้ สิริรวมอายุ ๖๕ ปี ๑๐ เดือน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอาบน้ำศพ ณ วัดเบญจมบพิตร เวลา ๑๖.๓๐ น. เย็นวันนี้และตั้งศพบำเพ็ญกุศล ณ วัดนั้น

สำหรับประวัติของ นายควง อภัยวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) และหม่อมรอด อภัยวงศ์ ในระยะวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ไทยต้องยกมณฑลบูรพาเสียมราฐและพระตะบองให้ฝรั่งเศสครอบครอง นายควงจึงได้ย้ายมาตั้งหลักแหล่งที่ปราจีนบุรี

ในเยาว์วัยนายควงได้เข้าศึกษาในโรงเรียนอภัยพิทบาตร ต่อมาได้ศึกษาต่อที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ย้ายไปโรงเรียนอัสสัมชัญสอบได้ชั้น ๓ แผนกภาษาฝรั่งเศส เมื่ออายุ ๑๕ ปี ได้ถูกส่งไปศึกษาต่อประเทศฝรั่งเศส ได้เข้าโรงเรียนเตรียมอุดมที่ตูลูส แล้วเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยซังคตรอลลิยองส์เนส ในแผนกวิศวกรรมโยธา สำเร็จการศึกษาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ผึกงานในประเทศนั้น

ในขณะที่ศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส นายควง ได้รู้จักชอบพอกับนักศึกษาไทยหลายคน เช่นนายปรีดี พนมยงค์ ร้อยโทแปลก ขีตตะสังคะ ร.ท. สินธุ์ กมลนาวิน ร.น. นายทวี บุณยเกตุ แหล่งนัดพบในฝรั่งเศสคือร้าน "คาแฟซูเฟ" และ ณ ที่เดียวกันนี้ นอกจากจะได้รู้จักชอบพอกับเพื่อนนักเรียนไทยแล้ว นายควงยังได้รู้จักกับ น.ส. เลขาคุณะดิลก ธิดาของพระยาอรรถสารประสิทธิ์ อธิบดีกรมอัยการสมัยนั้น ซึ่งต่อมาทั้งสองก็ได้สมรสกัน นายควงเดินทางกลับประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ในชั้นแรกได้รับราชการเป็นช่างผู้ช่วยหัวหน้ากอง ช่างโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลข และรับราชการจนต่อมาได้เป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอกหลวงโกวิท อภัยวงศ์

บทบาทในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นายควงไม่มีบทบาทเด่นนัก ด้วยเหตุผลบางประการเขาจึงรับหน้าที่เพียง "ตัดสายโทรศัพท์" แต่หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้วนายควงก็เด่นขึ้นเรื่อย ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลชุดพระยาพหลพลพยุหเสนา และในสมัยของจอมพลแปลก ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยกระทรวงธรรมการ

บทบาททางการเมืองของนายควง รุ่งโรจน์ขึ้นในวิกฤตการณ์สมัยจอมพลแปลกวางแผนสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจ นายควงแสดงความรู้สึกไม่เห็นด้วยอย่างรุนแรงในวิธีการของ "ท่านผู้นำ" และวางตัวเป็นฝ่ายตรงข้ามกับจอมพลแปลก และสามารถชนะจอมพลแปลก ในรัฐสภาในร่าง พ.ร.บ. อนุมัติราชกำหนดบริหารนครบาลเพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๔๘๗ และร่าง พ.ร.บ. อนุมัติพระราชกำหนดสร้างพระพุทธบุรีมณฑลยังผลให้จอมพลแปลกต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

นายควงได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรกเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๔๘๗ ระหว่างนั้นยังไม่สิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ นายควงได้เล่น "ละคอน" ตบตากองทัพญี่ปุ่นอย่างน่าหวาดเสียวหลายครั้งหลายหน

หลังจากนายทวี บุณยเกตุและ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมชได้เป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังสงครามแล้ว และมีการเลือกตั้งต่อมา พรรคประชาธิปัตย์ของนายควงได้มีเสียงข้างมากในรัฐสภา เขาจึงได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีอีก เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๙ แต่เป็นนายกรัฐมนตรีได้เพียง ๔๕ วัน นายควงก็แพ้คะแนนเสียงในสภาเกี่ยวกับ พ.ร.บ. ควบคุมค่าใช้จ่ายของประชาชน จึงต้องลาออกจากตำแหน่ง

หลังจากรัฐบาลหลวงธำรง นาวาสวัสดิ์ และนายปรีดีได้เข้าบริหารประเทศจนเกิดรัฐประหาร เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ โดยคณะทหารฝ่ายจอมพลแปลกแล้ว นายควงก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๑ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้บริหารประเทศต่อมาจนได้มีการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ ๑๐ ม.ค. พ.ศ. ๒๔๙๑ พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนนำ นายควงได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่ ๔ ในวันที่ ๒๑ ก.พ. ๒๔๙๑ บริหารประเทศได้เพียง ๑ เดือนเศษ ก็ถูก "ล้ม" โดยคณะรัฐประหารออกจากตำแหน่งและได้ลาออกเมื่อวันที่ ๖ เมษายนปีนั้นเอง

ในระยะต่อมา นายควงยังคงนำพรรคประชาธิปัตย์ทำหน้าที่เป็นฝ่ายค้านขับเคี่ยวกับรัฐบาลจอมพลแปลกอย่างแข็งขัน จนในที่สุดจอมพลแปลกได้ถูกรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จนต้องไปอยู่ประเทศญี่ปุ่นและถึงอสัญญกรรมในที่สุด ต่อมาในสมัยรัฐบาลนายพจน์ สารสิน และ จอมพลถนอม กิตติขจร สมัยพรรคสหภูมิชาติสังคม นายควงก็ยังคงนำพรรคประชาธิปัตย์ทำหน้าที่ฝ่ายค้านเรื่อยมาจนถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหารเงียบเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเอง โดยประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ไม่มีการเลือกตั้ง.

ไทยรัฐ
อาทิตย์ที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

อสัญกรรมนายกรัฐมนตรีควง อภัยวงศ์

นายกรัฐมนตรีของไทยท่านหนึ่ง ซึ่งได้อุทิศเวลาเกือบตลอดชีวิตเพื่อจรรโลงไว้ซึ่งระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขคือพันตรีควง อภัยวงศ์ ซึ่งได้ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๑๕ เดือนนี้ นับได้ว่าเป็นการสูญเสียบุคคลสำคัญทางการเมืองและรัฐบุรุษท่านหนึ่ง ซึ่งได้มีส่วนรับผิดชอบต่อการบริหารประเทศชาติมาตั้งแต่สมัยก่อนสงคราม ระหว่างสงครามและแม้แต่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่แล้ว โดยเฉพาะครั้งหลังสุด อดีตนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีในหลายรัฐบาลท่านนี้ยังได้เป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เข้าสมัครแข่งขันเลือกตั้งเมื่อปี ๒๕๐๐ และชนะการเลือกตั้งในที่สุด

ชีวิตการเมืองของพันตรีควง อภัยวงศ์ เริ่มต้นเมื่อ ๓๖ ปีมาแล้ว ที่ได้ร่วมปฏิวัตินำเอาระบอบประชาธิปไตยมาใช้เมื่อปี ๒๔๗๕ จากนั้นมาพันตรีควง อภัยวงศ์ก็ได้เข้าร่วมรัฐบาลเกือบจะทุกรัฐบาล จนในที่สุดเข้ารับตำแหน่งสูงสุดคือดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างสงครามโลก ซึ่งเป็นหัวต่อหัวเลี้ยวสำคัญของประเทศชาติเมื่อวิถีทางการเมืองได้เปลี่ยนไป อดีตนายกรัฐมนตรีท่านนี้ได้ลาออก แล้วกลายเป็นหัวหน้าฝ่ายค้านคนสำคัญในรัฐสภาตลอดมา โดยเฉพาะภาระหน้าที่ของฝ่ายค้านในรัฐสภา เยี่ยงประเทศประชาธิปไตยทั้งหลาย ท่านได้แสดงให้เห็นถึงวิถีทางการเมืองที่ต้องเล่นการเมืองด้วยความสุจริตใจ และรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นนอกจากเป็นการสร้างแบบอย่างที่ดีของระบอบประชาธิปไตยด้วยแล้ว ในทางส่วนตัวไม่เคยมีข้อด่างพร้อยใดที่จะถูกโจมตีได้ เมื่อปรากฏว่าแนวนโยบายของรัฐบาลที่ท่านรับผิดชอบอยู่ได้ถูกคัดค้านและแพ้คะแนนเสียงจากสมาชิกรัฐสภาไปก็ลาออกตามมารยาททางการเมือง

พันตรีควง อภัยวงศ์ มีแนวความคิดแบบเสรีนิยม ก่อนหน้าที่จะถึงแก่อสัญ-กรรมไม่นานนัก ท่านยังให้ความคิดเห็นต่อภาวะบ้านเมืองของไทยเราที่ถูกคุกคามจากภัยคอมมิวนิสต์ เคยเตือนถึงความรับผิดชอบอย่างสูงต่อฝ่ายรัฐบาล และเจ้าหน้าที่บริหาร โดยเฉพาะท่านได้เคยแสดงความคิดเห็นต่อสาธารณะว่าเมืองไทยจะไปรอด หรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับทุกฝ่ายที่ระสมัครสมานสามัคคีต่อกันรวมทั้งการปราบปรามคอรัปชั่นให้หมดไป นอกจากนี้ยังคิดหวังว่าคงจะได้กลับมารับใช้ประเทศชาติในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งในบั้นปลายของชีวิต หากได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ และมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขึ้น แต่ท่านได้ถึงอสัญกรรมเสียก่อนเมื่อตอนเช้าของวันที่ ๑๔ นี้

การสูญเสียของพันตรีควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีผู้ที่มีส่วนสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติและเป็นรัฐบุรุษคนสำคัญคนหนึ่งของไทยเราครั้งนี้ จึงนับว่าเป็นการสูญเสียนำความเศร้าสลดมาสู่ชาวไทยอีกครั้งหนึ่งเช่นเดียวกับ รัฐบุรุษผู้ที่ประกอบคุณงามความดีบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติมาแล้วในอดีต

เกียรติศักดิ์

วันอังคารที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

นายกรัฐมนตรีผู้น่ารัก

ข่าวนายควง อภัยวงศ์อดีตนายกรัฐมนตรี ๔ สมัยถึงแก่กรรมเมื่อตอนเช้าวันที่ ๑๕ มีนาคมศกนี้ ได้ก่อให้เกิดความเศร้าแก่ประชาชนชาวไทยเป็นอันมาก ก่อนหน้าที่นายควง อภัยวงศ์จะถึงแก่อสัญกรรมนั้นได้มีผู้ไปเยี่ยมกันมากและเมื่อมีผู้ถาม นายควง ถึงเรื่องการแข่งขันรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรสมัยหน้า นายควงก็ยิ้มอย่างสดชื่นและตอบอย่างมั่นใจว่า "ผมสมัครแน่ แม้จะลุกไปหาเสียงไม่ไหว ก็จะนอนหาเสียงอยู่กับบ้าน" เพราะเชื่อว่าประชาชนยังศรัทธาในตัวอยู่ ซึ่งก็เป็นความจริงเช่นนั้น เพราะประชาชนยังมีศรัทธาในตัวนายควงอยู่เสมอ แม้ขณะที่นายควงตายบางคนยังเถียงคอเป็นเอ็นว่านายควงยังไม่ตาย

จริงครับ ชื่อนายควง อภัยวงศ์ยังไม่ตาย เพราะตลอดเวลาที่นายควง อภัยวงศ์เล่นการเมืองเป็นนายกรัฐมนตรีมาสี่สมัย นายควง อภัยวงศ์ไม่ได้โกงกินไม่ได้ร่ำรวยขึ้นแต่กลับจนลง เมื่อนายควง อภัยวงศ์ไม่ได้เป็นนายกรัฐมนตรี นายควง อภัยวงศ์ เดินท่อม ๆ อยู่ตามข้างถนนบ้าง ที่กระทรวงเศรษฐการบ้าง ผมเคยพบเห็นนุ่งกางเกงขายาวทรงเชย ๆ ใส่เข็มขัดสีดำเส้นโตเก่า ๆ ใส่เสื้อเชิ้ตแขนสั้นเผยให้เห็นช่วงแขนมีแต่หนังหุ้มกระดูก ใบหน้ายังคงยิ้มและหัวเราะร่วนตามเคย ผมถามว่าท่านมาทำไมครับ คุณควงบอกว่ามาติดต่อกับเจ้าหน้าที่เขาหน่อยเรื่องค้า ๆ ขาย ๆ นี่แหละ

ตอนปลายสงครามโลกคราวที่แล้ว ญี่ปุ่นเกือบจะแพ้สงครามอยู่รอมมะร่อแล้ว ญี่ปุ่นกำลังสงสัยว่าไทยจะเล่นไม่ซื่อ เตรียมจะจับตัวจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีสมัยนั้น นายควง อภัยวงศ์ เห็นท่าไม่ดีรีบบอกจอมพล ป. พิบูลสงครามเกลอเก่าให้รู้ตัว แล้วเข้าเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเอง พยายามเล่นเล่ห์เพทุบายในเชิงจริง

บ้างตลกบ้าง จนกระทั่งญี่ปุ่นหายข้องใจ และเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ญี่ปุ่นก็ยังเป็นมิตรที่ดีกับไทยอยู่ เพราะญี่ปุ่นเข้าใจไทยดีว่าไทยเรากำลังน้อยเปรียบเหมือนต้นอ้อต้นแขม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมา ไหนเลยจะยืนต้นต้านทานกระแสลมแรงได้

คุณบ้าคุณยาย พวกแม่ค้าแม่ขายน้ำตาหยดน้ำตาย้อยเมื่อได้ยินข่าวนายควง อภัยวงศ์ถึงแก่กรรม บางคนคร่ำครวญว่า “โถ ท่านไม่น่าบุญน้อยเลย นึกว่าจะลงคะแนนให้ท่านอีก ท่านก็มาชิงตัดช่องน้อยแต่พอตัวหนีไปเสียก่อน” เมื่อสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีตอนสงครามโลกครั้งที่แล้ว ได้สั่งห้ามกินหมากและสั่งตัดต้นหมากต้นพลูหมด แม้สวนคุณแม่ของจอมพล ป. ที่จังหวัดนนทบุรี ก็ถูกสั่งตัดต้นหมากต้นพลูเหมือนกัน คุณแม่จอมพล ป. ต้องแอบกินใบฝรั่งทาปูน เพราะอยากหมากพลูเต็มแก่ จอมพล ป. บอกว่ากินหมากแล้วฟันดำอายชาวต่างประเทศเขา ซึ่งปรากฏว่าคุณแม่จอมพล ป. พยักหน้าหงึกเพราะไม่อยากขัดใจลูก เมื่อนายควง อภัยวงศ์ได้เป็นนายกรัฐมนตรีก็ได้ยกเลิกคำสั่งห้ามกินหมากกินพลู อันเป็นสิ่งที่สร้างความพออกพอใจให้แก่ประดาคุณป้าคุณยายและแม่ค้าชาวขายเป็นอันมาก

The Bangkok Post
Sunday March 17, 1968

KHUANG APHAIWONG

The saddest thing about the untimely death of Khuang Aphaiwong is the fact that it occurred almost on the eve of the reintroduction of democracy in this country, a development that had gladdened him in the last days of his life. There is on doubt that if he had been spared a longer life he would have taken a very fruitful part in the political life of the nation under the new Constitution. As the leader of the Democrat Party, the only meaningful political party that had functioned in the country during the past two decades after the slow dissolution of the original Peoples Party which in 1932 brought about the Revolution which abolished absolute monarchy, Nai Khuang was perhaps the only political leader of note that had consistently maintained his belief in the democratic principle of government.

Throughout all his four terms as Prime Minister, each in critical times of the nation's history he had headed democratic cabinets in which many of the country's eminent civilian personalities were members. Though these governments were shortlived, through no fault of Nai Khuang, these administrations had given the country a foretaste of what a popular democratic government could do for the country. But these governments also proved that the democratic form of government is the most difficult form of government and that without the proper basis of popular responsibility it could not effectively function. Thus pressures were generated from many sources which made Nai Khuang's leadership ineffective. But he was not a person who believed in forcing things and was prepared to wait for the day when the general conditions of the country would be ripe for the experiment of democracy.

The fact that Nai Khuang was one of the most popular and likeable personalities in the country's political life both among the high and the low was also a measure of his political philosophy. To him human relationships were more important than even highly cherished political beliefs. Absolutely liberal in outlook himself he never was impatient with others who thought or acted differently. His sense of humour which was proverbial and an house-hold word stood him in good stead in the many vicissitudes of his life and lent it a poise and tolerance aud affability which made him the most loved and acceptable among Thailand's politicians. Nai Khuaug may not go down in the country's history as a brilliant or outstanding statesman but he will live long in the minds of his countrymen as a staunch beliver in the principle of democracy, who accepted office not for anything but service of the people in the highest sense of the term. He will be remembered with love and affection by his countrymen, perhaps the highest tribute a people can give to one among themselves.

WHAT THE PAPERS SAY

Tribute to a great Thai statesman

By Montri Chenvidyakarn

Four-time Prime Minister of Thailand Khuang Adhaiwongse died of lung cancer Friday morning at the age of 66, ending his colourful life as the most admicable and resistant Opposition Party leader in Thai democratic history.

Prachathipatai yesterday carried a signed lead article in memorial of the late Prime Minister Khuang. It said the death of Khuang, one of Thailand's statesmen, has brought sadness to the hearts of many Thais, especially those who have been involved in the national politics since the Revolution of 1932.

As one of the prominent figures in the June 24, 1932, Revolution, Khuang can be considered a man who helped establish democracy in Thailand, said the editorial.

CLEAN HANDS

Recalling Khuang's political life which had been full of ups and downs, with him as the most famous leader of the main opposition party, the Democratic Party, Prachathipatai said.

"This late Prime Minister has clean hands, and had staunchly fought throughout his life for his own ideals. after the latest coup d'etat, Khuang, like other veteran politicians, had waited almost 10 years for the return of the Constitution and Democracy.

"His hope for them was close at hand. But, sadly, he did not live to see the re-introduction of democracy for which he had played an important part in first bringing it to Thailand. His death is a great loss of a unique leader of the opposition."

Prachathipatai concluded by paying tribute to "the late Prime Minister Khuang Abhaiwongse who had a real democratic spirit, who is gone forever."

สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

๗ เมษายน ๒๕๑๑

จดหมายเหตุของ "นายรำคาญ"

หน้าโรงหวยรัฐบาล

๒๘ มีนาคม ๒๕๑๑

พัน น้องรัก

วันนี้ขอให้ฉันเขียนถึงเธอเกี่ยวกับคุณควง อภัยวงศ์ ต่อไปอีกก่อน และก็จะเขียนถึงบทบาทของท่านเท่าที่รู้จักและเสียดายกันอยู่เป็นอันมากสำหรับวงการโต้วาทีและอภิปรายปัญหาต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่สังคม

สำหรับการโต้วาทีดูเหมือนจะเป็นงานอดิเรกที่คุณควง อภัยวงศ์ถนัดเสียยิ่งกว่าถนัดจนแทบจะให้โต้เรื่องอะไรเป็นฝ่ายไหนท่านก็ไปได้อย่างสนุกสนานครึกครื้น พร้อมทั้งขยายข้อคิดแปลก ๆ ออกมาหักล้างฝ่ายตรงข้ามได้อย่างงดงามทุกนัดไป ดังนั้นท่านจึงสามารถเรียกคณพังให้เต็มห้องประชุมหรือล้นห้องประชุมได้เสมอ แม้แต่ท่านไม่ได้ขึ้นโต้เองหากแต่นั่งเป็นประธานคอยควบคุมเวลาและกล่าวสรุปเมื่อเสร็จการโต้วาทีแล้ว ท่านก็สามารถเรียกคนพังให้ไปพังกันเป็นจำนวนมากมายจนกล่าวได้ว่าพอนึกถึงตัวผู้เป็นประธานในการโต้วาทีนัดสำคัญ ๆ ของสถาบันการศึกษาและสถาบันการกุศลต่าง ๆ ก็เป็นต้องนึกถึงคุณควงก่อนคนอื่น สำหรับการอภิปรายปัญหาสำคัญ ๆ ต่าง ๆ นั้น สถาบันผู้จัดก็มักจะเลือกเชิญคุณควงก่อนคนอื่น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอภิปรายหน้าพระที่นั่งด้วยแล้ว ก็มักจะมีคุณควงร่วมอภิปรายอยู่ด้วยแทบทุกครั้งไปทีเดียว

ก่อนเข้าไปรับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ไม่ถึงสองเดือน คือเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ปีกลายนี้เอง สมาคมปราบวัณโรคแห่งประเทศไทยก็ได้เชิญคุณควง

อภัยวงศ์ไปอภิปรายหน้าพระที่นั่งในหัวข้อเรื่อง “การทำบุญในยุคพัฒนา” ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิอื่น ๆ มีคุณหญิงอัมพร มีศุข คุณหมอสุภา มาลากุล ณ อยุธยา และคุณประสัตถ์ บั่นยารชุน โดยมีคุณวิลาศ มณีวัตเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย ตอนนั้นฉันนอนเจ็บอยู่ที่ศิริราชไปฟังไม่ได้ ก็เลยขวนขวายหาเทปที่เขาบันทึกเสียงเอาไว้ไปเปิดฟัง เห็นว่าความคิดและความเห็นของคุณควงที่ได้พูดเอาไว้ในวันนั้น ซึ่งฉันก็สงสัยว่าจะเป็นการอภิปรายครั้งสุดท้ายของท่านด้วยนั้นเป็นความคิดความเห็นที่ควรแก่การรับฟังเป็นอย่างยิ่ง จึงขอถ่ายทอดจากเทปบันทึกเสียงคำต่อคำเอามาให้เธออ่านเพื่อเป็นการระลึกถึงท่านได้อีกทางหนึ่ง

ในการอภิปรายวันนั้นผู้ดำเนินการอภิปรายได้เชิญให้คุณควง อภัยวงศ์พูดเป็นคนแรกโดยตั้งประเด็นขึ้นว่า การทำบุญนั้นคืออะไร? ทำได้กี่วิธี? แล้วก็การทำบุญของคนสมัยนี้ทำกันเพื่ออะไรแน่? ซึ่งคุณควงก็ได้อภิปรายให้ที่ประชุมฟังออกจะตรงไปตรงมาดังต่อไปนี้

ท่านประธาน ก่อนเราจะไปพูดกันถึงการทำบุญในยุคพัฒนานี้ ผมอยากจะพูดถึงความหมายถึงการทำบุญเสียก่อน ว่าความหมายของการทำบุญน่ะหมายความว่าอะไร? ความจริงไอ้ผมเองก็ไม่ใช่เป็นนักหรือเป็นคนที่มีความรู้ทางอักษรศาสตร์หรืออะไรต่ออะไรเทือกนี้ แต่ทว่าได้พยายามไปถามผู้ที่รู้ขนาดเปรียญ ๙ ประโยค เป็นเจ้าคุณแล้ว ท่านก็บอกว่าอย่างนี้ การทำบุญน่ะคือการชำระมลทินของกาย, วาจา, ใจ ให้หมดซึ่งบาป พูดกันสั้น ๆ ตามภาษาเราชาวตลาดก็คือว่าคือการฟอกตัวนั่นเอง ทีนี้การทำบุญตามนัย ที่เขาอภิปรายให้ผมฟังน่ะมันมีอยู่สองตอน คือทำบุญตามธรรมดา ก็คือฟอกตัวคล้ายกับเราเอาสบู่ซันไล้ท์ฟอกตัว แฟ้บซักผ้าหรือบรีสซักผ้าอะไรอย่างงั้น มีกลิ่นหอมมีอะไรติดอยู่ก็ว่า ๆ อย่างนั้น แต่ทว่าถ้าให้มันดีแท้ขนาดซักแห้งหรืออะไรอย่างงี้ละก็หรือให้มันได้ความยิ่งกว่านั้นก็คือถือศีล นั่นก็คือการทำบุญ ถ้าเราถือกัน

ตามหลักเหตุผลอันนี้แล้ว ผมก็อยากจะแบ่งการทำบุญในยุคก่อนกับในยุคพัฒนาตามที่เขาเชิญเรามาพูดในวันนี้

ท่านประธาน เมื่อโบราณทีเดียวน่ะ ตั้งแต่ผมจำความได้ จนกระทั่งผมเวลานี้ก็แก่เฒ่ามากมายแล้วนี่น่ะ เราก็มีการทำบุญตามประเพณีนิยมตามความเชื่อถือของคน เช่นการสร้างวัด สร้างศาลา ทำบุญตักบาตร ทอดกฐินผ้าป่า ฟังเทศน์ รักษาศีลอะไรต่ออะไรยังงั้น การทำบุญในครั้งกระนั้นก็ทำบุญกันด้วยนึกถึงอานิสงส์ที่จะได้ ถ้าพูดกันถึงเราชาวบ้านร้านตลาดทั่ว ๆ ไปแล้วละก็การทำบุญนี้ เราก็อยากจะว่าถ้าเกิดชาติใหม่แล้ว อยากให้มันดีกว่าที่เป็นอยู่ในเวลานี้ คืออยากให้มันดีขึ้น หรือมิฉะนั้นก็อยากจะไปเกิดเป็นเทวดาอากาศอะไรอย่างที่เขาเขียนตามกำแพงวัดเป็นรูปพลับพลาสามช่องแล้วไปนั่งท้าวแขนแล้วเขาบอกว่ามีเทวดา นางฟ้า นางอากาศอะไร แปดหมื่นสี่พันอะไรมาแสดงพ้อนรำบำรุงบำเรออะไร นั่นเราไปคิดอย่างนั้นเมื่อโบราณ แต่คนที่มีความรู้สูงก็คิดถึงอย่างที่ผมพูดมาแล้วก็คือว่าได้ล้างได้ฟอกตัวทำจิตใจให้สะอาดแล้วก็จะได้มีความสุข

แต่ในยุคต่อมาที่เราเรียกกันว่า ยุคพัฒนาอย่างท่านประธานพูดถึงเมื่อกี้ผมก็นึกอยู่เหมือนกันคือ ยุคพัฒนาที่เราตั้งต้นเราตั้งต้นกันแต่เมื่อไหร่ ผมก็เข้าใจเอาว่าอย่างนี้ คือยุคพัฒนาที่เราตั้งต้นเรียกว่ายุคพัฒนานั้นก็คือตั้งแต่อเมริกันได้มามีส่วนสัดในตะวันออกไกล นี่ก็มีปัญหาที่จะมาช่วยเหลือตะวันออกไกลอะไรต่ออะไรนี่ คำว่า Reconstruction หรืออะไรต่ออะไรนี่ก็เกิดขึ้นมาที่นี่เมืองไทยเราก็บัญญัติศัพท์ลงไปว่า “พัฒนา” เมื่อพัฒนาแล้วก็เกิดยุคพัฒนาขึ้น เราก็พัดกันใหญ่ละ พัดกันจนลืมหูลืมตาไม่ขึ้น เพราะฉะนั้นในยุคพัฒนานี้การทำบุญเท่าที่เป็นอยู่เมื่อก่อนนี้น่ะมันทำไม่ได้ มันไม่พอ ที่นี้ก็เกิดมีเรื่องเพราะตั้งแต่เกิดยุคพัฒนาตั้งแต่ใช้ยุคพัฒนากันนี้เมืองไทยเราซึ่งตามความคิดเห็นของผมจะผิดถูกอะไรก็ไม่รู้ผมเห็นว่าเราน่ะเป็นตัวเด่นอยู่นะ ในเรื่องศิลป

อะไรต่ออะไรทุกอย่าง จริงอยู่ถนนมันจะไม่ใหญ่อย่างนี้ แต่เกวียนมันก็ยังไปได้อะไรไปได้ แต่เราก็หนึ่งในตองอูเหมือนกันผมเข้าใจว่าอย่างงั้น ผมยังภูมิใจอยู่ แต่ทีนี้มาถึงยุคพัฒนานี่เขาหาว่าประเทศเรานี่น่ะเป็นประเทศด้อยพัฒนา ทีนี้เราก็ขอยืมเงินเขาเป็นการใหญ่มาพัฒนาทำถนนใหญ่ พอรถชนกันทีก็ตายไปเลยเชียว ไม่ต้องพูดกันอีกละ ทำอะไรต่ออะไรกันเยอะแยะ ทีนี้นอกจากนั้นเราก็มาเกิดบั๋ญหาไอ้เรื่ององค์การขึ้นมา เรื่ององค์การศึกษา องค์การรุพยาบาล องค์การผู้ประสบภัย องค์การนักเรียนยากจน มูลนิธิสงเคราะห์คนตาบอดตาใสหูหนวกและไม่หนวก คนพิการ พิการแล้วก็ยังให้หาเลี้ยงตัวเองและอะไรต่ออะไรอีกมาก จนกระทั่งผมนี่น่ะปวดหัว จำไม่ได้ เดี๋ยวนี้ได้ข่าวหนังสือพิมพ์ว่าจะมีเพิ่มขึ้นอีกแล้ว

ทีนี้ไอ้การพัฒนามาในรูปนี้น่ะการทำบุญก็แตกต่างไปจากโบราณ เมื่อโบราณน่ะเขาทำบุญเมื่อเขาถวายเงินไป เมื่อท่านสมภารก็ดี ท่านพวกที่ไปแจ้งบุญว่าท่านจะสร้างวัดสร้างกุฏิ สร้างโรงเรียนอะไรก็ตามเถอะ เมื่อบอกอย่างนั้น พวกนั้นก็เอาเงินขึ้นจบแล้วก็ตั้งใจอธิษฐานแล้วก็ถวายท่านไป ส่วนมาถึงยุคนี้น่ะมันไม่ใช่อย่างนั้น มันมากเข้า มันไม่มีการจบแจบอะไรกันแล้ว หายไปหมด ทีนี้การบุญเวลานี้น่ะเช่นจะสร้างวัดพระท่านก็ต้องวิ่ง ท่านสมภารจะสร้างวัดนี่วิ่งจีวรปลิวเชียว เที่ยวเรี่ยไรที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง หนัก ๆ เข้าก็ต้องใช้วิธีว่าคนนั้นให้เงินเท่านั้นจะมีชื่อสลักที่กำแพงบ้าง แล้วก็ให้เงินเท่านั้นได้ประตูแผ่นหนึ่งบ้าง ได้หน้าต่างชั้นหนึ่งบ้าง ได้เสาบ้าง ชื่อก็เที่ยวติดไป ถ้าไม่ติดชื่ออย่างนั้นก็ต้องมีป้ายใหญ่ติดในโบสถ์ ว่าคนนั้นให้เท่านั้น คนนี้ให้เท่านั้น มันก็เกิดเป็นเรื่องทำบุญไปอีกวิธีการหนึ่ง แล้วส่วนในมูลนิธิต่าง ๆ ก็เที่ยวหาเงินเป็นการใหญ่ ความจริงมูลนิธิต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นประโยชน์แก่ทางราชการบ้านเมืองอยู่เยอะ เพราะว่าท่านเหล่านี้ได้บำเพ็ญตนได้มาช่วยกันเพราะว่าในการที่เราจะงอมืองอตีนขอให้รัฐบาลช่วยเราตลอดเวลาน่ะเป็นอัน

ทำไม่ได้ มันเหมือนกะชาวนานั่งงอตีนงอมือรอคอยพระพิรุณแกจะส่งฝนมาให้ น่ะมันก็ไม่ควรจะเป็นอย่างงั้น ก็เมื่อองค์การต่าง ๆ ได้ตั้งมาแล้วนี่ก็เป็นประโยชน์ได้ช่วยทางราชการอยู่เยอะ องค์การต่าง ๆ ที่ได้ช่วยการกุศลต่าง ๆ นี่น่ะก็มีประโยชน์แก่ราชการ แต่ทีนี้ปัญหาที่จะหาทุนเข้ามาให้แก่องค์การนี้จะทำยังไง? มันมีเยอะด้วยกันนี่ ทีนี้ไอ้การที่จะไปแจ้งให้ทุกคนเข้าใจในเนื้อหาของการทำบุญนั้น ๆ ให้เขาเกิดมีศรัทธาขึ้นมานั้น ผมนั่งสังเกตดู ไม่ใช่ตำหนิเขาหรอก นั่งสังเกตอยู่ตลอดมา รู้สึกว่าทำกันน้อยที่จะบอกให้รู้แจ่มแจ้ง ให้คนเข้าใจว่าการทำบุญในประเภทนี้นั้นน่ะมีความจำเป็นยังไง ให้เกิดศรัทธาขึ้นมา นั่นได้ทำกันน้อย เมื่อได้ทำกันน้อยก็เกิดมีการทำบุญตามที่ผมนั่งคิดอยู่จะผิดถูกอะไรก็ไม่รู้ละท่านประธาน อาจจะไม่ถูกก็ได้ ถ้าไม่ถูกใครไม่พอใจจะด่าว่าอะไรผมก็ยอมรับละ ก็เกิดมีการทำบุญสมัยพัฒนาขึ้นมาเป็นสี่จำพวกที่ผมพอจะ classify ได้ ก็คือ ๑. ทำบุญเอาหน้า เกิดแล้ว ๒. ทำบุญเอาศรา ๓. ทำบุญเพื่อโฆษณา ๔. ทำบุญเพื่อพึ่งพา เมื่อเกิดอย่างนี้ขึ้นไอ้หลักที่ผมพูดมาแต่ต้นมันก็ไม่เข้ากับไอ้เรื่องนี้ แต่ทว่าจะถามผมว่าทุกคนทำบุญเอาอย่างนี้รึ? บอกเปล่า แต่มันชักจะขยายตัวออกมากขึ้น ทำไมจึงขยายตัวมากขึ้น? ก็คือว่าพอใครทำบุญที่ไหนนั่นนี่เราก็ให้ตรากันแล้ว ไม่งั้นก็มีหน้ามีตากันไปอะไรกันไป ไม่งั้นก็เกิดทะเลาะเบาะแว้งกันอะไรต่ออะไร คนนั้นก็ว่า แหม-- ฉันทำเป็นก่ายเป็นกองยังไม่ได้อะไรเลย อะไรอย่างนี้เป็นต้น มันก็ไม่ใช่หลักของการทำบุญที่จะชำระฟอกตัว ทีนี้ไอ้เรื่องนี้น่ะผมรู้สึกว่ามันจะมากขึ้น ๆ ๆ ขึ้นต้นก่อนก็พวกกรรมการต่าง ๆ ของมูลนิธิต่าง ๆ ที่จะแสวงหาเงินมาเข้ามูลนิธิก็ยาก เราอย่าไปพูดถึงว่าในบัญหาเศรษฐกิจเศรษฐเกิดในระยะเวลานี้เลย ถึงยังไง ๆ ก็หายาก แต่ทีนี้การแจ้งความอย่างที่ผมเรียนแก่ท่านประธานแล้วว่า ไม่ได้มีการแจ้งความหรือชี้แจงให้คนทั่ว ๆ ไปเข้าใจในวัตถุประสงค์

ของแต่ละมูลนิธิให้แจ่มแจ้ง อันนี้เองทำให้คนทำบุญน่ะเลือนลาง อาจจะเกิดเป็นอย่างงั้น ที่นี้เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วการทำบุญก็เกิดขึ้นมาเป็น ๔ ประเภท

ไอ้ประเภทที่ ๑ ทำไมผมจึงบอกว่าทำบุญเอาหน้า ก็เหมือนอย่างที่ผมได้ชี้แจงเมื่อกี้ ทำบุญแล้วก็ต้องมีชื่อไปบิดไว้ที่ศาลาวัดบ้างอะไรบ้าง ถ้าบริจาคก็ต้องเซ็นชื่อกันให้มันดี ไม่งั้นก็บอกว่าถ้าทำบุญเท่านั้นจะได้โล่ห์เท่านั้น ทำบุญเท่านี้ได้โล่ห์เท่านี้ นี่ผมเข้าใจว่าตามหลักที่พูดกันมาแล้วน่ะ มันไม่ใช่เป็นการทำบุญโดยถูกต้อง

ไอ้ทำบุญเอาตรานี่น่ะ พอเวลาทางราชการหรืออะไรจะทำอะไรที่ผู้ยิ่งใหญ่จะทำละก็หรือผู้มีอิทธิพลจะทำละก็ ทุกคนก็กระวีกระวาดเอาเงินไปวางให้แล้วจะต้องเซ็นชื่อให้รู้เรื่องกันว่าคนนั้นให้เท่านั้น คนนี้ให้เท่านั้นแข่งขันกันหน่อย แล้วก็พอเฉลิมพระชนมพรรษาก็ขอตราให้จากกรมประชาสงเคราะห์บ้าง จากอะไรบ้าง ไม่ได้พิจารณาว่าใครทำงานมาก ใครทำงานน้อยมันควรจะได้ ไม่ใช่อย่างนั้น บางคนก็หาเงินได้มากก็ได้แล้วอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นไอ้การทำบุญเอาตรานี่มันก็นับวันก็ยิ่งจะมากขึ้น

อันที่สามก็ทำบุญโฆษณา ไอ้การทำบุญโฆษณาเราดูอย่างนี้ก็แล้วกัน เวลาเรี่ยรายช่วยกันทางปักษ์ใต้ก็ดี อีสานก็ดี อะไรที่มันเป็น ๆ มาแล้วนี่น่ะเราจะเห็นได้ว่าเวลาประกาศต้องประกาศด้วย ประกาศทั้งร้านที่จะขายของทั้งของที่ขายที่ให้นั่น แล้วประกาศชื่อคนโน้นด้วยอะไรด้วย แต่ไอ้นี่น่ะมันแฝงการโฆษณาเข้าไปอยู่ในนั้น คือบริจาคนั้นบริจาคจริงที่จะช่วยคนเหล่านั้น ผมเชื่อว่าช่วย แต่ในขณะเดียวกันก็แฝงประโยชน์ของตัวเข้าไปไว้ในนั้นด้วย นี้ถ้าเรานั่งพังวิทยุกันแล้ว เราจะเห็นได้อย่างงั้น เมื่อเป็นอย่างนั้นผมก็ชอบนั่งพังวิทยุ มันว่าง ๆ ไม่มีอะไรทำก็นั่งพัง เอ—ผมก็นึกสงสัยว่าทำไมมันถึงเป็นอย่างงั้น

แล้วการทำบุญเพื่อพึ่งพานี่เขาก็บอกว่าถ้าบุญหนักศักดิ์ใหญ่ก็เอา คือว่าเราจะได้พึ่งพาเขาทีหลัง เรื่องโน้นเรื่องนี้อะไรก็ตามใจเถอะ พอมีการทำบุญก็เอาเงินไปใส่

ทีนี้เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อผมได้ชี้แจงในสี่หลักนี่ จะผิดถูกอย่างไรก็สุดแล้วแต่จะกรุณาเถอะ แต่ทว่าเมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว การทำบุญของเราก็เลือนราง แล้วก็เพื่อที่จะให้มูลนิธิต่าง ๆ ได้เงินมากก็ไปกวนท่านผู้หลักผู้ใหญ่กวนหมด เพื่อเอามาเป็นประธานของงาน แม้แต่กฐินหรืออะไรต่ออะไรก็ทำอย่างนั้น เพื่อประโยชน์ที่ว่าจะได้เงินมาก ถ้าไม่มีท่านเหล่านี้ไป ในสี่ศรัทธานี่คนมันก็มาน้อยหน่อย เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วก็เท่ากับว่าเชิญท่านเหล่านั้นไปขายบัตรนั่นเองไม่มีผิดอะไรละ ผมก็ว่าอย่างงี้ละเพราะฉะนั้นในการที่ทำบุญในสมัยพัฒนานี้ ถ้าเราไปสนับสนุนในการทำบุญอย่างที่ผมได้แจ้งมาแล้วทั้งสี่ข้อนี้ ถ้าเราไม่ระวังไอ้สี่ข้อนี้ การทำบุญต่อไปเราจะเรียกว่าทำบุญไม่ได้ตามหลัก เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วก็จะต้องมีการระมัดระวังกัน มูลนิธิต่าง ๆ ก็จะต้องพยายามให้ประชาชนเขาเข้าใจวัตถุประสงค์ ให้เขาเกิดความศรัทธาขึ้นมา แล้วเขาจะได้ทำบุญอย่างที่เราทำบุญมาแต่โบราณ เพราะถ้าเราขืนพัฒนาคำว่าทำบุญตามยุคพัฒนาสมัยนี้แล้ว เราก็ไปในที่ที่ไม่ถูกต้อง ผมว่ายังงั้น ขอจบแต่เพียงเท่านี้ครับ

หลังจากที่ผู้อภิปรายอื่น ๆ ได้แสดงความคิดเห็นกันโดยทั่วถึงแล้ว ผู้ดำเนินการอภิปรายก็ได้ เชิญคุณควง อภัยวงศ์แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมต่อไปอีก คุณควงอภิปรายต่อไปดังนี้

ผมมีความเห็นว่า เมื่อเราจะตั้งองค์การอะไรขึ้น ก่อนอื่น อย่างที่คุณหญิงอัมพรได้พูดแล้ว อย่าไปถือว่าเป็นของเราหรือของเขา เราถือว่าเรามาช่วยกันทำบุญ การจะทำบุญนี้เราอาจจะทำบุญด้วยเงินก็ได้อะไรก็ได้ เราจะทำบุญมากหรือทำบุญน้อยก็ได้บุญเท่ากัน ผมเข้าใจว่าไอ้ข้อสำคัญที่สุดน่ะคือว่าใจเราผ่องใสไหม? เราทำบุญน่ะใจเราผ่องใสไหม? ถ้าใจเราผ่องใสแล้วละก็มันก็

หมดเรื่อง เรื่องมันเป็นอย่างงั้น เพราะฉะนั้นผมถึงเห็นว่าการที่องค์การต่าง ๆ ที่ตั้งกันขึ้นอย่างกับดอกเห็ดกันในเวลานี้ ถ้าเราไม่พยายามที่จะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจในวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความเสื่อมใสขึ้น ไอ้ที่ผมว่าไว้สี่ประการนั้นมันก็เกิดขึ้น อีกอย่างหนึ่งมันก็เป็นการ บังคับกัน โดยปริยายเกรงใจกัน ไปถึงก็บอกว่าช่วยหน่อยน่าช่วยหน่อย ไม่ต้องพูดอะไรมากหรอก ช่วยหน่อย ออกเงินกันหน่อยเถอะ ช่วยหน่อย บางทีก็บังคับให้ขายบัตรเสียอีกด้วย มันก็เสร็จซี ไอ้แบบนี้ ไอ้อย่างนี้เขาไม่เรียกว่าทำบุญ แล้วมันก็ไม่ได้ประโยชน์แก่สังคม นี่ถ้าเราไม่พยายามกำจัดไอ้ของพรรคนี้ออกไป แล้วต่อไปคำว่า ทำบุญมันเลือน มันไม่ใช่คำว่าทำบุญอย่างที่เราเข้าใจตามธรรมดาน่ะ...

ผู้ดำเนินการอภิปรายกล่าวว่า "เดี๋ยวนี้มันเลือนจนกระทั่งว่าพอเขาบอกว่าทำบุญเราก็ตกใจวิ่งหนีเลย"

วิ่งบี๊ดประตูเลยไม่อยู่ (ผู้พั่งหัวร่อ) ผมโดนบ่อย ๆ เข้าบอกว่าไม่อยู่ครับ บางคนก็รับบัตรมาแล้วซื้อแล้ว แล้วเอาไปขายครึ่งราคาก็มี (ผู้พั่งหัวร่อ) เรื่องมันอย่างนี้ครับที่ผมว่านี่ เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วเราจงมาดูนิสัยของคนไทยเรา คนไทยเราเป็นคนที่มีใจบุญสุนทานเป็นรากของสันดาน พูดกันอย่างนี้เถอะ เราดูซีเมื่อโบราณน่ะเขามีศาลาเอาไว้ทุกแห่งเมื่อก่อนเราไม่มีฮายเวย์ฮายแหวะอะไรอย่างที่เรามีนี่นะ เขามีศาลาเอาไว้ทุกแห่ง เขามีโอ่งน้ำใส่น้ำใครตักก็ไม่รู้ละ แต่น้ำมันมีเต็ม บางแห่งน่ะเขามีข้าวสารใส่ตุ่มเอาไว้ให้นิดหน่อย มีปลาเค็มไว้ด้วย เผื่อว่าไอ้คนนั้นเดินมามันจะไม่มีกินมันก็ได้หุงหากินของมัน มีไอ้หม้อแหม้ออะไรนิด ๆ หน่อย ๆ ใส่ให้ นี่เป็นวิสัยของคนไทยที่มีมาดึกดำบรรพ์ การทำบุญน่ะ เราทำบุญห้าสิบสตางค์ก็เท่ากับเศรษฐีมหาเศรษฐีทำด้วยเงินเรือนหมื่น เพราะพวกนั้นหมื่นหนึ่งเขาไม่ได้เดือดร้อนอะไรเลย ไอ้เราเสียไปห้าสิบสตางค์บาทหนึ่งนี่น่ะเราอาจจะอดขนมได้นี่ พวกนั้น

ไม่ได้อดนี่ แต่ที่นี้เราไปใช้วิธีที่เราทำอยู่ทุกวันนี้ ที่ผมเห็นนี่นะจนกระทั่งไอ้เศรษฐีก็วิ่งหนีนี่น่ะ มันก็เสร็จ ผมว่าอย่างงั้น เพราะฉะนั้นการทำบุญในยุคพัฒนานี่ถ้ามันเกิดการเขาการเรามาแข่งดีกันขึ้นแล้ว มันก็ไปเข้าในไอ้สี่ประการที่ผมว่า ทำไมถึงแข่งดีล่ะ แทนที่เราจะไปนึกอย่างโบราณ สมัยคุณยายคุณย่า เหมือนอย่างคุณหมอสภาว่า เวลานี้ที่บ้านนอกมันก็ยังนึกกันอย่างนั้นอยู่ แต่ที่นี้เราไม่ได้นึกกันอย่างนั้นแล้ว เราเอาทันทีละ ไม่บอกละว่าต่อไปชาติหน้าฉันจะมีหน้าตาสวยขึ้น เป็นลูกเศรษฐีขึ้น ไม่เดือดร้อนเหมือนในเวลานี้ บนบานศาลกล่าวยกขึ้นจบแล้วก็ถวายพระไปน่ะ แล้วใจมันก็ผ่องแผ้ว แต่ที่นี้มันไม่ใช่อย่างนั้น จบก็ไม่จบอะไรก็ไม่อะไร มาถึงก็เอ้า—เอ้า—เอ้า—เอาที—เอาที นี่มันอย่างนี้ (ผู้ฟังฮา) พอให้มันพ้นไปที ใช่ไหมล่ะ? พอเสร็จแล้วมักกระซิบ เฮ้อ ออกตัวยังไงวะให้มันเสียน้อยหน่อยโว้ย? แน่ะมันไปอย่างงั้นเสีย (ผู้ฟังปรบมือ)

เมื่อการทำบุญเป็นเสียแบบนี้ผมก็เลยบอกว่าทั้งทางราชการหรืออะไรก็ดี อย่าพยายามช่วยเหลือให้มันเกิดมีการแข่งขันอย่างนี้ขึ้น จะให้เหรียญให้ตราให้อะไรที่ได้ช่วยราชการกันอะไรต่ออะไร ผมเห็นด้วยทั้งนั้น แต่ทว่าต้องให้คนที่ลงทุนลงแรงทำจริง ๆ จัง ๆ ให้ไปแล้วมันก็ได้ประโยชน์ เอามาให้กันเพรื่อไปหมดใครก็ได้อย่างงั้นมันก็หมดเรื่องซี ผลสุดท้ายหนีหมดไม่ได้เรื่องที่ผมว่านี่น่ะไม่ใช่เรื่องอะไรหรอก ผมมอง ๆ ความจริงผมจะแก่เกินไป เลยมองอะไรมันเดือดร้อนไปหมดก็ไม่รู้ แต่ทว่าผมก็หมดท่า แล้วยิ่งในสมัยนี้ด้วย อะไร ๆ ก็แพง—ขึ้นไป—ขึ้นไป สตางค์เราก็ยิ่งไม่มีใช้ขึ้นแล้ว ก็ยิ่งเรี่ยไรกันตะบันหั่นแหลกก็ตายเลยเชียว เอาอะไรกันนี่ (ผู้ฟังปรบมือ) ถ้าองค์การประชาสงเคราะห์รวมกันอย่างที่คุณหญิงอัมพรว่า ผมก็มีความเห็นอย่างที่คุณหญิงอัมพรว่าผมก็มีความเห็นด้วยกับคุณหญิงอัมพร เพราะเป็นความเห็นที่ดี ถ้าองค์การประชาสงเคราะห์รวมกันแล้วกรรมการทุกคนวิ่ง เหมือนที่ศิริราชอย่างที่ผมเห็นว่าน่าชมเขาอยู่อย่างหนึ่งที่เขามีไอ้ผ้าแดง ๆ อย่างนี้อันหนึ่งแล้ว

ก็มีเข็มกลัดอันเดียวนะ แล้วเที่ยวช่วยกันขาย อย่างนี้ประชาชนก็เข้าใจซีว่ามันเรื่องอะไร ไอ้นี่ไม่ขาย ไอ้ยังงั้นก็ไม่มีใครขาย กรรมการก็เดินเร่อร่า—เร่อร่าแล้วก็ไปถึงก็ เอ้า—เถ้าแก่เอานี่ไป คุณเอานี่ไป ไอ้โน่นเอาโน่นไปแล้ว เอาเงินมาก็แล้วกันนะ (ผู้พั่งปรบมือ) แล้วก็แสดงว่า แหมอันนี่ได้เยอะ สมมุติว่าผมนี่เป็นใหญ่ ใช่ไหมล่ะ? (ผู้พั่งฮา)สมมุติผมนี่เป็นใหญ่นะ ผมมีอำนาจ มาถึงก็เชิญผมเลย ไปเป็นประธาน ก็เท่ากับเชิญผมไปขายตั๋วนั่นเองแหละ

ผู้ดำเนินการอภิปรายกล่าวว่า "ก็เข้าใจได้ว่าเขาชมว่าท่านขายตั๋วเก่ง"

ไม่ใช่ คือใครๆ มองหน้าแล้วก็ต้องซื้อกับท่านหน่อยน่า ไม่งั้นถ้าจะลำบากโว้ย มีเรื่องอะไรท่านจะไม่ช่วย (ผู้พั่งฮา) มันยังงี้ตาหากละ ใช่ไหมล่ะ? มันไม่ใช่ศรัทธา ถ้าทำบุญด้วยศรัทธา เราถือว่าทำบุญ การทำบุญไม่มีศรัทธาน่ะมันเป็นไปไม่ได้ จริงอยู่ ถ้าเราไม่ช่วยกันปราบอย่างที่คุณประสัตถ์ว่า คนทำบุญถึงมันจะมาทำ แต่ทว่ามันจะผิดบ้าง มันไปโฆษณาบ้างอะไรบ้างก็ยอมให้มันทำ ถ้ายังงั้นไม่ไหว ต่อไปมันกินนะ ไอ้ของเลวมันกินของดี เหมือนกับไอ้มอดไอ้ปลวกกินไม้ยังงั้นแหละ มันกินเรื่อย ตายบ้านล้ม เพราะฉะนั้นต้องกำจัดปลวกเสียก่อน เราต้องแข็งแรงช่วยกันจริงๆ ให้คนเข้ามาในคำว่าทำบุญถึงจะได้ ถ้าคนไม่เข้ามาในคำว่า proper sense คือคำ definition ของการทำบุญอย่างที่ผมไปเที่ยวถามท่านมหา ๙ ประโยคเจ้าคุณมานี่ละก็เสร็จ เพราะผมเองก็ไม่รู้เรื่องมันยังงั้น ทีนี้ถ้าไม่เข้ามาในรูปนี้ การทำบุญต่อไปที่เรียกว่ายุคพัฒนาที่ทำกันใหญ่นี่ พัฒนากันใหญ่นี่ เมื่อมันเป็นอย่างนี้แล้ว ไอ้การทำบุญก็มีแต่ชื่อว่า ท. สระอำ ทำ บ. สระอุ ญ. บุญ เท่านั้นเอง มันไม่มี sense ของการทำบุญที่ถูกต้อง นี่ผมกลัวอย่างนี้

ความคิดเห็นว่าด้วย "การทำบุญในยุคพัฒนา" ของคุณควง อภัยวงศ์ที่ออกจะตรงไปตรงมา แต่เต็มไปด้วยข้อเท็จจริงที่น่าคิดในการอภิปรายหน้าพระที่นั่งครั้งสุดท้ายของท่านก็จบลงเพียงเท่านี้

สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

อาทิตย์ ๓๑ มีนาคม ๒๕๑๑

จดหมายเหตุของ "นายรำคาญ"

โดย ประหยัด ศ. นาคะนาท

หน้าโรงหวยรัฐบาล

๒๑ มีนาคม ๒๕๑๑

พัน น้องรัก

ถึงจะออกมาอยู่เสียไกลเธอก็คงจะได้ข่าวการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคน ๆ หนึ่งที่มีคนรักมากมายแม้นแต่ยังไม่เคยรู้จัก ไม่จากวิทยุก็จากหนังสือพิมพ์ แล้วก็คงจะผู้สึกเศร้าและเสียดายเช่นเดียวกับคนไทยเป็นจำนวนมากรวมทั้งฉันด้วย

ฉันจะไม่เล่าถึงประวัติของท่านผู้นั้น หรือคุณควง อภัยวงศ์ ไว้ในจดหมายนี้ เพราะเชื่อว่าเธอคงจะได้อ่านทราบแล้วจากหนังสือพิมพ์ไม่ว่าจะได้ซื้อฉบับไหนอ่านในวันนั้น ก็จะขอเล่าไว้บ้างแต่เพียงเท่าที่คุณหญิงเลขา อภัยวงศ์ ภรรยาคู่สุขคู่ทุกข์ของท่านได้เล่าให้พวกฉันฟังในวันที่คุณควงถึงแก่อสัญกรรมเท่านั้น

คุณหญิงเลขาเล่าให้ฟังว่า "คุณควงขอกลับบ้านไม่อยากอยู่โรงพยาบาล จึงกลับมาอยู่บ้านเมื่อวันที่ ๒๕ เดือนที่แล้ว ตอนกลับมาดูกระปรี้กระเปร่าเหมือนกับอาการดีขึ้น บารครั้งก็ลงมาข้างล่างได้ พูดได้บ้าง แต่ไม่เคยพูดถึงครอบครัวเลย นอกจากเรื่องการเมืองกับเรื่องของพรรค เพราะอย่างนี้เมื่อตอนอยู่โรงพยาบาลและที่บ้านดิฉันจึงขอร้องนักการเมืองสนิท ๆ ให้ระงับการเยี่ยมชั่วคราว เพราะทุกครั้งที่มีนักการเมืองไปเยี่ยมอาการจะทรุดลงเพราะหัวใจเต้นแรงเกินไป ตามปกติคุณควงสนใจที่จะคุยและพูดเรื่องการเมืองตลอดเวลา และชอบพบกับเพื่อนเก่า ๆ สำหรับการสั่งเสียครั้งสุดท้ายไม่มีเลย"

คุณเลขาเล่าว่า เมื่อกลับมาอยู่บ้านแล้วก็มีนายแพทย์ผู้ชำนาญทางโรคมะเร็งมาประจำตรวจอาการและรักษาอยู่อย่างใกล้ชิด ก่อนหน้าที่จะสิ้นใจเพียงวันเดียว คุณควงอยากรับประทานข้าว คุณหญิงเลขาบอกว่า "ดิฉันดีใจเพราะโดยปกติรับได้แต่ซุปเท่านั้น วันหลัง ๆ นี้ต้องให้น้ำเกลือและคอยดูดเอาเสมหะออก แต่ในวันสุดท้ายมีบั๊สสาวะเล็กน้อย"

ตอนเช้าก่อนสิ้นใจคุณควงอยากจะลุกขึ้น แต่คุณหญิงเลขาเห็นว่าถ้าหากออกกำลังกายหัวใจอาจจะหยุดเพราะเหนื่อยและหัวใจทำงานมากจึงห้าม แต่คุณควงพยายามจะลุกขึ้น และนั่นเองที่ทำให้เริ่มมีอาการเหมือนจะสิ้นใจ จึงเรียกหมอมาดูอาการ และเวลา ๐๖.๐๗ น. ก็สิ้นใจ ทั้ง ๆ ที่หมอได้พยายามแก้ไขจนสุดความสามารถ

โดยที่คุณควง อภัยวงศ์ เป็นผู้ที่ได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันมากจนได้ ชื่อว่าเป็นคนหาได้ยาก ระหว่างที่กำลังป่วยและรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สมเด็จฯ พระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยม และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาธิการนำเหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๑ ไปพระราชทาน คุณควง อภัยวงศ์ ได้ถึงแก่อสัญกรรมตั้งแต่วันที่ ๑๕ มีนาคม ล่วงเข้าได้ ๗ วันในวันนี้แล้ว ความรู้สึกเศร้า และเสียดายอย่างที่ไม่ค่อยได้บ่อยนักในหมู่ประชาชนคนไทยส่วนมากยังอยู่ทั่วไป และยังจะมีต่อไปอีกนานเท่านานสมกับคุณงามความดีที่คุณควง อภัยวงศ์ ได้ทำไว้

หนังสือพิมพ์ชาวไทยได้ลงบทความสรรเสริญคุณควง อภัยวงศ์ ไว้ตอนหนึ่งว่า "เป็นบุคคลที่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนจอมพล ป. พิบูลสงครามตอนหัวเลี้ยวหัวต่อสงครามโลกครั้งที่สอง และสามารถป้องกันรักษาผลประโยชน์ของประเทศไทยไว้เป็นอันมาก" หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยก็ได้ลงบทความสดุดี คุณควง อภัยวงศ์ ไว้ตอนหนึ่งว่า "หลังจากการปฏิวัติอดีตนายกรัฐมนตรีควง ก็เหมือนกับนักการเมืองคนอื่น ๆ ส่วนมากที่คอยรัฐธรรมนูญ คอยประชาธิปไตยและคอยการเลือกตั้ง เมื่อคอยมาได้เกือบ ๑๐ ปี ความหวังก็มาอยู่แค่เอื้อมแล้ว แต่เป็นที่น่าเสียใจว่ายังไม่ทันได้เห็นประชาธิปไตยซึ่งตนมีส่วนนำมาให้ประชาชนชาวไทย ก็มาด่วนอสัญกรรมเสียก่อน ทำให้วงการเมืองในอนาคต

ขาดผู้นำฝ่ายค้านที่ดีที่สุดยากที่จะมีผู้เสมอเหมือนอย่างน่าเสียดาย” ส่วนหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์นั้นลงบทนำสดุดีคุณควง อภัยวงศ์ ไว้ตอนหนึ่งว่า “เมื่อพิจารณาผลงานในด้านการเมืองก็ต้องยอมรับกันว่าเป็นตัวอย่างที่น่าศึกษา เพราะนายควงยึดหลักสำคัญของระบอบการปกครองประชาธิปไตย คือยินดีปฏิบัติหน้าที่บริหารประเทศเพียงเท่าที่ประชาชนยังให้ความไว้วางใจ หรือเมื่อเสียงข้างมากในสภาให้ความสนับสนุนด้วยความสุจริตใจเท่านั้น มิได้คิดยึดถือหรือพยายามขวนขวายหาทางรักษาและหวงแหนอำนาจเอาไว้โดยไม่คำนึงถึงความต้องการแท้ที่จริงของประชาชน”

เธอคงจะรู้ดีอยู่แล้วว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่นั้น คุณควงเป็นผู้ใหญ่ที่เอ่ยปากพูดอะไรออกมาก็เป็นข่าวไปทั้งนั้น เพราะว่าท่านเป็นคนที่พูดตรงไปตรงมา พูดจากใจจริง พูดอย่างที่คนมีความรู้ควรจะพูด และมักมีอารมณ์ขันอยู่ด้วย ฉันบังเอิญได้อ่านพบที่หนังสือพิมพ์สยามนิกรเขาไปสัมภาษณ์คุณควงเอาไว้เมื่อที่ไปเยี่ยมท่าน เมื่อวันที่ ๗ มกราคม หลังจากที่ท่านได้เข้าไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ได้ ๑ เดือน กับ ๔ วัน และกำลังเตรียมตัวจะรับการผ่าตัดใหญ่ในอีก ๓ วันข้างหน้า ซึ่งฉันได้ทราบต่อมาว่าพอถึงวันนั้นก็ไม่ได้มีการผ่าตัดเพราะมีอาการอื่นแทรกที่อาจทำให้การผ่าตัดไม่ได้ผล ฉันเข้าใจว่าที่คุณควงได้ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ไว้ในวันนั้นเป็นการให้สัมภาษณ์ครั้งสุดท้าย จึงเก็บเอามาให้เธออ่านเพื่อเป็นการระลึกถึงท่านได้ทางหนึ่ง

คุณควงเล่าถึงอาการป่วยของท่านเองว่า “มันเริ่มมาเมื่อสองเดือนที่แล้ว ผมปวดที่หลังเหลือเกิน ปวดมากเลยเข้าโรงพยาบาลเพื่อให้หมอเข้าเช็คร่างกายดู ซึ่งตอนนั้นหมอก็ยังไม่วินิจฉัยแน่ชัดว่า เป็นเนื้องอกหรือมะเร็งในระบบอวัยวะภายใน เลยต้องนอนซมอยู่ในโรงพยาบาลให้เขาตรวจอย่างละเอียด” แล้วบอกต่อไปว่า “นี่วันพุธนี้ผมก็จะต้องเข้าห้องผ่าตัดตัดปอดทิ้งเสียแล้ว”

เมื่อหนังสือพิมพ์เรียนถามคุณควงถึงรัฐธรรมนูญ ซึ่งในขณะนั้นกำลังอยู่ในระหว่างการรอผลการพิจารณาในวาระที่ ๓ ของสภาร่างรัฐธรรมนูญอยู่ คุณควงถอนใจและส่ายหน้าอย่างเหนื่อยหน่ายแล้วก็พูดเบา ๆ ว่า “ผมจะอยู่หรือจะไปก่อนรัฐธรรมนูญก็ไม่รู้เหมือนกัน”

คุณควงพูดถึงพรรคประชาธิปัตย์ของท่านว่า "ผมน่ะเป็นเพียงแผ่นป้ายให้เขายกเท่านั้น ตัวของพรรคผมมอบหมายให้เขาเดินกันเอง ถึงแม้ว่าจะไม่มีผม พรรคประชาธิปัตย์ก็ยังเดินต่อไปได้"

ถึงแม้ว่ากำลังอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่านอนแบบอยู่กับโรงพยาบาล ตอนนั้นคุณควงก็ยังมีกำลังใจทางการเมืองเข้มแข็งอยู่ คุณควงบอกว่า "ปีนี้ผมน่ะ ๖๖ เข้าไปแล้วและนี่ก็จะต้องเข้าห้องผ่าตัดด้วยแต่ถ้าหายดีแล้วกำลังวังชาดีก็จะเอากับเขาด้วยเหมือนกัน"

ในตอนนั้นกำลังมีข่าวว่ากระทรวงมหาดไทยจะนำกฎหมายประกันสังคมออกมาใช้ใหม่ โดยจะประกาศให้ใช้เป็นเขต ๆ หนังสือพิมพ์สยามนิกรจึงได้เรียนถามความเห็นคุณควงเกี่ยวกับเรื่องการประกันสังคม คุณควงตอบเป็นคำถามว่า "มันจะถูกหรือ? เวลานี้เหมาะสมแล้วหรือ ภาวะการบ้านภาวะการครองชีพของประชาชนสมควรถึงกับต้องประกาศใช้หรือ? เวลานี้รายรับกับรายจ่ายของพวกเราคุณ ๆ ผม ๆ นี่ละมันไม่พอดีกันอยู่แล้ว อย่าว่าแต่สิ้นเดือนเลย เอาก่อนจะถึงสิ้นเดือนก็เถอะ เราก็ต้องคิดแล้วคิดอีกว่าจะทำอย่างไรให้มันไม่ต้องเป็นหนี้เขาให้มาก อย่าว่าแต่ให้ชนเดือนเลย ทุกวันนี้เราอยู่กันด้วยเครดิตแท้ ๆ ถ้าจะมีการประกาศใช้กฎหมายประกันสังคมกันอีก รายได้ของพวกเรามิกลับต้องขาดลงไปอีกหรือ? กฎหมายประกันสังคมน่ะมันก็ดี ผมก็ว่าดี แต่มันถึงเวลาที่ต้องประกาศใช้หรือ? ผมว่ายังไม่เหมาะสมแต่ก็บอกคุณไม่ได้เหมือนกันว่าอีกเมื่อไหร่จึงจะเหมาะสม ว่ากันตรง ๆ เลย คนที่ประกันสังคมก็ต้องเป็นคนที่มีเงินเหลือ ถ้าไม่มีเงินเหลือแล้วจะประกันไว้เรื่องอะไร แต่พวกที่เงินเหลือมากก็เรื่องอะไรที่จะต้องไปประกันสังคมด้วยละคุณ"

ต่อไปนี้ทั้งเธอทั้งฉันก็ไม่มีโอกาสได้ยินได้ฟังคุณควงท่านให้สัมภาษณ์อีกแล้ว ที่เวทีโต้วาทีและเวทีอภิปรายตามมหาวิทยาลัยและที่ต่าง ๆ แม้ในต่างจังหวัดก็เหมือนกัน ต่อไปนี้ไม่มีใครได้ยินได้ฟังเสียงพูด และเสียงหัวร่อด้วยอารมณ์ครึกครื้นที่เรียกเสียงปรบมือและเสียงฮาจากผู้ฟังแทบไม่หยุดหย่อนของคุณควงอภัยวงศ์กันอีกแล้ว